

DESCRIPTIONIS INDIÆ OCCIDENTALIS,

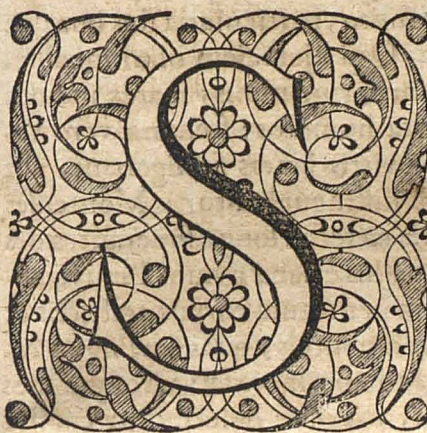
LIBER DECIMUS.

PERUVIA.

10

C A P. I.

*Generalis Regni Peruviani descriptio, cœli solique qualitates:
Indigenarum ingenia & mores.*

10
30
40
50
U P E R I O R I libro *Popayanam* absolvimus, quæ lib. 3. cap. nos ad Oceanum Australem & Peruviani Regni limites reduxit; quod deinceps nobis describendum erit; de illo ita in communi Acoſta: Peruvia, inquit, nomine nequaquam accipimus ampliffimam illam novi orbis partem, quam vulgo Americam appellant, qua & Braſilia, & Chiles & Granada patentiffimæ regiones comprehenduntur, quibus Peruvia nomen neutiquam competit; ſed illam Australis Americae partem, quæ ad Austrum vergit, à Quitenſi regno pene ſub ipſo Æquatore conſtituto, ad Regnum uſque Chiles extra Tropicum Capricorni, ſpatio ſexcentarum leucarum in longitudinem, in latitudinem autem ad altiffima Andium juga, quinquaginta; præterquam paucis locis & præſertim
30 verſus *Chachapoyarum* regiones, ubi paulo latior eſt. Hæc Novi Orbis pars, quæ vulgo *Peru* dicitur, ob peregrinas & mirabiles cœli qualitates, inter omnes hujus orbis provincias diligentius conſideranda: nam primo oram illius maritimam non niſi unus ventus afflat, nec tamen is qui ſub torrida *Zona* ut plurimum alibi flare conſuevit, ſed illi è diametro contrarius, nempe Auster aut Africus. Secundò, quum hic ventus natura ſua tempeſtuoſiffimus, graviffimus & inſalubris alibi judicetur, hîc contra amœnus, ſalubris & gratiffimus accidit, adeo ut huic potiffimum debeatur, quod ora maritima poſſit habitari, quæ per ſe fervidiſſima & valetudini hominum noxia erat futura. Tertiò ad oram maris nunquam hic pluit, tonatve, nec grando aut nix unquam detidit. Quartò, exiguo à dicta ora intervallo, non tantum pluit,
40 ſed & ningit & horrendum in modum tonat. Quintò, quum duo montium ordines æquali pene ubique intervallo totam *Peruviam* interſecent, ad eandem proſus *Poli* altitudinem, unus arboribus in totum veſtitus, maxima anni parte pluvias & gravem æſtum perpetitur, alter vero pene nudus, potius frigus tolerat & æſtatem atque hyemem, pluvias atque ſerenitatem alternatim experitur. Verum ut hoc commodius intelligatur, ſciendum eſt, *Peruviam* univerſam in tres veluti tramites eſſe diſiſam, longiſſimos quidem illos, ſed perangulſtos; Plana nimirum, Montana & Andes: Plana ſunt juxta oram Maris Australis ſive Pacifici; Montana ſunt colles, montes atque valles; Andes denique vaſta atque altiffima juga. Plana communiter in latitudine decem occupant leucas, alibi plures, nonnuſquam & pauciores, montana vi
50 ginti, Andes totidem: longitudo inter Arctum & Austrum, latitudo inter ortum atque occaſum accipitur. Monſtri autem ſimile, in tam exiguo intervallo & quinquaginta ut plurimum leucarum, inque eadem diſtantia ab Æquatore & polo, tantam diverſitatem reperiri, ut hic fere continuo, illic nunquam pluat; tertia vero regione alternatim & pluat & ſerenet. In Planis nunquam pluit, licet interdum ros quidam cadat (quem barbari *Garuam*, Hiſpani *Mollinam* vocant) qui nonnunquam in guttulas quaſdam reſolvitur, verum tam exigua copia, ut neque tectis neque canalibus
opus

opus sit; nam ædes hic tantum storea quadam teguntur, cui paululum terræ superinijcitur. In Andibus fere continuo pluit, licet uno anno magis serenet quam altero. In montanis autem quæ inter hæc duo extrema veluti media, iisdem pene mensibus pluit, quibus in Hispania, à Septembri nimirum in Aprilem; reliquo tempore sudum est cœlum, quum nimirum sol longius ab ipsorum vertice recedit. Porro tam Andes quam montana hæc sunt editissima juga quæ continenter & pene æquali inter se distantia ad mille leucas ut minimum exporriguntur: In montanis innumerabiles *Vicunnarum* greges vagantur, animalia capris montensibus velocitate simillima, nec non *Guanati* & *Paci* de quibus mox dicemus. In Andibus vero generantur simii & cercopitheci quamplurimi & gratiosissimi, itemque innumerabiles psittaci, crescitque hic preciosissima illa Coca. Ubi autem montes se diducunt, quamplurimas aperiunt valles, quæ & opportunissimam & saluberrimam totius Peruviam habitationem subministrant, & tritici Mayziique fertilissima habentur, uti *Xauxa*, *Andaguaila*, *Tucay* & plures: quare etiam superioribus seculis frequentissima fuerunt. Atque hæc de cœlo soloque in communi dicta sunt, particularia suis quæque locis prosequemur. Nunc de Indigenis videamus. Qui planiciem olim incoluerunt, sub dio ut plurimum agebant, aut sub patulis arborum ramis; mares indusis quibusdam utebantur usque ad genua & palliolis supra humeros: fœminæ vero vestibus gossypinis ad pedes demissis: utriusque capillos vittis laneis subligabant, aut fascia unius aut variorum colorum, quibus maxime distinguebantur: Montenses vero, qui & viribus corporis & ingenio atque industria cæteros longe superant, ædes incolebant cespite desuper rectas, mares indusis & palliis è lana ovium Peruvianarum amiciebantur, fœminæ tunicis, fasciis quibusdam per totum corpus restrictis & mantello circa collum, acutissimis aciculis aureis aut argenteis, quas sua lingua *Topos* vocabant, connexo: sunt ut plurimum candidæ & bene moratæ: virosque suos in colendis agris aliisque operibus gnaviter adjuvant, maxime delectantur capillis prolixis & nigris: atque ut nigrorem illis concilient, cum summa molestia nec non discrimine, eosdem in ferventem aquam dimittunt (idque nonnunquam ad horam aut alteram, prout scribit *Tuca Garcillassus*;) in qua coctæ fuerint, variæ herbæ & imprimis *Radix Maguey* sive ut ipsi vocant *Chuchau*. Venando ut plurimum gentes hæc sese exercent, & nonnunquam solemnnes instituunt venationes in hunc modum; quatuor aut quinque millia hominum pro frequentia Provinciarum conveniunt, & corona modico inter singulos intervallo facta, quæ interdum duas aut tres leucas ambit, pedetentim ad modulos cantionum coeunt, donec manus jungant & brachia connectant, atque ita magnum ferarum numerum indagine cingunt, & quot volunt matant, tantum enim murmur vociferando cient, & feras ita terrent ut manibus se apprehendi aut in retia se concludi patiantur.

Antequam hæc gentes sub unius imperium cogerentur, variis diversisque moribus & institutis agebant, sed barbaris atque inhumanis; & pro suo quique libitu varias res superstitiose venerabantur; Plantas, animalia, flumina, montes; imprimis autem ferocia animantia; & omne denique quod aut impense diligebant, aut horrebant. Nec tamen deerant, quibus nihil erat præcipua aliqua veneratione. Verum postquam *Incarum* jugum subjerunt, & veluti ad unam Rempublicam sunt revocati; urbanus vivere, civiles mores atque instituta amplecti; & superstitiosus illorum cultus, antea vagus, ad certam formam cœpit revocari. Ab eo enim tempore Solem adorant, persuasi Creatorem huic sideri inter cætera principem locum assignasse, idque optimè de rebus humanis mereri; & licet Lunam tanquam illius conjugem venerarentur, nullum tamen illi divinum cultum impendebant; uti nec fulmini, fulgurive aut tonitru (quod perperam ab Hispanis scriptoribus traditur.) Narrat autem *Tuca Garcillassus* Peruvianus natione, suos licet solem tantum visibiliter adorarent, tamen nonnullam habuisse cognitionem Veri Dei; quem appellabant *Pacha Camac*, id est, mundi animatorem (à *Pacha* mundus & *Camac* participio vel derivativo verbi vel nominis *Cama*, quod animam denotat vel animare) & tantopere in animo venerabantur, ut ne nomen quidem hoc sine præfatione aut scrupulo usurparent; uti nec nomen *Cupay*, quo malum genium notabant sine abominatione & execratione. Nihilominus unicum tantum templum *Pacha Camac* consecrarunt, in valle

valle de qua postea; Quum Soli infinita pene templa, eaque sumtuosissima passim ædificaverint, sacerdotes, virginesque dedicaverint, & plurima sacrificia impenderint. Docet idem, perperam ab Hispanis plures deos deasque Peruanis attribui; nam licet varias res, in quibus Dæmon apparere aut per quas verba facere consueverat, veluti sacras summa habuerint veneratione, non tamen adorarunt: Error inde natus, quod Peruviani omnes ejusmodi res nominarent *Huaca* vel *Guaca*; nomen autem *Huaca* latissimam apud ipsos habet significationem, etenim quicquid sacrum, quicquid excellens in sua specie, quicquid monstruosum, denique omne quod aut pulchritudine aut deformitate in rerum natura eminet, id omne hoc nomine ab ipsis insignitur: Unde quum & idolum hoc nomine designarent, facile crediderunt Hispani barbaros tot Deos colere, quot *Huacas* nominarent. Eundem errorem notat *Inca* in *Apachecta*; nam quum barbaris solemne esset, quoties onus aliquod grave bajulantes, difficilem aut arduum collem aut montem ascendissent, in ipso vertice onus deponere, & ter, oculis ad cælum erectis & rursus demissis, dicere *Apachecta*, id est, uti ille interpretatur, *illi qui facit ut levemus*; quasi dicerent, gratias agimus illi, qui nobis vires largitus est ut hoc onus super tam editum locum tolleremus: (familiaris enim hisce gentibus uno aut altero verbo, integram sententiam exprimere.) Hispani qui sæpius illud audiverant suspicati fuerunt, montes & colles à barbaris adorari, ipsisque dici *Apachitas*: Atque ita ad eundem modum plurima alia numina ob linguæ ignorantiam ab Hispanis fuisse attributa, tum his, tum aliis barbaris, perquam verisimile est. Porro credebant barbari hi, aut saltem illorum sapientes, qui dicebantur *Amauta*; hominem constare è corpore & anima, hanc esse incorruptibilem, illud mortale; ideoque vocabant *Allpacamacsa*, id est, terram animatam; & ad differentiam brutorum *Runa*, id est, rationis compotem; quum cætera animantia communi nomine appellarent *Llama*. Credebant quoque aliam vitam superesse post hanc præsentem; itaque hoc Universum in tres dividebant partes; nimirum in cælum, ipsis *Hanan Pacha*, id est, mundum altum quo boni reciperentur ut præmia perciperent; in mundum hunc terrestrem & corruptioni obnoxium, ipsis *Hurin Pacha*, id est, mundum inferiorem: & denique *Vcu Pacha*, id est, infimum vel subterraneum, in quo mali poenas tolerarent; hunc & ad majorem evidentiam vocabant *Cupay pa Huacin*, id est, domicilium Dæmonis. Neque putantur refutasse generalem corporum restorationem, uti plures Hispani authores testantur. Longissime autem abfuerunt ab immanibus Mexicanorum moribus ut humanis hostiis numini suo litarent; tantum abest ut humanis carnibus vescerentur. Quæ supersunt de civili ipsorum & politico regimine, & *Yncarum* serie, alibi à nobis adjungentur.

C A P. II.

Plantæ, fruges, fructusque Peruvix peculiare; præsertim Coca.

FRUMENTUM *Peruvia* maxime commune est *Mayzium*, quod ipsorum lingua vocatur *Zara* vel ut scribit *Inca Garcillassus Cara*: cujus duas habent species, unam cujus far est durius, ipsis *Muruchu*; alteram cujus est mollius & delicatius, ipsis *Capia*; ex utroque autem panes coquebant duorum generum, unum nimirum quod tantum in sacrificiis adhibebant, ipsis *Zancu*; alterum quod in cibis vulgo usurpabant & vocabant *Huminta*. Panem autem communi nomine vocabant *Tanta*: *Mayzium* autem ebullitum cum aqua *Mute* vel *Mote*, quod calens sorbebant: idem in pollinem redactum & in pastillos coactum atque tostum in quibusdam provinciis dicebant *Arepas*: idem integrum tostum vocabant *Camcha*. Quin & diversis modis usurpabant in potu; nam aut (ad eundem pene modum quo in Europa cerevisia fit) grana trantisper humectabant donec pullulare inciperent: tum siccata molebant & ebulliebant; hanc potus speciem vocabant *Vinnapu* & in quibusdam provinciis *Sora* singulari inebriandi facultate præditam; ideoque legibus *Yncarum* vetabatur: aut grana masticantes, fermentum quoddam conficiebant (ut scribit *Acosta*) quod deinde cum aqua coquebant; credunt autem Americani præstantissimum fieri à vetulis: aut denique grana prius torrendo, comminuendo & denique coquendo; quod

quod genus potus maxime commendatur, utpote saluberrimum & utilissimum iis qui calculo aut arenulis vexantur. Potum denique è Mayzio communiter vocant *Azua*, & alibi quoque *Chicha*. Mayzio autem accedunt varia legumina; quædam instar fabarum licet minorâ quæ ipsi nominant *Purutu*, & adhibent in cibis: quædam minime edulia, rotunda, & variorum colorum, quæ vulgo vocant *Chuy*, & varia addunt agnomina pro colorum diversitate. Multæ hic reperiuntur radices, quæ in provinciis quibus Mayzium deest, illius loco usurpantur: Inter has agmen ducunt *Papa*, quas ad solem siccatas comminuunt & appellant *Chunno*, hujus ingens copia, ditissimo commercio subvehitur ad argentifodinas Potosianas. Itemque *Oca*, quæ est radix oblonga & pollicem crassa, quæ & cruda comeditur utpote suavissima, & cocta; & ad solem siccatur, atque tum nominatur *Cavi*. Tertiò *Annus*, forma quidem & mole præcedenti similis, sed sapore multum diverso, amaricat enim, unde non nisi cocta comeditur; ferunt Indi illam inimicam esse potentia generandi. Quas Hispani vocant *Batatas*, eas Peruviani dicunt *Apichu*, habentque quatuor earum species, sed coloribus tantum diversas. Habent & alium fructum subterraneum, quem vocant *Tnchic* & Hispani *Mani* (nomine Insularibus usitato,) medulla & sapore similem amygdalis; qui si crudus comedatur offendit cerebrum, tostus autem non modo palato gratus est sed & corpori salubris: Ex eodem & oleum exprimitur ad plures infirmitates utile.

Chami-
co.

A Lusitano qui diu in Peruvia vixerat accepi, hic nasci semen quoddam, (vo-
cant *Chamico*;) simile semini ceparum, sed monstrosa facultate; nam si aqua in qua coctum fuerit aut per se aut cum vino hauriatur, altissimum somnum conciliat pene ad horas xxiv; & qui hauserit ridens aut plorans, talis perseverat ad longum tempus, ita ut non invitus & tanquam stolidus res suas furto subduci patiatur, atque aliis modis sibi illudi. Idem narrat Linschotamus de Indorum *Datura*.

Pepini.

Inter fructus plurimum commendantur primò; *Pepini* ut vocantur ab Hispanis, (Garcilassus dubitat an ab Indis appellentur *Cacham*) quia (ut scribit Acoſta & Garcilassus) longitudine & rotunditate accedunt ad formam peponum, quum cætera multum differant; neque enim colore sunt viridi, sed fusco aut candido; neque spinoso aut scabro cortice, sed levissimo: Sapore denique plurimum excellunt, sunt enim ex acri & dulci misto, palatoque gratissimi; pleni succo; facillimeque digeruntur; & in calidis hisce regionibus egregie refrigerant. Deinde Cucurbitæ sive Melones, quæ ipsorum idiomate vocantur *Capallu*, & hic (ut ait Acoſta) nascuntur monstrosa magnitudine & insigni varietate.

cap. LII.

Inter plantas denique *Peruvia* peculiare eminent *Coca* vel *Cuca*, quam pene superstitione colunt, tantique faciunt, ut incredibile videatur: Hanc Monardes ita describit: Planta est ulnæ magnitudine, foliis myrti paulo majoribus (quæ veluti aliud folium simili forma in meditullio delineatum habent) mollibus & dilutius virentibus: fructu racematim cohærente, uti myrti fructus, rubente quando matureſcit, ejusdemque magnitudinis, quando vero plenam maturitatem adeptus est nigricante: tum vero herbæ est messis, quæ collecta in canistris aliisque rebus ad exsicandum reponitur, ut melius conservari & in alias partes transferri queat; nam è montibus in alios montes transfertur mercimonii gratia, proque aliis mercibus commutatur, vestibus, gregibus, sale & aliis rebus, quia illis pro pecunia est. Præterea vulgaris illius est usus apud Indos, tum ad eas res quæ ad iter necessariae sunt, tum quæ ad voluptatem in suis ædibus serviunt; hoc modo: conchylia aut ostreorum conchas urunt & calcis modo comminuunt, folia deinde *Cocæ* dentibus atterentes subinde pulverem illum admiscunt & simul quasi fermentant, ut tamen minor sit calcis quam foliorum quantitas: ex hac massa trochiscos sive orbiculos conficiunt & siccandos exponunt. His & domi & iter facientes utuntur, eosque ore versant & exfugunt, atque famem sitimque sibi levare & vires sustentari asserunt. *Acoſta* quoque

l. 4. c. 22.

prolixè illius meminit, atque inter alia commemorat superioribus seculis sub Ingarum imperio, haudquaquam vulgo licuisse, hanc herbam usurpare sine Regis aut ministrorum illius licentia. Hodie autem in sola Potosia tam ingentem hujus herbæ copiam ab incolis consumi, ut precium ad quingenta millia ducatorum ascendat; nonaginta quippe & nonnunquam centum millia canistrorum inferri, quorum singula in Cuscensi

Cuscensi quidem oppido duobus aut tribus regalibus, in Potofia vero quinque veneant. *Blasius Valera* apud *Incam Garcilassum*, scribit, Arbusculam esse proceritate & crassitie vitis, parvis ramulis, sed copiosis frondibus, neque inodoris; Addit *Garcilassus*, esse proceritate corporis humani; & instar vitium propagari; folium illius & quoad superficiem & quoad pediculum simile esse Arbuto (Hispan. *Madronno*) sed multo tenerius & delicatius: quod cautè decerpendum sit ne novum germen lædatur, & siccandum modicè ne præ nimia siccitate in pulverem abeat, aut humiditate situm contrahat; decerpi denique ter quaterve quotannis.

Est & altera herba Peruvix familiaris, quam indigenæ vocant *Payco*, cujus folia
 10 (inquit *Monardes*) plantaginis foliis forma & colore simillima sunt; resiccata valde tenuia, impense acria, calidaque. Ejus pulverem ex vino sumtum, nephriticum cap. 28.
 dolorem à flatibus aut frigida causa proveniente, ajunt, tollere: ipsam vero plantam coctam & emplastri modo loco dolenti impositam, eundem præbere effectum; quod verissimum esse experientia docuit.

Reperitur præterea hæc herba quædam (ut inquit *Augustinus de Carate*) cujus folia conveniunt cum apio, quæ vulneribus licet putridis imposita, eadem statim mundant; integram vero carnem, si ad illam applicentur, ad ossa usque consumunt; flosculum fert ceruleum.

In *Peruvianis* quoque montibus sponte nascitur fructus, qui Hispanis appellatur
 20 *Granadilla*, ob similitudinem quam cum malis Granatensibus habet, nam ejusdem fere est amplitudinis atque coloris, quando maturuit, nisi quod careat coronâ: in eo resiccato, si agitetur, semen intus conclusum edit strepitum, pyri semini simile sed aliquanto majus, tuberculis quibusdam eleganter elaboratum & jucundum aspectu; pulpa illius candida, sed insipida. Planta similis est hederæ, eodem modo repens & scandens quocunque loco ponatur. Elegans fructu suo onusta propter ejus amplitudinem: Florem fert similem albæ rosæ, in cujus foliis aliqua veluti passionis Christi notæ (inquit *Monardes*) delineatæ conspiciuntur, quas magna diligentia istic pictas existimes; eam ob causam flos est elegantissimus: fructus ipsi sunt granatula jam dicta, quæ matura, liquore abundant
 30 acidulo, & semine copioso; aperiuntur ut ova, & liquor cum magna voluptate absorbetur ab Hispanis juxta atque barbaris: nec etiam si multos sorbeas, ullam ventriculi gravedinem, sed potius alvum laxatam senties. Herba rara est quæ duntaxat uno loco invenitur. Fructus temperatus est & aliquantum humidus. *Petrus de Cieça* tamen scribit, hanc in valle *Lile*, in qua oppidum *Cali* situm est, abunde crescere: Innotuit jam Europæ, ubi Flos passionis vulgò audit.

E *Peruvia* quoque primum accepimus plantam extremæ magnitudinis, ubique jam notissimam, quam vocant Florem Solis, *Dodonæus* describit sub nomine *Chrysanthemi Peruvianæ*: *Monardes* vocat *Herbam Solis*: *Franc. Ximenez* scribit, à *Peruvianis* vocari *Chimalacatl*.
 40

Ex eadem primum ad nos venit semen herbæ, quam communiter vocant, *Nasturtium Peruvianum*, de qua *Monardes* loquitur sub nomine *Floris Sanguinei*:
 Planta, inquit, duos circiter palmos assurgit, ramis rectis, quos ambiunt rotunda & tenuia folia, valde virentia: flores in summis ramis nascuntur aureo admodum colore fulgentes: quinque foliis constantes, in quorum singulis sanguinea & maxime rutilans macula est impressa, oblongo cucullo extremos flores occupante & longè prominente. *Franciscus* autem *Ximenez*: Nascitur (inquit) hodie magna copia in hortis Mexicanorum, herba quam vocant *Nasturtium Peruvianum*, cujus floribus barbari mirabiliter delectantur, vocantque hanc plantam *Pelon*
 50 *mexic quiltil* & *Pelon Chille*; folia illius sunt quasi rotunda, tenuia, cum quibusdam angulis, pendula è pediculo, qui non nascitur directe è medio foliorum, sed è latere circumferentiæ veluti ex obliquo, suntque superiore parte viridia, inferiore pallida; caulem habet teretem, tenerum, volubilem, qui vicina complectitur: Flores sunt colore flavo subrubente, instar aquilegiæ florum compositi, desinunt enim in canniculum recurvum qui se sensim dilatans in septem folia emergit, quorum duo cætera superant magnitudine, sequentia duo sunt minora reliquis tribus,
 Cc quatuor

quatuor autem ista signata sunt lineis quibusdam roffis, quæ valde similes sunt vulneribus Domini nostri crucifixi prout pinguntur, reliqua tria quæ media sunt inter jam dicta, tres habent notas similes capitellis clavorum. Planta est calida & sicca pene in quarto gradu, & tam similis nostro nasturtio sapore & facultatibus ut vix ulla differentia percipiatur: itaque licet forma differant, non incommode tamen ad unum genus possunt referri, & hæc ad eadem omnia quæ illa adhiberi; viret floretque omnibus anni mensibus, nisi quod interdum à frigore aduratur. Utuntur floribus in lactuciniis, acuunt enim ciborum appetitum & conducunt ventriculo refrigerato aut ob flatuum copiam debili: folia contusa & applicata medentur tussi; cum alumine convoluta mitigant dolores dentium: flores & folia simul macerata & 10 & per sublimatorium cum granis aliquot aluminis destillata, singulare est lavatorium adversus plagas oris & reliquorum membrorum; licet nonnihil caleat, sanat tamen tumores è calore natos, resolvendo crassiores humores, quum frigida medicamenta non profunt; curat vulnera inflammata: denique hos flores, uti & nasturtii nostratis usurpant contra dolores è causa frigida.

I. 2. c. 29.

Nascitur ibidem herba (inquit *Garcilassus*) admirabilis efficacix in affectibus oculorum; vocant *Matecllu*; crescit in rivulis, unum tantum habet caulem & unicum folium rotundum: instar herbæ quam in Hispania vocant *Oreia de abad*, (id est, *Cymbalaria*) hæc masticata, & succo infuso oculis, sub noctem, atque adeo folio ipso masticato superligato, mirabiliter aufert scotomata & sanat quosvis affectus oculo- 20 rum. Idque se expertum testatur.

Habuit & Peruvia *Tabacum*, quod ut scribit *Garcilassus*, vocabant Sayri; & crebro in medicina usurpabant, pulverem naribus indentes, ut exonerarent cerebrum à noxiis humoribus.

c. LXXIV.

Plures aliæ herbæ designantur à Monarde, quas è Peruvia acceperat; quas hic brevitatæ causa præterimus: Unam non possumus, de qua mirabile aliquid observat. Anno (inquit) 1515 LXII Comite de Nieva in Peruvia commorante, in ejus familia mulier quædam illi inserviens maritum habuit gravi morbo decumbentem; cujus causâ quum ipsam admodum tristem Indus quidam primarius conspiceret, interrogavit an scire cuperet, utrum ex eo morbo periturus esset, an superstes futurus mari- 30 tus, herbæ ramum se illi missurum, quem in sinistra mariti manu positurus esset, eamque deinde diutius comprimeret: nam si superstes futurus esset, quandiu eam herbam manu teneret, alacrem & lætum; sin moriturus, mœstum & anxium fore. Missum ab Indo ramum marito in manum dat, comprimereque jubet: sed ilico tanta mœstitia & anxietas ipsum oppressit, ut illa, metuens ne subito extingueretur, ramum è manu tolleret & abjiceret: is deindè post paucos dies extinctus est. Cupienti mihi an ista vera essent perscrutari, nobilis quidam, qui multis annis in Peruvia vixerat, certum esse affirmabat, & usitatum apud Indos in ægritudinibus id facere: quod sane magnam admirationem mihi attulit.

C A P. III.

40

*De Arboribus fructiferis, & præsertim Cachoze & Molle.*Ynca l. 8.
c. 11.
Palta.

PLURES arbores reliquis quoque partibus Americæ familiares hic nascuntur, quas tantum obiter hic commemorabimus. *Guayava* quas alibi descripsimus hic appellantur *Savintu*: *Guava* autem *Pacay*. Fructus, quos Hispani, ob similitudinem coloris & formæ, vocant pyra, ab indigenis vocantur *Palta*, à provinciæ nomine ubi copiosè nascuntur: excedunt ter quaterve mole pyra Europæa, corticem habent tenerum & levem, medullamque quæ digiti transversi crassitie ambit officulum ejusdem formæ cum fructu, quod an utile sit nec ne non constat, caro au- 50 tem sive medulla jam dicta optimi est saporis, salubrisque ita ut etiam agris præbeat cum Saecharo. Reperitur hic & alius fructus, quem barbari vocant *Rucma* & Hispani *Lucma*, sapore magis dulci quam acri aut amaro; nec insalubris, licet grossioribus æstimetur: Forma & mole accedit ad aurantia mala communia; intra medullam continet officulum (vel ut alii duo) valde simile castanæ, tam colore corticis, quam albedine ipsius nuclei; qui amarus est & cibo inidoneus.

Rucma.

Maguey

Maguey Mexicanorum, hic vocant Chuchai.

Reperitur hic & species ceraforum, barbari vocant *Vssun*, colore rubro, sapore ^{vflin.} autem dulci: quæ comesta hodie, crastino faciunt excernere urinam veluti sanguine tinctam. In vastis illis montibus, quos Hispani vocant *Andes*, & *Garcilassus Antis*, plures crescunt plantæ quæ optimos fructus ferunt: inter quas celebrantur *Platanus* ut appellatur ab Hispanis, ob causas incertas, nam nihil commune habet cum Platano Europæorum: sed potius similis est palmæ tam forma, quam magnitudine foliorum, quæ tam grandia habet ut totum hominem à capite ad talos cooperiat. Est autem planta (ut scribit *Acosta*) quæ surculum facit intra solum, è quo plures ^{l.4.c.21.} erumpunt stolones singulares, qui in molem excrescunt arboream, eduntque folia jam dicta, læte virentia & levia: è quibus nascitur racemus, qui constat interdum pluribus interdum paucioribus fructibus, (numerati interdum trecenti) palmum plus minusve longis & duos digitos aut circiter crassis: Demitur facillime cortex, superatque medulla tenera, edulis, salubris, & boni nutrimenti. Solent hunc fructum viridem decerpere & in vasis quibusdam sub foliis certis maturare; sed ad arborem maturus factus, magis gustosus est & odoratus. Dant fructus omnibus anni mensibus, nam è surculo surgunt continuo novi stolones, iis qui jam fructum dederunt succedentes (qui statim amputantur, siquidem non nisi semel fructum ferunt singuli:) requirunt solum humidum & cælum fervens. Reperitur hæc planta ^{l.2.c.10. l.8.c.1.} magna copia in India vera atque Africa ubi varia obtinet nomina, de quibus videndus *Garzias* ab Horto: & passim in calidioribus Americæ regionibus: qui plura desiderat, adeat *Oviedum*. Iconem fructus dabimus in *Brasilæ* descriptione, ubi *Pacovere* vel *Bacova* appellant.

Platano accedit fructus, quem Hispani, ut scribit *Garcilassus*, vocant *Maniar blanco* (pulmenti genus est ipsis usitatum) quia divisus non male refert duo cochlearia eo pulmento repleta, tam colore, quam sapore: medullâ continentur aliquot nuclei nigri instar amygdalarum, qui non sunt edules: magnitudine & forma non abludit à minore melone; sed corticem habet duriorum instar cucurbitæ lagenariæ siccæ: medulla illius est candida; dulcis & nonnihil acida, palato ³⁰ rissima.

In *Peruvia* quoque duntaxat reperitur arbor *Cachos*; quam *Monardes* ita ^{cap. xxx. Cachoz.} describit: Missum præterea semen plantæ *Cachos* appellatæ, quam nasci ferunt arbusculi modo, insigni viriditate præditam, folio rotundo & tenui: fructum ferre malo insano similem, altera parte sessilem, altera turbinatum, cinerei coloris, grati saporis & acrimonie expertis, valde minutum semen continentem. Magnæ est apud incolas æstimationis, ob insignes illius facultates: Nam urinam ciet, arenulas & calculum pellit è renibus: quodque præstantius est, illius usu calculum in vesica ferunt comminui, si mollis adhuc sit, ullisque medicamentis comminui queat: ejusque ⁴⁰ rei tam multa proferunt exempla, ut admirationem mihi pariat: nam mea est hæc opinio, vesicæ calculum expelli non posse, solamque exemptionem illius esse remedium; nullum autem remedium tam efficax reperiri, quod eum confringere valeat; ajunt tamen illius semen tritum & ex aqua aliqua ad eam rem idonea sumtum, calculum in lutum dissolvere, quod excretum denuo concreseat, & in lapideam durtiæ convertatur. Adolescentem vidi, cui hoc obtigisse scio. Is quum vesicæ calculo torqueretur, idque à lithotomis, qui calculum deprehenderant intellexissem, & ex symptomatis quæ patiebatur agnoscerem; hominem veris initio ad fontem, qui à *Petra* nomen habet ablegavi: ubi quum duos menses hæssisset, à calculo liberatus rediit, & omne lutum, quod paulatim ejecerat, denuo in lapidea fragmenta concretum in charta secum retulit.

⁵⁰ Præstantissima denique & *Peruvia* maxime peculiaris arbor est *Molle* sive *Mulli* ^{Molle:} ut scribit *Garcilassus*; eam à pluribus descriptam invenimus, diligentissimè autem à *Francisco Ximenes*. Arbor, inquit, est grandis, pulchra & ramosa, rami illius sunt coloris viridis vergentis ad purpureum; folia oleæ frondibus similia, sed angustiora & teneriora, serrataque, ad utrumque rami latus veluti per ordinem disposita: flores eleganter candidi & racematim penduli, qui quantocius convertuntur in fructus similes oxyacanthæ acinis, sed paulo majores & ubi maturuerint

clare rubentes, caro illorum dulcis cum certa acrimonia, nucleus admodum durus & osseus. Folia & fructus redolent lentiscum & illius gummi, obtinentque saporē qui ad fœniculum accedit: quare forte nonnullis lentisci species videbitur, sed est arbor sui generis: frondes & fructus omnibus anni mensibus durant, sibi invicem succedentes. Silvestris est arbor licet jam dudum à non paucis in hortis colatur; facillime enim propagatur sive è semine sive è stolonibus, & in quocunque solo. Exsudat certam lachrymam, quæ non minus quam truncus & folia lentiscum olet: Saporis acris & suavis cum quadam amaritudine & astringendi facultate: calida est & sicca pene in tertio gradu: nucleus corroborat cerebrum & ventriculum, astringit alvum; & ut quidam volunt usum præstat Terebinthinæ; & fructus si necesse sit cardamomi: promovet urinam, discutit flatu, siccatur humores superfluos. Folia masticata corroborant gingivas & dentes; Sanant vulnera; idem & possunt fructus. Hæc ille. Meminit & *Petrus de Cieça*: Toto, inquit, hoc tractu conspiciuntur magnæ quædam & etiam parvæ arbores, quas incolæ appellant *Molles*: folia habent minuta, odore fœniculi, cortice adeo commendato, ut ejus decoctio crurum dolores & inflationes summa cum utilitate foveantur; ex ramulis fiunt dentiscalpia utilissima. Ex hujus fructu cum aqua decocto, pro cocturæ modo, fit aut vinum sive potio admodum bona, aut acetum, aut mel: tantoque in pretio apud Indos sunt hæc arbores, ut quibusdam locis eas suis idolis consecratas habeant. Addunt nonnulli (inquit Clusius) ejus arboris foliorum decoctum doloribus ex frigida causa ortis auxilio esse: illius vero gummi, quod mannæ modo candidum est, lacte dissolutum, caliginem oculorum abstergere. Natæ ejusmodi arbores è semine in Hispania, atque adeo Belgio; ramuli cum fructu iconem dedit nobis Cl. V. Car. Clusius, quam hic apponimus.

cap. 41.

Audiamus & *Garcilassum*: Arbor nulli sponte nascitur in campis, dat fructus in racemis longis & angustis, qui sunt granula quædam rotunda; forma coryandri; folia sunt minuta & semper viridia: granum maturum habet in superficie partem admodum carnis suavis & palato gratæ, reliquum egregie amaricat. Confricant ex eo potum, confricando blande inter manus in aqua calida, donec dulcor omnis defricetur; cavendum enim ab amaro, quod potum corrumpit. Percolant hanc aquam, servantque dies tres quatuorve donec subsideat, potus est limpidus, gratissimus, atque adeo salubris, præsertim illis qui affectibus renum aut vesicæ laborant; maxime si Mayzii potus admisceatur. Aqua eadem cocta convertitur in optimum mel; & soli exposita, additis nescio quibus rebus, in præstans acetum. Decoctum foliorum valde utile est ad crura & alia membra abluenda quæ scabie laborant; & ad vulnera inveterata sananda.

Præterea; Arboris fructum (inquit Monardes) ex Peruvia accipiebam ab incolis Leucoma nuncupatum, similem nostræ castanæ forma & magnitudine,

tum etiam sessili illa & albicante parte, quam castanea obtinet: nucleum continere videbatur, sed quia binos duntaxat accipiebam, confringere nolui, quandoquidem alterum ferebam, qui non prodiit, alterum in aliud sationis tempus servem. Arbor in qua provenit, vastæ magnitudinis, materiaque robusta & firma esse dicitur: folia arbuti

arbuti obtinere, fructum autem edulem gratique saporis & temperatum; atque propter adstrictionem, alvi profluvia sistere.

Plures hic nascuntur arbores quantivis pretii, sed certis provinciis peculiare, de quibus à nobis dicetur, quum ad illas pervenerimus.

C A P. IV.

Animalia quædam Peruvix peculiaria.

10 **A**NIMALIA Domestica (inquit *Garcilassus*) Peruvianorum, sunt duorum generum, majora & minora; quæ communi nomine ipsi vocant *Llama*, id est, pecudes; uti pastores *Llama michec*: majus pecus vocant *Huanacu-lama*, ob similitudinem cum animali sylvestri quod *Huanacu* appellatur, à quo solo colore differt; domesticum enim pecus variis coloribus reperitur uti & equi, sylvestre tantum uno instar castaneæ. Majus pecus summam similitudinem habet cum Camelo, nisi quod gibbo careat, neque tanta sit mole. Minus pecus vocant *Paco-lama*, quod oneribus ferendis impar, solum propter carnes alitur, & lanam quæ optima & longissima. Sed *Acostam* audiamus. 1.8. c. 16.

Peruvia, inquit, nihil habet præstantius aut utilius, quam pecus, quod nostri quidem oves Peruvianas, ipsi verò sua lingua *Llama* appellant; nam & plurimum emolumentum adfert & vilissimo alitur. Hoc pecus ipsis lanam ad vestimenta, haud secus quam nobis oves, subministrat: iisdemque pro jumentis ad onera quæque bajulanda utuntur: nec soleis ferreis munire, nec freno regere aut avena alere necesse est, gratis domino suo servit, herbis campestribus & passim obviis contentum. Sunt autem duæ hujus animantis species; una quæ lanigera est, & *Paco* ab indigenis dicitur: altera quæ levibus tantum villis tecta & pene nuda, ideoque ferendis oneribus aptior, quæ *Guanaco* appellatur. Ovibus paulo majores sunt, minores tamen juvenis, collo oblongo instar Camelorum, altis cruribus & corpore bene compacto; varii coloris; quædam enim sunt candidæ, quædam nigræ, quædam fuscæ, quædam denique varicolors, quæ *Moromori* appellantur. Caro illarum bona est licet spissior, agnorum autem longe optima & delicatissima: rarissime autem maculantur, quia longe majorem usum bajulando præbent, & lana ipsorum lanificio serviat; Hanc barbari purgare, in fila ducere & ex iis pannos texere consueverunt; lana autem duplicis est generis; una rudior & vilior quam vocabant *Havascam*, altera tenuior & absolutior quam vocant *Cumbi* (*Garcilass. Compis*); ex hac posteriori, varia aulea & peristromata elegantissimo opere, quæ in longum tempus durant, & splendore certant cum serico; & quod mirum in barbaris, telas suas ita concinnant ut ab utraque parte elegantia pene par, nec tela nec subtegmen usquam, appareat, Antiqui Peruvix Monarchæ, complures operas Cumbo texendo alebant, quorum præcipui artifices debebant *Capachica* ad oram lacus *Titicaca*. Lanæ autem hæc tingebant variis herbarum succis, prout operum ratio exigebat. Cæterum plerique barbari Peruvix hanc textoriam percillant, atque in tuguriis suis habent instrumenta ad hanc artem comparata; & ex hisce ovibus pleraque ad vitam humanam necessaria sibi sufficiunt. Longe autem maximus horum animalium usus in oneribus ferendis; horum enim nonnunquam trecenta, interdum & mille gregatim, varias merces, vini utres, *Cocam*, *Mayzium*, *Chunno*, argentum vivum, ad *Potosianas* aliasque fodinas & oppida subvectant, inque eundem modum argentum à *Potosia* nunc *Aricam* LXX leucarum itinere deportant, uti ante hac *Arequipam* leuc. CL. Sæpe autem (inquit) miratus sum, horum animalium greges, interdum mille, nonnunquam duobus, & non raro tribus millibus laminarum argenti, quæ trecenta millia ducatorum valerent, 50 onustos, paucis tantum barbaris qui viam demonstrant & onera imponunt atque deponunt, & vix uno aut altero Hispano comitatos, sub dio pernoctare & incustoditos atque indefensos cum tanto thesauro iter facere, idque tam tutò ut vix unquam vel una lamina desideretur, ea est viarum in Peruvia securitas. Onus illorum singulorum sunt centum & nonnunquam centum quinquaginta libræ, quæ ob itineris longitudinem tres aut ad summum quatuor leucas quotidie portant: ductores autem suas stationes norunt, ubi & pabulum pecori & aqua abundat; hinc tentoria sua figunt

& onera deponunt. Quum vero unius tantum diei iter faciendum vel ducen-
tarum librarum onus ferre, vel octo aut decem leucas promovere possunt. Hæc
animantia cælo gaudent magis algido quam ferventi, ideoque in montanis in im-
mensum propagantur, in planis præ nimio æstu deficiunt, calvum pecus (sive *Gua-*
naci) vernili & blando est intuitu, sæpe inter gradiendum se sistit & longo tem-
pore prætergradientes sine ulla timoris aut voluptatis significatione erecto collo
tam attente intuetur, ut risum tenere perdifficile sit: nonnunquam tamen tam
subito terrentur, ut cum onere suo ad præcipitia montium summa velocitate se sub-
ducant, ita ut sclopeti ictu occidere necesse sit ne onus pereat. *Paci* quoque in-
terdum ita efferantur, vel laboris intolerantia defatigantur ut cum onere humi 10
procumbant, neque minis neque verberibus adigi possunt ut resurgant; unde in
Peruvia proverbio usitatur de hominibus proposito nimis tenacibus aut præter
rationem atque modum obstinatis, *Impacatos* esse: huic malo nullum præsen-
tius remedium, quam ut ductor unà subsistat & juxta animal confidat, blandi-
tiisque tantisper permoveat donec sponte resurgat. Scabies quædam hæc anima-
lia infestat (& potissimum infestare cœpisse scribit *Garcilassus*, cum *Vascus Nonnius*
Vela pro Rege huic Regno præesset) quam barbari vocant *Carachen* quæ non modo
illi quod cepit, lethalis est, sed & contagio serpit in gregem, unde pene uni-
cum remedium est scabiosum pecus statim sub terram defodere. (*Garcilassus* ta-
men scribit varia remedia tentata, tandem potentissimum fuisse deprehensum 20
adipe suilla tepida partes affectas inungere.) pretium uniuscuiusque animalis pro Pro-
vinciarum diversitate diversum est; sed barbarus qui bina ternave possidet satis
locuples existimatur. Scribit adhæc *Garcilassus*, *Peruanos* ante Hispanorum adven-
tum non habuisse rationem lactis horum pecorum, quod sane dant perparce neque
ultra quam fœtibus lactandis sufficiat, neque consuevisse caseos ex illorum lacte
premere: lac autem ipsorum idiomate dici Numnu, quod & verbi formam induat
& significet lactare.

Præter hoc domesticum & familiare pecus, silvestria aliquot animalia nutrit
Peruvia quæ in aliis novi orbis partibus haud facile videre est, præterquam in Chile
huic contermina. Eorum aliqua dicuntur *Guanaco* sive *Huanacu*, à quorum simili- 30
tudine domesticas pecudes dictas supra retulimus; cujus carnes bonæ sunt ut ait
Garcilassus, licet non tantum quantum domesticæ *Huanacu* *Ilama*: mares in summis
collibus veluti excubias agunt, tantisper dum fœmellæ in vallibus pascuntur, &
quum homines è longinquo advertunt, hinnitum edunt pene ad equorum modum
ut fœmellas moneant; qui si propius accedant fœmellas fugiendo ante se agunt:
lana horum animalium curta est & asperior, nihilo tamen secius in lanificio à
barbaris usurpatur; decipulis & laqueis solent capi. Alia dicuntur *Vicunne*, ca-
preis haud admodum dissimilia, nisi quod cornubus careant & majora sint, colore
leonino vel magis rutilo; degunt in altissimis montibus & saltibus, amantque re-
giones frigidiores, potissimum autem solitudines quas Peruviani vocant com- 40
muni nomine *Punas*, neque nivibus aut gelu offenduntur sed potius recrean-
tur: incedunt gregatim, curruntque velocissime, atque ad hominum aut alia-
rum ferarum conspectum, ea est animalis timiditas, statim in avia atque abdita
se se proripiunt. Olim maxima horum animalium hîc erat frequentia, nunc ob
promiscuam venandi licentiam rariora sunt. Lanam gestant tenuissimam & serici
vel potius Castoris pilorum æmulam, quam merito magni faciunt Indigenæ, nam
præter alias dotes, etiam æstui resistere & refrigerare, creditur; unde pileis im-
primis adhibetur.

His proximè accedunt *Taruga* sive *Taruca*, vicunnis majores & velociores, colo-
re magis ambusto, auribus pendulis & levibus, quæ raro gregatim, plerumque sin- 50
gulæ inter præruptas petras vagantur. *Garcilassus* dicit cervorum speciem esse, sed
minorem Europæis. Innumeri hîc fuerunt tempore *Incarum*, ita ut ipsa municipia
ingrederentur; nec defuerunt hinnuli & damæ.

Ex omnibus hisce animalibus lapides eximunt quos *Bezaar* vulgo vocant, ex
Paci quidem & *Guanaci* minores & nigriores nec tam probati in medicina usus;
è vicunnis autem paulo majores & meliores, fuscis aut subcinericeis, aut denique
croceos:

croceos: E Tarugis denique omnium optimos & maximos coloris subfusci & tunicis crassioribus.

Reperiuntur præterea hîc vulpes sed multo minores Hispanicis, vocant *Atoc*: & animalculâ quæ Indi vocant *Annas*, Hispani *Zorrinas*, quæ tam graviter olent, ut quum noctu pagos aut municipia ingrediuntur, fœtor intra ædes licet occlusis fenestris sentiatur; atque adeo à centum & pluribus passibus offendat, neque ferri possit: commodum autem accidit quod rariores sint hæ bestiolæ, nam si plures essent, integram provinciam veluti intoxicare possent.

Nec desunt cuniculi tam domestici quam campestres, vocant *Coy*, qui colore & sapore inter se differunt, & nonnihil diversi sunt ab Europæis. Habent & aliam speciem cuniculorum, quam vocant *Vizcacha*, cauda oblonga instar felis, generantur in solitudinibus nivalibus. Sub imperio *Incarum* atque adeo postea, villos illorum ducebant in fila, quibus pannos nobiles intertexebant elegantia gratia, sunt enim colore pardo diluto vel cinereo, blandique & tenues.

C A P. V.

Alia animalia que cum aliis regionibus communia habent, serpentes, aves.

20

REPERIUNTUR in Peruvia leones licet pauci, neque tam feroces quam sunt Africani, vocabant sua lingua *Puma*. Item ursi, ipsis *Veumari*. Tigres quoque, sed in solis Andibus: in quibus & majores angues generantur, quos appellant *Amaru*, viginti quinque atque adeo triginta pedes longi, & crassi instar poplitis humani: itemque minores, ipsis *Machachuay*; viperæ venenosæ, aliaque noxia animantia; quibus reliqua Peruvia caret. In iisdem Andibus reperiuntur animalia instar vaccarum, mole juvenearum, sine cornibus; quorum tergora crassissima & validissima sunt. Præterea apri ex parte similes porcis domesticis, & denique innumera simii & cercopitheci.

Acoft.
l. 4. c. 33.

30 Veris canibus caruerunt Peruviani, habebant tamen animalculâ, minutoribus canibus non absimilia, quæ vocabant *Alco*, & supra modum diligebant.

Peruviani paucas habuerunt aves domesticas & familiares, præter anatum quandam speciem, ipsis *Nunnuma*, paulo majorem nostratibus, neque tamen ea mole, qua sunt anseres. Inter sylvestres commemorant Aquilas, licet minores Hispanicis: falcones variorum generum, ipsis *Huaman*; inter quos celebrant minores, ipsis *Neblies*, colore pene nigro. Inter rapaces aves merito censeri potest *Cuntur*, Hispanicis *Condor*, vasta mole, ita ut visæ fuerint, quæ expansis alis quindecim aut sedecim pedes occuparent; carent aduncis unguibus, pedibus similes gallinis: rostrum tamen habent ita validum ut eo vaccinum tergus perforent; nam duæ illarum vaccam occidere
40 valent & comedere, neque ab hominibus abstinent: plumas habent albas, nigrasque mixtas: & cristam parilem instar novaculæ & non ferratam instar gallinaeci: pauciores sunt, nam si earum copia hic reperiretur, pecus plane destruerent, adeo carnivoræ deprehenduntur: & ut scribit *Acofta*, non modo ovem dilaniant, sed & juveneam.

De minimis illis aviculis alibi diximus, itaque hic tantum addo, à Peruvianis appellari *Quenti*, ab Hispanis *Tomineios*.

Genus corvorum opinatur *Acofta*, aves quas Peruviani vocant *Sayuntu* & Hispani
50 *Gallinaza*, nam licet minime rapaces sint, tamen cadaveribus victitant, suntque adeo carnivoræ & gulosæ, atque interdum tantopere se ingurgitant, ut licet velocissima per se sint, se à terra levare non possint; verum si se ab hominibus urgeri sentiant, tanta facilitate regurgitant quod ipsas onerat, quam devorarunt: caro ipsarum inutilis; id tamen commodi præstant, quod immundicias viarum tollunt.

In fluviis quoque & paludibus reperitur hic infinita copia avium, puta Ardeæ, anates, phoyces, & quas Hispani vocant *Flamencos*, & aliæ quamplurimæ; inter quas celebrantur quædam majores ciconeis, quæ piscibus victitant, plumis candidissimis sine ulla mixtura, eruribus altis; binæ ut plurimum incedunt; rariores
sunt.

funt. Perdices, quas hic vocant Yutu, à sono quem edunt, duorum sunt generum, aliæ majores quæ mole accedunt ad gallinas, & tantum in solitudinibus reperiuntur: aliæ minores quam Hispanienses, sed carne longe optima; utræque sunt colore parvo, rostris & pedibus albis. Palumbes Europæis forma & plumis non dissimiles, ipsis *Vrpi*. Turtures item, ipsis *Cocobuay*, itidem à cantu. Aviculæ quas ipsi appellant *Pariapichiu*, Hispani *Gorriones* ob similitudinem quoad molem & colorem, licet in eo differant quod hæ optimè cantent. Itidem aviculæ plumis rubicundis, quas Hispani ob similitudinem nominant *Lusciniæ*, quanquam cantus harum adeo fit ingratus ut mali augurii olim duxerint barbari. Necnon quibus plumæ sunt nigræ & flavæ, quas barbari à cantu appellant *Chayna*, Hispani à similitudine *Sirgueros*, id est, aurivites.

Plurimæ hic reperiuntur apes silvestres, quæ mellificant in concavitatibus petrarum & scrobibus juxta radices arborum: In frigidioribus provinciis parum mellis condunt, & fere amarum, ceramque nigram atque inutilem: in temperatis autem ob herbarum optimarum copiam, longe optimum, candidum & limpidum, quod maximi ab ipsis fit.

Porro in eodem regno (inquit Monardes) reperiuntur quædam insecta, quas appellant araneas, eo quod ubicunque fuerint, sua retia texant aranearum Hispanicarum modo, magna sunt ea insecta, malum aureum amplitudine æquantia, adeo virulenta ut eorum ictus jugulent, nisi efficaci remedio succurratur: nam si diutius differatur & subeat virus ad cor, præsens mors consequitur nec ulla profunt remedia: miram autem utilitatem experti sunt in ficu, si icti statim ad illam confugiant & lac ex foliis ficus manans bis aut ter in vulnus instillent: nam venenum ex ictu in vulnere relictum omnino extinguitur, tollunturque dolores & symptomata succedentia, solo vulnere relictò; quod quum sit exiguum facile curatur: diu tamen apertum conservare solent: Atque ut præsens semper adesset hoc remedium, voluit Deus ut ficus nunquam istic folia deponerent sed perpetuò virerent.

Licet multos amnes habeat Peruvia, etiamque de maximorum fluminum exordiis gloriatur, tamen paucissimi nutriuntur in iis pisces, & fere unius generis (ut scribit *Garcilassus*) sine squamis, capite oblongo & plano instar bufonis, rictu valde amplo: optimi nutrimenti & grati saporis; Indigenæ vocant *Challua* communi nomine quod omnibus piscibus tribuunt. Reliqua hujus generis suis locis explicabimus, nunc ad singulas partes Regni Peruviani nos accingemus.

QUITO.

C A P. VI.

Peruviæ divisio in provincias principales: Quitensis provincie limites, cæli solique qualitates.

Peruvia quaqua patet, regitur ab uno Pro-Rege; à quo & Chilenses provinciæ versus Austrum sitæ, & Insulæ, ut vocant *Salomonis* versus occidentem; provincia denique *de la Plata* ad orientem suos accipiunt præfectos. Dividitur ab Hispanis, secundum trium Conventuum Juridicorum limites, in tres partes; quarum prima *Quito*, altera *los Reyes* sive *Lima*; tertia denique *los Charcus* & non raro *la Plata* à sua Metropoli appellatur.

Conventus Juridicus Quitensis complectitur sub se, *Popayanam*, *Quitu* propriè dictam, *los Quixos*, *Canelam*, *Iuan de Salinas*, *Pacomoros*, *Tgualsongo*, pluresque particulares provincias: de *Popayana* jam supra egimus, de cæteris suo ordine dicemus.

Provincia quæ propriè **QUITO** appellatur, sumit initium ab ipso pene æquatore; patetquè ab eodem versus Austrum secundum *Herreram* leucas octuaginta, vel secundum *Petrum de Cieça* tantum septuaginta: in latitudinem viginti quinque aut triginta. Conventus autem Juridici limites, secus oram quidem maris Australis, producuntur in longitudinem, ab arcto ad Austrum, à *punta de Manglares* ad promontorium *del Aguja* citra Æquatorem versus Austrum: in mediterraneis autem à

Cardu-

Carlusama ad fines Conventus Juridici Limensis; in latitudinem autem à mari Australi ad provincias quæ Andibus coërcentur; quæ quidem maxima est, inter *Baezani* provinciæ *de los Quixos* oppidum ad orientem, & *Portum Veterem*, sive *la Montanna* ad mare Meridionale.

Temperies hujus provinciæ magis frigida est quam calida: ita ut hyeme interdum foco hic opus esse ferant; cœlum sudum atque serenum, raro nubilum, nisi quum pluit aut pluviam minatur. Hyems hîc ab Octobri durat in Martium, quibus mensibus intermediis plurimum hîc pluit, sed nunquam ningit, præterquam in montanis quæ vulgo *Andes* & *Cordilleram* appellant Hispani. Denique saluberrima est regio, ita ut indigenæ & incolæ longæviores sint quam in Hispania. Anno quinquagesimo octavo supra millesimum quingentesimum, variolorum morbus, omnes pene Americæ provincias pervagatus hic quoque multos mortales destruxit: alioquin maxime familiares morbi & maxime lethales tam barbaris quam Hispanis sunt catharri, qui ineunte & exeunte æstate homines opprimunt: communissimus autem est morbus, lues venerea, quam Hispani ex barbararum fœminarum consuetudine sibi acquirunt; nam fœminæ omnes, etiam virgines huic morbo ita obnoxia sunt, ut illum à parentibus trahere vix sit dubitandum: potentissimum autem remedium est in *Zarzaparilla* & ligno *Guayacano*: plura alia inventa postquam hoc malum pene omnem orbem contagio pervasit. Fert hæc Provincia multas virulentas herbas, quibus indigenæ leves interdum ob causas alii alios enecant. E *S. Barbara* aurifero fluvio; multa auri ramenta jam olim collecta, nunc vero pauciora, postquam edicto regio sancitum fuit barbaros ad hunc laborem nequaquam cogere. Quamplurimis hujus provinciæ regionibus, ubi uliginosus est solum, multum nitri eruitur, è quo optimum hîc conficiunt pulverem tormentarium.

In calidioribus regionibus hujus præfecturæ, provenit quidam fructus, quem vocant *Guabam*, binos palmos longus, cinereo cortice, pulpa candida & durissimis quibusdam nucleis permixta, suavis & refrigerans: nec non *Guayabi* arbores, quæ fructus ferunt instar pomorum, plenos albis atque rubentibus granis, salubres & non ingrati saporis: Denique *Platani*: fructus itidem Europæi, mala persica, aurantia, granatensia, cidonia, alique per plures, maxima fœcunditate hic quidem maturescunt verùm putrescunt quantocius. Vites quoque variis locis nascuntur: benignissime autem tolerat triticum, hordeum, Mayzium, sataque reddit insigni fœcunditate: Denique & olera, omnisque generis herbas ex Hispania huc traductas, haud secus alit, quam suas.

Armentorum, jumentorum & pecudum ingens hic est copia & insignis fœcunditas; Ovium Peruvianarum haud magnus numerus, quippe quæ sub oneribus dominorum inclementia deficient. Omnimodarum volucrum hic abundè est: piscium vero amnicorum perparum, quibus marinos sed muria conditos vicinum surrogat mare.

Indigenæ magis sejunctim quam vicatim degunt, nec facile patrios penates aut nativum mutant solum, nisi forte interdum herorum sævitia coacti; decora sunt statura & singulari industria, ut quamcunque artem haud difficulter addiscant; corpore robusto & bene sano: mores minus commendantur, sunt enim mendaces, vani, rerum novarum cupidi, mobili ingenio, ebriosi, nec ad civilia instituta se traduci patiuntur, præter paucos qui in suburbanum *S. Francisci del Quito* commigrarunt: vestis eorum communis, est tunica sine manicis, supra & infra æque laxa, ita ut brachia & crura nudi incedant: capillos alunt & ne impedimento sint loro subligant: Christiana sacra ægre & pene coacti amplectuntur, & plerumque non nisi morti jam vicini petunt baptismum. Præcipua eorum occupatio & quæstus lanam & gossypium emere, mundare, nere, & ex utroque pannos texere, artes has ab Hispanis edocti, quibus tributum pendunt secundum Canonem regalem.

Mittit nobis (inquit *Monardes*) *Quito* provincia sulphur vivum præstantissimum, ut nitrum translucidum, colore auri purissimi, cujus fragmentum pusillum lucernæ admotum odorem maximum sulphuris ejaculatur fumo viridi permixtum; sed antequam incendatur, nullum sulphuris odorem præbet. Eruitur istic è venis proximis aurifodinis: itaque non sine causa ajunt Chymistæ, Argentum vivum auri esse materiam, sulphur vero formam.

Sub hac *Quitensi* Præfectura, plures comprehenduntur provinciæ minores, de quibus particulatim postea agemus: Denique hæc oppida ab Hispanis hic habitantur *S. Francisci* urbs; *Rhiobamba*, *Cuenza*, *Loxa*, *Zamora*, *Iaën*, *S. Michaël de Piura*, *S. Iacobus de Guayaquil*, & *Puerto Veyo*: de quibus ordine deinceps agemus: Sed prius viam prosequemur quæ ab oppido *Pasto* ducit ad metropolin *Quitensem*, ut situs & conditio harum regionum melius percipiatur.

C A P. VII.

Via quæ ab oppido Pasto ad Civitatem S. Francisci ducit & loca intermedia.

10

AB oppido *Pasto* ad Civitatem *Quitensem* tendentibus, primo aditur pagus *Funes*; hinc trium leucarum itinere *Iles*: & totidem Palatium *Gualmatan*; inde trium leucarum itinere pagus *Ipiales*; quem *Didacus Fernandez* in Peruvia historia, quatuordecim à *Pasto* leucas abesse prodidit. In hisce pagis *Mayzium* admodum parce nascitur, quippe frigoris impatiens, quo hæc regio laborat, sed *Papa* aliaque ejuscemodi radices, quas Indigenæ plantant, liberalissime.

Ipiale.

Guaca.

Tābos.

Ipiale digressos excipit *Guaca*, exigua provincia: hic jam illa Ingarum via cerni incipit toto hoc novo orbe celeberrima; meritoque admirabilis, quippe per arduos montes, perque inculta & asperrima loca, non minori industria quam labore ducta, & tot hospitiiis per singula intervalla, ad solatium iter agentium instructa. Hanc perfectam fuisse ab Indigenis, scribit *Garcilassus*, ætate regis *Huayna Capac*, quem Hispani vulgo vocant, *Guaynacavam*: hujus meminerunt pene omnes scriptores Hispani, *Augustinus de Zarate* lib. I. cap. XIII. *Petrus de Cieca*. cap. XXXVII; alii. Hospitia autem vocabant *Tābos*, quorum hodieque adhuc magnus est usus in Peruvia: nam uti accepi à quodam qui nuper vixerat in Peruvia, & pene per universam iter egerat: diversoria hæc juxta viam regiam collocata sunt, quinque aut sex & interdum pauciorum leucarum intervallo, pro difficultate & asperitate viarum; In iis autem perpetuo agunt aliquot indigenæ cum suo Præfecto, quem Hispani vocant *Alcalde*, cujus munus est, itineranti simul atque advenerit, attribuere Americanum unum qui ipsi ministraret aquam, & ligna adferat, focum struat, lectum sternat, aliaque obsequia præster; itemque alterum qui ipsi com meatum conquirat; & tertium qui mulam ducat ad pascua & mane reducat, sarcinas custodiat; quæ omnia summa sedulitate & fide ab ipsis præstantur; & quidem gratis; abeunti dantur etiam itineris duces, si postulet; servitium vocant personale, ad quod omnes Indigenæ tenentur.

Mortūnon.

Tuza.

Hic porro juxta amnem visuntur rudera veteris Castellii, olim à Peruvianis monarchis conditi ad *Pastos* populos in officio continendos. Super hunc amnem durissima petra inferius perforata, pontis instar, à natura strata fuit, ita ut hominibus transitum ad oppositam ripam præbeat; & undas per foramen inoffenso alveo transmittat, barbari sua lingua vocant *Lumichacam*, id est, pontem lapideum. In hisce partibus reperitur fructus quidam maxima copia, quem vocant *Mortūnon*, pruno Damasceno paulo minor & nigri coloris; cui plures minores ejusdem formæ racematim annascuntur: Si largius sumatur inebriat atque obstupefacit, magno vitæ discrimine.

Mortūnon.

Tuza.

A *Guaca* transitur ad *Tuzam* extremum *Pastorum* pagum (quem *Augustinus de Zarate* viginti leucas abesse scribit ab oppido *Quitensi*) & mox ad modicum montem, cui quondam castellum à Regibus Peruvianis fuerat impositum: atque inde ad fluvium *Miram*, ubi admodum fervet; ager tamen omnium frugum est fertilissimus.

cap. 37.

1.8.c.7.

Hinc jam ad magnum & sumtuosum Palatium *Carangues* descenditur, lacu *Yaguarcocha* sive *Yahuarcocha* de via ante salutato, quæ vox barbarorum idiomate mare sanguinis denotat, quia *Guayanacapa* Ingarum longe maximus, viginti millia cadaverum, (ut scribit *Petrus de Cieca*) hominum suo jussu jugulatorum in hunc lacum projici imperavit. *Garcilassus* scribit, *Carangues* populos olim truculentissimos fuisse & viscerum humanorum tam appetentes, ut vicinis omnibus terrori essent, quos passim rapiebant & crudelissime dilaniabant; domitos autem ab *Huayna Capac* statim rebellasse, ministros Regis & præfidiarios ex improvise cæcidisse & devorasse, hinc factum ut Rex

ut Rex

ut Rex cum maximo exercitu fines illorum ingrederetur & multa millia daret neci; & denique duo millia captivorum ad ripas hujus lacus jugularet. Palatium autem *Carangue* modicæ planicie superstructum est; & è grandibus saxis sine calce aut cemento, singulari industria congestum: licet autem jam ævo & neglectu pene conciderit, tamen vel rudera illius antiquam magnificentiam satis demonstrant.

Post *Caranguen* sequitur juxta viam regiam *Otabalo*, vel ut *Garcilassus* scribit, *Otaballo* regium itidem jam olim palatium, nomen provinciæ servans; pagus autem jam nobilis (duodecim à Civitate *Quitensî* leuc. ut observat *Augustinus de Zarate*) cui ad occidentem vicini sunt Indorum pagi *Poritaco*, *Collaguaco*, *los Guancas* atque *Cayambe*; ad orientem *Cotocoyambe* & *Yumbo* montes, aliique quamplurimi. Indigenæ autem *Caranges* atque *Otabali* gentili nomine appellantur *Guamaracones*.

Ab *Otabalo* per editum & nivosum montem, in cujus vertice pene intolerabile frigus sentitur, transcenditur ad palatium *Cochesqui*; atque ab eo descenditur ad fluvium *Guallabambam*: hæc regio immodico quidem æstu fervet, quippe humili solo & sub ipso pene Æquatore, habitatur tamen, subministratque incolis suis omnia ad vitam humanam necessaria perquam benigne.

A *Guallabamba* ad Civitatem *Quitensî* quatuor leucarum iter est; quo intervallo multæ jacent Hispanorum villæ, in quibus pecuariam exercent, donec ad campum *Anaquito* perveniatur haud procul ab oppido, in quo anno 1546 cruentum illud proelium fuit inter Proregem *Blasum Nonnium Velam* & *Gonsalvum Pizarro*; & Prorex indigne cæsus & copiæ illius pene deletæ; quod facinus *Pizarro* exitium acceleravit.

C A P. VIII.

Metropolis Provinciæ Quitensî S. Francisco Sacra, & Regionum adjacentium qualitates.

Quitensî provinciæ Metropolis *S. Francisci* nomine celebratur, & plerumque simpliciter provinciæ nomine appellatur *Quito*, vel *Quitu*; quod nomen alii ipsi mansisse volunt à vetusto Regum Peruvianorum Palatio, cujus ruinis hoc oppidum superstructum sit; in quo tamen falli videntur, nam ut scribit *Garcilassus*, habuit hæc provincia *Quitu* proprium suum Regem, quem Guayanacapa sub jugum primum misit: Condita autem est urbs in declivi convalle, quæ ab Arcto & occasu solis tegitur arduo montium jugo, qui, ut testatur *Herrera*, à portu Veteri ad mare Australe, longo atque continuo ductu se exporrigunt ad Cartagenam usque ad mare Septentrionale: Sita est ad altitudinem triginta tantum scrupulorum citra Æquatorem versus Austrum, ut *Cieça* & *Herrera* tradunt (à quibus plurimum dissentit *Augustinus de Zarate*, qui ad quartum gradum Australem illam submovet) octuagesimum autem & secundum gradum longitudinis à Meridiano Toletano in Occidentem productæ. Distant ab ea *Puerto Veyo* atque *Guayaquil* leucas octuaginta & sex versus occidentem: (alii scribunt & vero magis consentaneum est, *Guayaquil* abesse à *Quito* leucas quadraginta.) *Loxa* octuaginta versus Austrum: *S. Miguel* longe plures versus Africum: *Cartagena* emporium versus Arctum pene sexcentas; *Lima* denique versus Austrum ut volunt, circiter trecentas. Ager illius ad orientem clauditur vastis montibus, ad Arctum *Popajanæ* præfecturæ parte. Solum licet sterilius videatur, tamen & frugum est fertile & bonum pecori; regio peramœna est & tam graminis forma, quam anni tempestatibus ab Hispania non multum dicitur differre, nam æstas hic à Martio atque Aprili initium capit & desinit in Novembri, insigni temperamento.

Indigenæ huic civitati proximi longe urbaniores magisque industrii sunt quam reliqui Peruviani, statura modica & laborum tolerantés. Magna hic reperitur gossypii abundantia, è quo panni texuntur, quos & indigenæ dominis suis Hispanis tributî loco pendunt. Solum urbis arenosum atque aridum, magna fissura per mediam urbem dehiscens, super quam plures pontes strati sunt. Semitæ urbis latæ atque rectæ; quatuorque patentes aræ, una ante Cathedrale templum, reliquæ ante Cœnobîa Dominicanorum & Franciscanorum: præter autem Cathedrale hoc, alia duo hic templa

templa visuntur, quorum unum *S. Sebastiano*, alterum *S. Blasio* dicatum, quingentæ familiæ Hispanorum dicuntur incolere & aliquot Lusitanorum & aliorum peregrinorum. Thesaurarius regis aliique ministri regii hic habitant; uti præses & iudices Conventus Juridici Regalis; itidem Episcopus cum nobilissimo collegio Canonorum: In Diocesi autem ad quinquaginta millia Indorum vectigalium, qui in octuaginta & septem partitiones sunt distributi. Munitissimum denique est oppidum & ab omni belli apparatu egregiè instructum; nam & exquisitissimus pulvis tormentarius hic conficitur.

Supra urbem, unius ab eodem leucæ intervallo, in montana regione, eminent mons, quem vocant Vulcanum, qui densum fumum exhalat & strepitus edit instar tonitruum; & interdum copiosum eructat cinerem, quo; mense Octobri anni 1610, vicinos agros ita opplevit ut non leve damnum fatis atque pecoribus inferret, usque dum à pluviis dilueretur.

Mira.

In finibus *Mira*, (qui pagus *Otabali* dominum agnoscit,) putei reperiuntur salsi, è quibus sal fuscus & subamarus coquitur, quem tamen indigenæ magni faciunt. Dimidiam ab urbe leucam lacus jacet, circiter leucam ambiens, qui complures anseres & alias lacustres volucres nutrit.

Vina, oleum, aromata aliæque merces Europæ, à mari subvehuntur Australi, primum adverso flumine *Guayaquil*, dein curribus. Etiam barbari hîc fora suarum venalium celebrant nullo certo pondere aut mensura, sed permutatione ad oculum facta, quæ ab Hispanis multum frequentantur. Præcipuæ autem harum partium merces sunt, (præter fruges & animalia) casei ovilli, vaccini atque caprini; gossypinæ vestes, panni omnis generis, (qui maximam partem texuntur in pago *Tacunga*;) pilei, funes nautici, coria, linum, lanæ: Saccharum quoque jam dudum hic excoli cœpit, multæque artes Mechanicæ singulari industria etiam ab Indigenis exerceri.

Præter *Mayzium*, duo humanis usibus comparata hic passim nascuntur, *Papa* nimirum radices subterraneæ, bulbo castanis haud absimiles, quæ coctæ mollium castanearum saporem æmulantur, frondem autem emittunt papaveris silvestris, ut ait *Cieça*, frondi similem; sed perperam: planta toti Europæ jam notissima est, quam diligentissime descripsit V. C. Carolus Clusius in *Historia Rariorum Plantarum*. Deinde *Quimba* sive *Quinoa* planta (ut loquitur *Cieça*) humanam altitudinem æquans, foliis bliti Mauritanici, semine pusillo albo vel rubro, ex quo potionem parant, aut elixo vescuntur ut nos oryza: planta jam dudum Europæ nota fuit (inquit idem Clusius) licet non illo nomine. Nihil igitur aliud est *Quinoa*, quam majus illud *Bliti* genus, humanam altitudinem interdum superans, caule crasso, firmo, in multos ramos inæqualiter nascentes diviso, vulgaris *Bliti* foliis, sed amplioribus & longioribus, summo caulis fastigio multas ferens spicas, sive paniculas, palmum & amplius longas, nutantes, extrema nonnunquam parte latiusculas & quodammodo cristatas instar comæ amaranthi cristati, coloris coccinei obsoletioris & degeneris, quæ maturæ, multa granula alba rotunda continere conspiciuntur. Sed jam ad itinerum rationem describendam revertamur: quæ nos ad reliqua hujus provinciæ oppida & municipia deducent.

CAP. IX.

Iter ab urbe Quitensi ad Rhiobambam, regionum qualitas & Indigenarum ingenia atque mores.

AB urbe *S. Francisci del Quito* ad regalia palatia *Thomebambæ* quinquaginta tres, aut ut ab *Herrera* alibi dicitur & nos in tabula Geographica secuti sumus, quinquaginta & quinque leucæ numerantur. Iter autem à *Petro de Cieça* particulatim designatur in hunc modum.

Ab urbe *Quitensi* viâ regiâ proficiscentibus versus Austrum & Metropolim *Cusco*, primo occurrit *Panzaleo*: cujus indigenæ à vicinis suis nonnihil differunt, tum idiomate, cum capillos in nodos colligandi modo; qui modus ut plurimum barbaros harum provinciarum discernit. Intermedio spacio utrimque aliquot pagi jacent in montanis; ad dexteram quidem sive occidentalem plagam *Vcchillo* & *Languazi* valles, cœli temperie

temperie & soli ubertate nobiles; à quibus semita ducit ad *Yumbi* montes, in quibus durum atque incultum hominum genus agit, quod ab asperis atque aditu difficilibus locis magis efferatur: ad sinistram vero alia semita ducit ad *Quixos* populos de quibus mox dicemus.

A *Panzaleo* trium leucarum itinere *Mulabalo* aditur, ubi quondam diverforium Mulaha- five *Tambo* fuit & penu in usum militare à Regibus sepositum, quum illac iter fa- lo. cerent, nunc pagus est infrequens: ad dexteram *Vulcanus* cernitur, qui olim multos pumices & cineres egerebat.

Paulum progressis occurrit *Tacunga* (quindecim ut *Didacus Fernandez* testatur à Tacun- ga. Metropoli *Quitensi* leucis) sumtuosum olim palatium & *Quitensi* nequaquam infe- rior, uti è ruinis illius hodieque apparet; nam & foramina videntur in parietinis, quæ dum res Ingarum starent, aureas ovium imagines, ut volunt, continuerunt: hîc templum Solis fuit cum suis Vestalibus quas *Mamaconas* vocabant; variaque horrea in quibus omnis generis annonâ recondita erat, multa animalium stabula & cavæ omnis generis volucrum: ædes omnes lapideæ & stramine tectæ. Indigenæ sunt colore fusco, licet fœminarum genus non illepidum sit & decora facie. Hîc hodie frequens est pagus, ubi multos pannos texi supra diximus, è quibus incolæ questum faciunt.

A *Tacungâ* per regiam viam venit *Mulambatam*, ubi similia hospitia erant, po- Mulam- batum. pulus autem nihil pene differt à *Tacunganis*. Hinc ad *Ambato* fluvium, & tribus ab hoc leucis transitur ad Palatium *Mocha*, speciosum quondam ædificium, nunc uti & Mocha. cætera Ingarum ædificia, pene collapsum: pauci hic barbari eisdem moribus & institutis quo præcedentes degunt.

Ad occasum *Sichi* in aliquot pagos divisi, ad orientem *Pillani* agunt in perfœcunda regione, ita ut nihil eorum quæ ad vitam humanam necessaria sunt illis desit; multique Hispani pascuorum bonitate allecti hic exercent pecuâriam: aluntque imprimis multos porcos, qui omnium Petuvianorum optimi judicantur.

A *Mocha* venit ad *Rhiobambam*, magnifico Palatio olim spectabilem, in *Purva-* Rhio- bamba. siorum provincia sitam, quæ tota campestris & cœli temperie & herbarum copia, flo- rumque elegantia Hispaniæ simillima: Indigenæ miti sunt ingenio & vestiuntur ad *Quitensium* normam, comam & alunt & subligant eleganter. Hîc quondam *Quitense* oppidum conditum fuisse scribunt; donec ad locum ubi nunc visitur traduceretur. Distat autem *Rhiobamba* ab oppido *Quitensi* leucas quinque & viginti, ut *Herrera*, vel duas & viginti, ut *Didacus Fernandez*, versus Africum: pecuâriorum modo sedes, ita ut hic ultra quadraginta millia pecudum numerentur. Ad orientem degunt multi barbari inter montana, à quorum finibus fluminis *Marannon*, ut *Herrera* scribit secundum communem Hispanorum opinionem, fontes haud longe putantur abesse: ad hanc plagam & *Tangarage* vel *Tincuracu*, juga sita sunt, multis barbarorum pagis culta. Ad occidentem vero *Vrcolaço* vel *Vrcollasu*, montium nivosa juga videntur, in- 40 colis frequentissima, per quorum fines iter ad urbem *Guayaquil* ducit.

A *Rhiobamba* progrediuntur ad *Cayamben* five *Cayampi*, ubi hospitia itinerantibus Cayâbe. parata in patenti campo sub frigidioris cœlo. Hinc ad *Teocaxarum* (five *Tucassa*, ut *Garcilassus* scribit) diverforia, in medio solitudinis cujusdam five *Punæ* sita, ubi acriter frigitur.

Trium deinceps leucarum itinere aditur Palatium *Tiquicambi*, ad dexteram qui- Tiqui- cambi. dem habens urbem *Guayaquil*, ad sinistram vero *Palatam* five ut *Garcilassus* vocat, *Pu-* *malaetan*, quæ vox sonat terram leonum, quia hæ feræ plurimum hîc generantur: & *Quisnam* vel *Quesnam* provincias; & populos quos vocant *Macas*, aliasque vastissi- Macæ. mas provincias.

50 Hinc descenditur ad *Chancham* & calidiores regiones, quæ ut & cætera ejusdem Châcha. conditionis ab indigenis communi nomine appellantur *Yungæ*.

Denique ab hoc pago ad Palatium *Thomebamba* viginti numerantur leucæ, quo intervallo singulis tribus quatuorve leucis, *Tambo*, id est, diverforia olim condita, inter quæ duo eminent *Cannaribamba* & *Hatuncannari*, ab indigenis qui vulgo *Cannares* dicuntur, haud dubio ita appellata, de quorum ingeniis & moribus statim dicemus.

De Magnifico Palatio Thomebamba, deque Provincia & moribus
populorum quos vocant Cannares.

INTER Palatia quæ ab Ingis Peruvia monarchis complura per totum regnum passim fuerant constructa, cum adjunctis ædificiis, in quorum unis arma militaria varii generis, in alteris vestimenta aut annonam maxima copia congregabantur: principem locum suo merito flagitat magnificentissimum & opulentissimum Palatium *Thomebamba*, (vel ut *Garcilassus* effert *Tumipampa*) in provincia *Cannarum* situm; de quo licet barbari multa mirabilia & stupenda referant, tamen illius reliquæ vel potius rudera coram visa, admirationem supra modum dicuntur augere: ager illius ad occasum quidem provincia *Guanabilcarum* populorum, ad ortum concluditur excelsis montibus: ipsum in lata planicie, quæque duodecim circiter leucas ambitu complectatur, est ædificatum, ad duorum annuum confluentem: Regio paulo frigidior est, cæterum venationi cervorum, cuniculorumque, & aucupio perdicum, turturum, aliarumque volucrum peropportuna. Templum hic erat Soli dedicatum, è majoribus saxis, quorum quædam nigra erant instar lydii lapidis, alii colore jaspidis virentis: vestibula eleganter picta & variis gemmis atque aliis ornamentis distincta: parietes autem non modo hujus templi, sed & regis aulæ interioris auro erant tecti, in quibus variæ figuræ sculptæ erant: tecta autem licet stramentitia, tamen tantâ industria erant concinnata, ut ævum possent ferre; denique incredibilis auri atque argenti gaza hic erat congesta. Insigne autem indicium obsequii subditorum erga principes, quod refert *Cieça* & confirmat *Garcilassus*, ingentia illa saxa, è quibus magnificum hoc palatium & templum Solis fuere congesta, inde à *Cusco* longissimo & difficillimo itinere fuisse deducta. Cæterum sumtuosissimum hoc ædificium jam penitus est collapsum, nihilque superest præter vastum cadaver.

Indigenæ hujus provinciæ appellantur *Cannares*, gens facie pulchra & corpore valde agili; promittunt quidem capillos, verum tam eleganter colligunt in nodos & coronæ in modum concinnant supra verticem, ut hac nota potissimum à vicinis populis distinguantur; amictiuntur laneis aut gossypinis pannis; muniuntque crura & pedes ocreis, quæ è *Cabuia* ingeniose admodum sunt contexta. Fœminarum genus haud invenustum sed impudicum, Hispanorum atque aliorum peregrinorum consuetudinis supra modum appetens: licet operis rusticis aliisque masculis exercitiis ut plurimum occupentur; dum viri domi desident, trahunt pensum, texunt, atque alia fœminarum officia facere minimè erubescunt: qui etiam Hispanis per provinciam iter facientibus, uxores atque filias ultro concedunt ad onera, instar jumentorum, succollanda: Causam arbitrantur plerique, quod longe plures fœminæ, quam mares in hac provincia, reperiantur. De cæteris illorum moribus dum pagani essent, non est necesse plura jam dicere, siquidem jam diu religionem Christianam ceperunt amplecti.

Provincia porro horum populorum amplissima est atque latissima, multis annibus rigua, è quibus maximæ divitiæ olim fuerunt erutæ; nam anno 1544 tam opulenta metalla hîc reperta narrant, ut cives *Quitenses* brevi tempore supra octingenta millia ducatorum ex iis hauserint; tantaque erat auri opulentia ut pene tantum auri quantum terræ effoderent (Hispanos sequor Authores & imprimis *Petrum de Cieça*.)

Ager tritici atque hordei satis ferax: nec maligne tolerat vites, ea est temperies hujus provinciæ. Ab hac provincia nulla pertinet via ad mare Australe; nisi forte per valles *Piura* & oppidum *S. Michaëlis* de quo mox dicemus.

Verum antequam viam regiam quæ per montana ducit, prosequamur & provincias mediterraneas describamus, quæ dextrâ levaque illam attingunt; paulum nobis divertendum ad provincias quæ propius attingunt mare Australe, & dicendum de *Portu Veteri* cæterisque locis quæ jacent versus occasum ab iis, de quibus hætenus diximus.

*Iter quod à Provincia Quitoensi ducit ad mare Australe, &
Regionum adjacentium qualitates.*

AD Latus Provinciæ *Quitoensis*, haud procul à *Rhiobamba* (de qua supra) sita ^{cap. ix.} est provincia *Chumbo*; intermedio autem spacio habitantur plurimi pagi à ^{Chúbo.} frequentibus incolis, qui omnes certis notis, uti in universa *Peruvia* est utilitissimum, inter se distinguuntur. In hisce regionibus jam plurima templa constructa
10 esse dicuntur, in quibus Sacra Romano ritu celebrantur, & juvenus à religiosis docetur preces & sacras cantilenas. Ab hac provincia *Chumbo*, difficili atque impedita via quatuordecim leucarum pervenitur ad fluvium, ad cujus ripas indigenæ semper rates habent paratas, quibus itinerantes devehunt ad locum in hoc imperio celeberrimum & notissimum, quem Hispani vocant *el Passo de Guayanacapa*, de quo paulo post plura dicemus.

Primus autem *Peruvia* portus ad mare Australe appellatur *Passao*, à quo uti & à ^{Passao.} flumine *S. Iacobi* olim limites præfecturæ quam *Franciscus Pizarrus* ab Imperatore impetraverat, sumebant exordium; nam terræ quæ magis versus Austrum vergebant, accensebantur flumini *S. Ioannis*; de quo supra. ^{l. 9. c. 18.}

20 Indigenæ Provinciæ *S. Iago* quam vulgo vocant de *Puerto Vejo* statura sunt mediocri, possidentque solum longe uberrimum, quod & optimum *Mayzium* & *Yucam* *Batata*que & alias edules ac salubres radices ad usum generis humani producit abundantissime: Optimæ hic reperiuntur *Guayava* duorum triumve generum; *Guave* atque *Aguacates*, *Tuna* duorum generum; *Caymiti* atque *Cereçilla*: quin & melones aliique Europæi fructus, hic egregie maturantur. Plurimi hic passim vagantur porci Americani quibus umbelicus est in dorso, atque etiam Europæi. Cervi quoque carne imprimis sapida. Innumeræ aves, atque inter illas *Xuta* anseribus haud absimiles, quas barbari cicurant & domi alunt; atque ad mensarum adhibent delicias. Deinde & aliæ volucres quas vocant *Macas*, galli-^{Xuta.}
30 naceis nostratibus paulo minores, rostro oblongiori, coloris flavi atque rubentis, plumis autem tam mira varietate distinctis, ut intuentes in sui admirationem rapiant. ^{Macæ.}

Montes atque convalles densis nemoribus variarum arborum passim sunt obstructæ, quarum materies ad ædificia perutilis censetur.

Indigenæ capiunt varii generis pisces, quorum ii qui *Boniti* appellantur, viliores æstimantur, quia febres & alios morbos putantur generare. Barbari autem qui ad oram maris Australis degunt, maligno quodam rubentium verrucarum sive pustularum genere infestantur, quæ interdum nucum magnitudine in fronte & ad nares, cæterasque humani corporis partes emergunt; quod à piscis cujusdam usu in cibis
40 ipsis contingere quidam opinantur, alii aliis causis imputant; molestissimus cæterum est affectus & non raro lethalis.

Duplex autem hominum genus observant hanc oram & mediterranea incolere: nam à Promontorio *Passao* & flumine *S. Iacobi* usque ad pagum *Zalango*, tam mares quam sceminæ persignant faciem notis quibusdam, ab auriculis ad mentum usque ductis, ornanturque diversis monilibus aureis & imprimis certis rotulis, quas vulgo vocant *Chaquiram Coloradam*, quam in hisce partibus maximi faciunt. Notandum autem *Chaquira* vocem esse *Peruvianis* propriam, qua designant catenulam ex auro ^{Chaquira.} artificiose elaboratam, quales etiam ante Hispanorum adventum tam scite & subtiliter elaborare noverant, ut Europæis admirationi essent, ut scribit *Garcilassus*. ^{l. 8. c. 5.}

50 Præcipui pagi horum populorum sunt *Passao*, *Xaramixo*, *Pompaguace*, *Peclausemeque* & vallis *Xagua*, *Pechonse* seu Monte Christo, *Apechigue*, *Silos*, *Canillega*, *Manta*, *Zapil*, *Manavi*, *Xaraguaca* & alii. Domus eorum sunt lignæ & stramine desuper tectæ.

Manta municipium ad oram maris Australis est situm: hic quondam ingens *Smaragdus* magno vicinorum concursu colebatur pro numine: nec dubium est ditissimas harum gemmarum venas haud longe ab hoc loco abesse, quemadmodum testa-

14. c. 14. tur *Acoſta*: Juxta *Mantam* (inquit) & portum Veterem quamplurimi inveniuntur Smaragdi & in mediterraneis celebratur locus, vulgo *de las Eſmeraldas*, ob copiam illarum gemmarum; licet ea regio nondum ab Hispanis perlustrata aut domita sit. *Manta* autem hodie est primus Peruviae portus, ad quem plerique à Panama venientes solent appellere, & maris pertæsi, terrestri itinere Limam petere: Statio navibus haud incommoda est: pauci hic degunt Hispani, omnes sunt indigenæ, qui rudentibus torquendis & aliis ministeriis nauticis ut plurimum occupantur; nam & aliquot celoces hic habent.

Caraques.

Barbari qui mediterranea incolunt, idiomate utuntur diverso, licet moribus à littoralibus haud multum discrepent; in fluminibus illorum multum auri reperi 10 constans est fama. Alterum genus barbarorum appellatur *Caraques*, qui uti & vicini illorum diversis moribus & institutis agunt à superioribus; neque enim faciem ullis notis persignant, neq; ingenio sunt tam habili aut industrio, sed hebeti & rustico.

Quidam eorum præsertim qui ad Arctum à *Colyma* degunt, ante Hispanorum adventum penitus nudi agebant; quod jam mutarunt.

C A P. XII.

Descriptio oppidi Puerto Veyo atque S. Jacobi de Guayaquil, nec non oppidi Castro in Provincia Bunigando.

20

OPPIDUM *Puerto Veyo* secundum *Herreram* situm est ad altitudinem unius gradus citra Æquatorem versus Austrum, octuaginta leucis ab urbe *S. Francisci del Quito* ad occasum Solis, itinere difficili & valde impedito; quinquaginta ab oppido *S. Iago de Guayaquil*: haud longe ab Oceano Meridionali; ad quem habet portum *Mantam*. Locus insalubrior est, & indigenæ regionis illius brevioris ævi, quod quidem ex eo oriri existimant, quod tam vicina sit Æquatori, sed quum experientia constet sub eodem clymate regiones jacere longe saluberrimas, ab aliis causis licet occultis esse necesse est, à quibus & verrucæ illæ proficiscuntur, de quibus supra diximus, quæ & hic vel maximè sunt exitiosæ. *Lupus Vazius* Lusitanus testatur, 30 oppidum hoc quondam fuisse opulentum, sed Smaragdorum pretio præ nimia copia vilescere jam ad inopiam esse redactum. In finibus hujus oppidi maligne admodum nascitur triticum ob nimias pluvias, quæ hic fere continuo octo mensibus decidunt, inde à mense Octobri: cæterum ditissimas auri venas terræ gremio hinc abscondi, ab Hispanis vulgo creditur: oppidani tamen magis pecore abundant, quam pecunia, uti accepi à quodam qui nuper viderat.

Guayaquil.

Urbs *S. Jacobi de Guayaquil*, quæ etiam alio nomine ab Hispanis appellatur *la Culata*, distat ab urbe *S. Francisci del Quito* leucas sexaginta versus Africum; & quindecim ab Oceano Meridionali; sita ad interiorem ejusdem recessum, quadraginta leucas à portu *Païta* versus arctum: ad ipsum autem hujus recessus exordium sive 40 super fluminis *Guayaquil* æstuarium, jacet Indorum vicus olim celebris quem veteri nomine vocant *Tumbez*. Iter à Portu Veteri ad hanc urbem agitur per plurimos pagos quidem Indorum, sed & per plurima nemora & solitudines. Cæterum *Guayaquil* est emporium alicujus pretii, quod à frequentibus Hispanis habitatur. Hic & naves fabricantur ob materiei bonitatem & affluentiam; & funes torquentur nautici: largam quoque materiem vehunt Limam, tam ad ædificia, quam ad naves fabricandas. Solum suburbanum admodum est fertile, atque amœnum: multumque mellis hic colligitur è concavis arborum truncis.

Fluminis *Guayaquil*, à quo huic urbi agnomen, undæ admodum salubres judicantur, & egregium adversus luem veneream atque similes affectus remedium, 50 adeo ut è vicinis atque longinquis regionibus plurimi huc confluant; Hanc virtutem aquis hujus fluminis communicari autumant à *Zarfa* parilla quæ ad ripas illius & in vicinis agris lætissimè provenit, & in alias regiones maxima copia deportatur. Nemorosa est regio, quæque optimam materiem navibus fabricandis subministrat. Sola est urbs totius oræ Peruvianæ in qua pluat, inde ab Atacama in finibus Regni Chilensis.

Guaya-

Guayaquil flumen tantum est modicum, ut fere cætera quæ in mare Meridionale egrediuntur, si cum iis quæ in Septentrionalem Oceanum exeunt, comparentur, ob decursus eorum brevitatem; rapidissima autem propterea sunt, facillique momento egrediuntur ripas suas, ob vicinitatem montium à quibus descendunt. Oritur autem hoc in provincia *Quitensi* ex editissimis jugis, quæ ad ortum vergunt; variisque amniculis per intervalla acceptis augetur sensim, ita ut ostium illius sive æstuarium pene sesquileucam pateat. Maximus Peruvix Monarcha *Guaynacapa* aggressus erat iter sternere silicibus per hoc flumen, sed minime absolvit, stupendum opus futurum fuisse, reliquix operis inchoati satis demonstrant: *Passo de Guaynacapa* hodie appellatur, duodecim, ut *Petrus de Cieca* tradit, supra Insulam Punam leucis. Merces omnes *Quitensi* provincix destinatae hoc flumen longo & laborioso itinere subvehuntur.

Barbari qui gentili nomine appellantur *Guanacabilca*, parent oppidanis *Guayaquil*: ad ejusdem Dicecesim pertinent pagi *Yaqual*, *Colonche*, *Chinduy*, *Chongen*, *Daule* & *Chonana* alique complures, solo imprimis fertili atque omnibus ad vitam humanam necessariis affluente. Urbem ipsam cingit patentissima planicies, pauci colles, sed luci longe amœnissimi.

Chonorum item natio, accolit haud longe ab urbe *Guayaquil*, ripas fluminis *Daule* qui compactis ratibus merces omnes adverso flumine subducere consueverunt, ad alia ministeria pene inutiles.

Antequam ab hisce regionibus discedamus, haudquaquam omittenda Hispanorum Colonia *Castro*, à tribuno militum *Contrera* anno MDLXVIII ab urbe *Guayaquil* in vallem *Vili* deducta, quæ ad provinciam *Bunigando*, *Imdinono* atque *Gualape* pertinet, quæ aliter quoque vocatur provincia *Smaragdorum*, cujus & ante meminimus. Idem primus perlustravit regiones littorales à promontorio *Passao* ad flumen *S. Ioannis*, sed illius observationes nondum vidimus.

C A P. XIII.

Itineris ratio à Palatio Thomebamba ad oppidum Loxam; ejusdemque & Cuençæ descriptio.

REVERTAMUR jam ad viam Regiam & montanas mediterraneasque regiones. A Palatio *Thomebamba* ad metropolim *Cusco* tendentibus, primo iter est per provinciam *Cannarum* donec *Cannaribambam* aliaque Palatia præterierint: ad utrumque autem viæ latus, plures spectantur ejusdem provincix pagi; ad sinistram etiam altissimi montes, quorum radices quæ ad orientem spectant, à variis habitantur populis, qui ad flumen *Marannon* ut loquitur *Herrera*, existimantur pertingere.

Fines *Cannarum* egressos excipit provincia *Paltarum*, veteribus Peruvix Monarchis perchara, uti apparet è vestigiis magnifici Palatii, quod hodie ab ingentibus faxis, summo labore & industria huc traductis, Hispani vocant *de las Pedras*: habet hæc provincia ad occidentem portum *Veterem*; ad ortum *Bracamoros*, & alias amplissimas provincias, vastos montes, pluresque populos linguis atque institutis diversos, quorum qui ad radices montium ad orientem incolunt fere nudi agunt, neque ingenio neque moribus cum Peruvianis ullatenus comparandi. De *Paltis* ipsis scribit *Garcilassus*, ipsos imprimis decorum & formosum æstimasse, esse fronte lata & capite pando; ideoque infantibus primum natis tabellis quibusdam frontem & occiput compressisse usque ad tertium ætatis annum ut tales evaderent, quod alii imprimis indecorum & turpe judicant; unde proverbio inter gentes Peruvix usurpatum, ut qui lata fronte & pando occipite esset, & capite utrimque compresso, quod foedum aspectu, tales appellarent *Paltauma*, id est, caput *Paltæ*.

A *Cannarum* provincia ad urbem *Loxam* septemdecim numerantur leucæ, difficili itinere & crebris paludibus impedito. Statim autem à Palatio *de las Pedras*, ascenduntur montes, modice quidem editi, sed admodum frigidi, qui decem leucas in longitudinem se extendunt ad alterum palatium, ad radices eorundem positum,

Tambo- vulgo *Tamboblanco*, à quo via regia declinat ad fluvium *Catamayo*, ad cujus ripas
blanco. urbs *Loxa* ab Hispanis condita: ad dextram atque sinistram plurimi pagi habitantur
à barbaris, qui ingenio & moribus à præcedentibus nihil differunt. Provincia hæc
salubris est & cælo perquam benigno, qua subsidet in valles: nam montosiora loca,
licet habitentur, frigidiuscula sunt; solitudines autem & nivosa petrae longe frigidif-
simæ. Utramque fluminis ripam tegunt sylvæ, multæque fructiferae arbores ab Hi-
spanis hic consistæ, quæ maximum capiunt incrementum.

Calua. A *Tamboblanco* ingrediuntur *Calluam* & *Ayavacam* provincias, quæ ad ortum
Ayava- quidem concluduntur ab Andibus, ad occasum vero finibus oppidi *S. Michaëlis de*
ca. *Piura*: præcipuum harum municipium *Caxas*, ubi insigne Regis palatium, aliaque
Caxas. ædificia quondam fuerunt: hisce proxima est *Guancabamba*, Palatio regio & in-
gentibus structuris nobilis, quarum hodie tantum rudera visuntur: aliaque pro-
vinciæ per plures, quæ ad *Loxensem* Dioccesin referantur. Sed de oppidis jam
dicamus.

Cuenca. *Cuenca* quæ & *Bamba* gentili nomine dicitur, abest ab oppido *S. Francisci del Quito*
leucas unam supra quinquaginta: habet cœnobium Dominicanorum & alterum Mi-
norum; regitur per Legatum, quem Hispani vocant *Corregidor*: Diocesis illius, auri,
argenti, æris, ferri atque sulphuris venis dicitur abundare.

Loxa. *Loxa*, quæ & *Zarza* vocatur, assidet regiæ viæ, sedecim à *Cuenca* leucis versus
Austrum, ut *Petrus de Cieça* testatur, octuaginta à Metropoli *Quitensi*; fines ha-
bet ab Oriente *Zamoranam* Dioccesin, ab occidente viam quæ ducit ad *Pai-*
tam: ad Africum denique oppidum *S. Michaëlis*. Sita est autem ad altitudinem
quinque graduum Australium, inter duo flumina limpidissima, in amœna & for-
mosa valle *Cuxibamba*, quæ nullis culicibus obnoxia est, & nullis venenatis animan-
tibus infestatur. Aër hic salubris, magisque calidus quam frigidus, raro nu-
bilus; à Martio ad Augustum hic multum pluit, ningit autem nunquam. Co-
piofa hic materies & longe optima, cedrina, quercina, aliarumque arborum,
uti ad ædificia abunde sufficiat. Multi hic fontes & scaturigines saluberrimarum
aquarum: In provincia autem *Caruma* visitur fons ita æstuans, ut ab animan-
tibus tolerari non possit, graviter tamen vulnerati utiliter ejusdem aquis foventur;
cæterum sapore sunt peramaro & odore sulphureo. Solum *Mayzii* & *tritici*
perfertile; pecori optimum, tam domestico, quam peregrino: luci volucribus,
amnes piscibus pleni. Cives equis & armis sic satis instructi, cætera haud opu-
lenti. Barbarorum numerus quotidie augetur & Christianam religionem haud
segniter amplectuntur. In urbe præter templum, sunt cœnobium *Dominicano-*
rum & *Minorum*.

C A P. XIV.

*Zamora atque Jaën oppida & Chuquimayo Provincia
descripta.*

URBS *Zamora* collocatur ab *Antonio Herrera* ad sextum gradum altitudi-
nis Australis, nos in Tabula Geographica ad quintum removimus, distan-
tiis vicinorum locorum persuasi: distat à *Quitensi* Metropoli octuaginta leu-
cas versus Eurum, ab oppido *Loxa* viginti recta versus ortum, & sub orientali An-
dium latere; denique septuaginta ab oceano Meridionali. Provincia haud supra vi-
ginti leucas complectitur, quam barbari vicini quondam appellabant *Proaucam*,
quæ vox bellatorem populum significat. Aëris constitutio humida atque calida;
licet aquilo hîc maximam anni partem perfleret, (haudquaquam gravis aut tempestuo-
sus) crebræ hîc pluvia, quibus tamen cessantibus egregie hîc serenat. Pestilentia
aliique contagiosi morbi hîc fere incogniti, cæteris Tabacco imprimis obviam eunt:
habent & aliam herbam, quam vocant *Aguacollam*, & in omnibus pene medica-
mentis usurpant. Solum producit quoque sponte certas nuces, quæ crudæ lethales,
coctæ vero insigniter nutriunt. Regio quibusdam locis montosa, cæteris plana
atque campestris. In montanis nascuntur frequentes cedri, aliaque arbores durif-
sima atque incorruptibili materie. In finibus hujus oppidi plura sunt auri metalla, è
quibus

è quibus grana quædam effosa, inusitata molis, quorum unum Hispaniarum Regi Philippo II oblatum ferunt octo appendens libras: nec dubium quin alia quoque metalla terræ gremio abscondantur, licet hæc hactenus neglecta ab incolis. Putei & scaturigines salæ hîc frequentes, è quibus optimi salis cogitur copia. A jugis montium descendunt aliquot amnes, versus orientem atque etiam occasum, uniligneis scaphulis navigabiles, quorum aquæ limpida & potari pulcherrimæ; quumque per auriferos montes defluant, multa secum devehunt auri ramenta. Omnis generis fructiferæ arbores, tam Domesticæ, quam Europæ, admodum hîc proficiunt; uti & fruges atque herbæ: Solummodo triticum atque hordeum malignè admodum patitur tellus. In montanis reperiuntur aliquot ferarum genera, uti tigres & leones, sed pauci atque pusilli: plurimi hîc *Paci*; armentorum quoque Europæorum, suum, caprarumque copia. Quid multa; & amnes nutriunt optimos pisces maxima copia, & tellus alit apes, quæ & plurimum mellis faciunt, & carent aculeis. Oppidum ipsum perpulchrum est; ædes è lignis atque lapidibus substructæ; Templum elegans: & Dominicanorum cœnobium haud vulgare. Regii ærarii Præfectus hîc habitat. Cæterum aurifodinæ excoluntur à Nigritis: indigenæ enim hujus provinciæ sunt ingenio humili, industria pene nulla, laborumque impatientes: Ante Hispanorum adventum vivebant raptu, & spoliabant alii alios, obruncabantque nonnunquam, nunc & vestibus amiciri & cultioribus didicerunt moribus vivere.

20 Oppidum *Iaën*, distat ab oppido *Loxa*, (ut testatur *Anton. Herrera*) leucas *Iaën.* quinque & quinquaginta; à *Chachapoya* triginta; situm in mediterraneo provinciæ *Chacaynga* (quæ numeratur inter provincias quæ communi nomine, à barbaris vocantur *Chuquimayo*) in edita quidem regione atque montosa, sed egregiè temperata.

Provinciæ porro quas communi nomine appellant *Chuquimayo*, nomen suum mutuantur à flumine *Chuquimayo*, quod easdem interluit; habetque ad occasum *Chuqui* & Austrum provinciam *Chenchipen*. Flumen est vastum atque piscosum, & quam *mayo.* rapidissime decurrens, ita ut Hispani atque aliæ nationes illud transnatare pertimescant: *Chenchipenis* vero atque aliis harum regionum Indigenis, qui narandi sunt peritissimi, tam familiare est, illud tranare, ut etiam scæminæ cum suis infantibus illud aggredi minime vereantur. Plurimum Mayzii fert hæc regio, quod singulis quaternis mensibus maturatur; multum Yuca & similium radicum; aliorumque fructuum Americanorum; inter quos & Xaquæ quibus nigredinem cuti inducunt, ut Nigritæ esse videantur. Præter vallem, quam transit, & paucos campos quos suis meandris interfecat, obtegunt ripam fluminis utramque altissimi montes; ultra quos, trium leucarum à dicto flumine intervallo, alia aditur provincia, quam vocant *Perico*, cujus indigenæ ab iis qui ripas fluminis accolunt, differunt lingua atque moribus: provincia hæc incolis frequens, scæcunda & bene culta. *Perico.*

40 Ab hac septem leucæ numerantur ad *Cherinarum* provinciam, itidem frequentissimam indigenis, qui aliud flumen satis vastum accolunt, suntque valde bellicosi & alterius linguæ: Solum perfœcundum & flumen auriferum. *Cherini.*

Cherinarum provinciam sequitur *Silla* & dein *Chachaynga*, utræque montosæ provinciæ, non tamen asperæ; & temperie aëris singulari. *Silla.* *Chacha-* *ynga.*

Provincia *Copallen* ejusdem est genii, dives ovibus. Indigenæ autem provinciarum *Lanque* sive *Lanza*, & quam Hispani vocant *Lomam del Viento*, iisdem vivunt moribus atque institutis.

Tomependæ vero populi, qui *Vaguam* vallem inhabitant; in planicie atque campestribus agunt & propterea vocantur *Tunga*; perurbana natio: Solum illorum fertilissimum & ager omnibus rebus affluens, præsertim melle & omnigenis fructibus. *Vagua.* Paulo ulterius jacent hæc provinciæ, *Anta*, *Coanda*, *Tabancara*, *Palandra*, *Xaroca* atque *Cobinbinama*, montanæ omnes, nec tamen infœcundæ aut annonæ indigæ; & si vulgaris opinio non fallit auri atque argenti venis locupletes. Satis autem constat, quod à quodam qui nuper Peruviam adierat accepi, plerasque gentes qui Andes accolunt, aut in intermediis vallibus degunt, aurum possidere, nam plurimi indigenæ, qui Hispanis moribus jam assueverunt, cum variis mercibus ad istos solent penetrare,

& pro mercibus suis aurum reportare, ejus generis quod vocant Bolador, duorum & viginti Caratorum.

C A P. XV.

*Plana Peruvix, Vallis Tumbes, S. Michaëlis oppidum
& portus Païta.*

VIAM regiam quæ per montana ducit, superioribus capitibus perduximus ad *Guancabambam*, & eadem opera notissimas provincias mediterraneas atque montenses recensuimus; nunc ad planiciem Peruvianam transibimus, ubi prius obiter è *Didaco Fernandez*, annotavero, inter *Caxas* & *Chinchacaram* novem, inter *Chinchacaram* autem & *Piuram* septem numerari leucas, ut ex hisce connexio inter montanas & maritimas provincias nonnihil illustrari possit.

Tübez.

Planicies *Peruviana*, quam Hispani vocant *los Llanos*, initium sumit à valle *Tumbes*, per quam fluvius ejusdem nominis, in *Paltarum* provincia oriens, sese exonerat in mare Australe. Vallis autem atque provincia *Tumbezina*, aridiori atque infœcundiori est solo, quia secus oram maris aliquot leucarum latitudine nunquam; ad radices autem montium, qui illum ob oriente prætexunt, raro admodum pluit: Nihilominus olim & incolis frequens & bene fuit culta, aqua quæ per plurimos canales & aquæductus singulari industria & labore è fluvio derivatur, sata passim rigante; quæ fiebat, ut & copiosam *Mayzii* messem facerent, & omnibus rebus ad vitam humanam necessariis abundarent. Indigenæ vestibus utebantur, erantque industrii, laborum tolerantes & longe cultiores quam ii qui montana incolebant. Peruvix monarchæ hic quondam arcem habuerunt & præsidium ad vicinos & præsertim *Pune* insulæ incolas in officio continendos.

Solana.

E valle *Tumbozina* bidui itinere transitur ad *Solanam*, per viam regiam quæ per plana ducitur, quæ vallis haud minus frequens & præclaris ædificiis fuit instructa.

Poëchos

Solanam sequitur vallis, quam à fluvio *Poëchos* sive *Pocheos*, aut à Regulo sive *Curaca*, ut vocabant, qui illi, quum primum Hispani ingrederentur, imperabat, appellant *Mayabilcam*. Hanc *Augustinus de Zarate* triginta leucas à *Tumbezina* testatur abesse & olim longe frequentissimam & celeberrimam fuisse, plurimæ magnificentissimorum ædificiorum ruinæ hodieque faciunt fidem.

Piura.

Ab hac bidui itinere distat *Piura*, latissima vallis ob aliquot annuum confluxum; in qua oppidum *S. Michaëlis* jacet, antiquissima & prima Hispanorum in Peruvia colonia; quam primum in *Tangaralam* deductam accepimus, sed ob loci insalubritatem haud multo post huc traductam; pomerium urbis barbaris dicebatur *Chila*, inter duas planas & amœnas valles & pulcherrimarum arborum lucos, in solo arido, duroque ita ut aqua difficulter in oppidum duci posset: neque tamen hic locus admodum salubris, sed oculis admodum infensus, æstate quidem, ob ariditatem soli pulverulentus, hyeme ob pluviarum assiduitatem supra modum humidus. Cæterum oppidum nullis mœnibus cinctum est neque magni pretii: licet à Vicario regatur (*Corregidor* Hispanis) cui non modo hoc oppidum sed & *Païta* & multa alia loca, indigenis in ambitu habitata, parent. Oppidani & qui in agris degunt, quæstum faciunt è pecuaria. Ab hoc iter pertinet ad montana, quæ

S. Michaël.

vocant *las Sierras*: itemque alterum unius & viginti leucarum ad *Olmos*; per solitudines & sylvarum adyta, ita ut indigenis ductoribus hic fidendum sit, qui itinerantes ad aquas potabiles deducant, quarum hic magna est inopia, ut juxta somnos capiant. Abest autem *Olmos* à *Païta* leucas quadraginta Indigenarum pagus, qui pecuariatiam exercent, & plures possident mulas, quibus advenas vehunt ad vicina oppida atque adeo *Liam*. *Herrera* inter oppidum *S. Michaëlis* & Metropolim *Quintensem* edit intervallum centum & viginti leucarum, via à *Quito* versus Africum deflectente.

Olmos.

Sed antequam ulterius procedamus, quod supra diximus, in planis hisce & convallibus nunquam pluere, quomodo accipiendum sit, è *Petro de Cieça* paulo plenius explicemus: In montana regione, quam Hispani vocant *las Sierras*, æstas capit exordium,

exordium, mense Aprili & desinit in Septembri: hyems autem durat ab Octobri in mensem Martium: In planicie vero quæ mari Australi adjacet, res secus se habet: nam ab Octobri ne guttulam quidem hic pluit, tantum decidit ros quidam ita minutus ut vix terræ superficiem humectet; ita ut indigenæ magno labore agros cogantur irrigare; maximam autem soli partem occupant steriles arenæ & arentes petræ, quas pumilæ aliquot arbores & fruticeta vestiunt, quæ paucas frondes, nullos autem fructus ferunt; multi autem passim visuntur cardui atque tribuli. Hyeme autem, ut ipsis vocatur, cœlum continuo fere nubilus tegitur, quæ solis conspectum adimunt & ingentes nimbos videntur minari, quum vix tenuissimis guttis pulverem irrorent. Ab altissimorum montium vicinitate id fieri autumant, qui nubes attrahunt, & super planiciem prohibent discuti. Nam quum maxime pluit in montanis, planicies serenissimo cœlo gaudent & maxime sudo; & contra quum planicies minuto licet rore humectantur, in montanis plurimum serenat. Ingæ Veteres Peruvix Monarchæ per planicies itidem viam regiam duxerunt quindecim aut sedecim pedes latam, silicibus stratam & macerie utrimque munitam, arboribusque quantum soli ratio patitur adversus æstum solis tectam; diversoriis & palatiis per intervalla, ut supra de montana regione retulimus, opportune structis.

Ad oppidi *S. Michaelis* Diœcesin pertinet *Païta*, nobilis Peruvix portus, ad altitudinem quinque graduum Australium situs, ut *Herrera* notat, quibus alii paucula scrupula addunt, viginti quinque, vel ut alii tantum duodecim ab oppido leucis: itinere molestissimo per loca arenosa & aquarum atque adeo omnium rerum necessariorum indiga. Est autem amplissimus sinus & adversus incerta ventorum egregie à natura munitus; naves quæ à *Guatemala* Peruviam petunt hic appellere & onera sua solent exponere, quæ opportunitas multos Hispanos allexit ut hic municipium conderent. Quod superioribus annis iterata clade pene excisum fuit; semel anno 1510 à *Thoma Candischio* Anglo qui incolis nequicquam repugnantibus locum cepit, qui tum ducentis ædibus cum suo prætorio constabat, arce quam moliebantur nondum absoluta: & cives qui ad vicinum montem confugerant, non opinantes adortus, fugavit & viginti quinque argenti libras eripuit, descendensque totum oppidulum concremavit. Iterumque anno 1515 à *Georgio Spilbergio* Belga, qui civibus omnibus, qui se cum fortunis suis omnibus in montana subdixerant, vacuum ingressus, denuo ædes Vulcano tradidit: Qui nuper locum viderunt, asserunt paucos Hispanos hic habitare, qui annonam venalem habent, plurimos autem indigenas.

C A P. XVI,

Provincia de los Quixos, ejus limites, qualitates, oppida; itemque Provincia quam vocant Canelam.

40 **H**ACTENUS propinquiores Oceano provincias perlustravimus, quæ tam ad planiciem quam ad montana intra limites Conventus Juridici *Quitensis* concluduntur; nunc & remotiores dicendæ, quæ similiter ad hunc Conventum referuntur. Earum unam vocant Hispani *los Quixos*, anno demum 1517 illustratam, postquam colonia Hispanorum in *Cuencam* (de qua supra) esset deducta: cap. XIII. fines habet ab occidente provinciam *Quitensem* proprie dictam; ab arcto *Popayanam*; ab Oriente provincias, quæ ab auri copia, si fama verax est, vulgo *El Dorado* appellantur; ab austro denique *Tguarsongo* provinciam de qua mox dicemus. Arctoo limite vix primum gradum citra Æquatorem versus Austrum attingit; in longitudine quidem pene quadraginta, in latitudine vix viginti occupans leucas. Tota regio hujus 50 provinciæ admodum fervet, & largissimis humectatur imbribus: Mayzii fert paucillum, nullum triticum: vix ullus Peruvianorum fructuum hic desideratur, quos autem vocant *Granadillas* tam præstantes producit, ut omnibus aliarum provinciarum præcellant. Europæi quoque fructus ipsi familiares esse cœperunt, uti & olera atque herbæ. Gossypii dives est, è quo optimos pannos texunt: nec auri penitus expers creditur. Suum habet præfectum, qui à Pro-Rege Peruvix instituitur. Quatuor omnino oppida hic habitantur ab Hispanis, quorum primum & præcipuum *Baëza*.

Baëza.

Baëza, antio cIo Io LIX ab *Aegidio Ramires Davalos* conditum, octodecim à Metro-
poli *Quitensi* leucis versus Eurum, Præfectus provinciæ hic sedem habet.

Archidona.
Avila.

Secundum *Archidona*, distans circiter viginti leucas à *Baëza* versus Euro austrum,
Tertium *Avila*, cujus distantiam non inveni proditam, abest autem ab *Archido-
na* versus septentriones.

Sevilla.

Quartum denique *Sevilla del Oro*: licet *Herrera* in descriptione Indiarum illius
non meminerit, neque in Tabula Geographica curaverit exprimendam.

Ad Episcopatum *Quitensem* pertinet hæc Provincia, illiusque indigenæ gnaviter
Christianam religionem cœperunt colere: propriam habent linguam, licet & com-
muni Peruviaë utantur, eamque calleant: cæterum à reliquis harum regionum bar- 10
baris neque habitu, neque moribus, neque superstitione quicquam olim differebant:
verum magnam indigenarum partem, tum belli rabies, tum morbi exstinxerunt.
Nam quum primum Hispani provinciam ingrederentur, acriter armis illis restite-
runt, ferociam suam, qua omnes hi transmontani barbari pollent, incassum osten-
tantes, dein domiti quum jugum impatienter ferrent, semel atque iterum rebella-
runt: jam vero perdomiti pacis consilia amplectuntur & agris colendis dant operam.

Canela.

cap. xxv.

Provinciæ *de los Quixos* proxima est ad orientem provincia quam vocant *Canelam*,
ab arborum copia (atque adeo integris illarum sylvis, quæ in multarum leuca-
rum spatia patefcunt) quas ob similitudinem quandam cum notissimo aromate, vo-
cant *Canelas*. Est autem arbor oleæ magnitudine, folliculos quosdam cum suis flo- 20
ribus producens qui contusi ad aromatis illius odorem atque saporem nonnihil acce-
dunt. *Monardes* describit hanc arborem in hunc modum: Arbores quæ *Canelam*
ferunt, mediæ sunt magnitudinis, & immortalis coma præditæ, uti reliquæ Indicæ
arbores, foliaque habent laurinis similia: fructus est parvo pileo sive petalo similis,
ea latitudine qua nummus Hispanicus octo regalibus æstimatus, interdum etiam ma-
jor, intrinsecus & extrinsecus ex purpura nigricans, interius lævis, foris asper, quibus
margines crassitudine jam dictum nummum æquant, summitas vero longe superat
& pediculo prædita est, unde ex arbore dependet: gustatus eandem saporis suavi-
tatem & odoris fragrantiam habere deprehenditur, quam legitima canella ex orien-
tali India allata, cum nonnulla astrictione conjunctam: arboris cortex qui crassus 30
est, nullum canellæ spirat odorem aut refert saporem. An interior tenuiorque mem-
brana simile quid obtineat, me latet. Hæc ille.

Magna de Provinciæ hujus opulentia in vicinis Peruviaë regionibus quondam
fuit opinio; donec à *Gondifalvo Pizarro*, infelici illa in *Dorado* provincias expeditio-
ne longe fecius deprehenderetur: nam præter ingentes illarum arborum sylvas &
invios saltus, nullum operæprecium hic inventum. Indigenæ enim omnium rerum
indigi erant & bardo ingenio; habitabantque humiles casas & ruinosâ tuguriola:
Vicinarum provinciarum penitus ignari, ac ne suæ quidem satis scientes: hos tamen
Pizarro inaudita crudelitate, canibus suis dilacerandos objecit, & aliis tormentis
misere excruciauit, quia viam demonstrare non poterant, ac ne quidem novisse 40
querebantur ad ditissimas illas regiones, quas Tyrannus ille jam spe devorave-
rat. Sub Æquatore sita est provincia, appellaturque ab accolis gentili nomine
Zumaca.

C A P. XVII.

*Provincia populorum quos vocant Bracomoros, colonia Hispanorum
in eadem, & de auri venis pauca.*

AD eundem Conventum Juridicum *Quitensem*, referuntur & aliæ mediter- 50
ranæ provinciæ, quas *Bracomorum* vel *Pacomorum* vocant, & nonnun-
quam *Iguarsongo*, ut plurimum autem *Iuan de Salinas*; sive una sit provincia
sive plures & diversæ: fines autem habent ab occidente vastissima illa & continua
Andium juga, quæ vocant *Cordilleram*, ultra quæ *Zamoram* quoque habitari diximus;
à cujus agro provinciæ hæc absunt leucas viginti versus ortum. Patent autem in longi-
tudinem, ortum inter atque occasum, leucas pene centum; totidemque in latitudi-
nem

nem inter Arctum atque meridiem. Regiones & cœlo læto & solo fœcundo, omniumque frugum præsertim tritici feraci, pecoti autem ob graminis copiam longe optimo. Abundant insuper auri metallis, in quibus grana insolitæ magnitudinis reperta, magno Hispanorum qui huc in colonias missi fuerunt emolumento. Quatuor autem oppida sive municipia hîc ab illis habitantur, à *Ioanne de Salinis* à *Loyala*, dum hanc provinciam pro Præfecto administraret, condita.

Quorum primum *Vallodolid* ab *Antonio Herrera* ad septimum gradum Australem collocatur, viginti leucarum intervallo ab oppido *Loxa* trans vasta & pene contigua Andium juga: verum quum *Loxa* ad altitudinem quinque graduum sit constituta, & *Zamora* quoque pene ad eandem altitudinem viginti leucis à *Loxa*, Andes versus ortum transcendat, inducor ut credam *Herreram* hîc *Loxam* pro *Zamora* scripsisse & oppidum *Vallodolid* viginti leucas versus ortum à *Zamora* abesse; in altitudine autem ipsum nonnihil hallucinari.

Secundum est *Loiola* & gentili nomine *Cumbinama* viginti leucis versus ortum à *Loiola* *Vallodolid* situm.

Tertium *S. Iago de las Montañas* quinquaginta pene leucis à *Loyola* versus ortum, in regione auri ditissima, & quidem tam præstantis, ut ferunt, ut adjacentium provinciarum aurum longe superet: & à solo *Caravaiano* in Peruvia & *Valdiviensi* in Chili superetur.

Quarti nomen non proditur ab *Herrera*, neque in descriptione Indiarum, neque in *Historia*. *Acosta* in suis commentariis de rebus naturalibus & moralibus, meminit *Cartama* aurifodinarum in præfectura *de Salinas* & se grandes & durissimos lapides vidisse testatur, aureis venis per totum corpus discurrentibus, nonnullos & media sui parte aureos; juxta quas fodinas quartum municipium conditum suspicor.

Quia autem in hac auri metalla jam sæpius incidimus, haud abs re fuerit hic commemorare, aurum fere tribus modis in America reperiri; primo granis sive ramentis è puro putoque auro, nulla marmoris glareæ aliave materie admixta, ita ut tantum illud fundere necesse sit; sunt autem ramenta illa ut plurimum magnitudine seminis cucumeris aut etiam cucurbitæ, nonnunquam minora, rarissime majora: atque hoc auri genus omnium rarissimè invenitur. Secundò saxis, petris aut marmorinatum atque innatum & illustribus venis per eadem discurrens: atque hujus generis potissimum invenitur in provincia de qua jam agebamus, ut testatur *Acosta*, eruiturque summo labore puteis aut scrobibus in profundum actis; difficillimeque ob petrarum duritiem eliquatur. Tertium denique pulvere aureo & minutissimis arenulis, (*Oro en polvo* vocant Hispani) quod genus longe maxima copia invenitur in amnibus atque torrentibus, aut locis quæ flumina aliquando diluerunt atque inundarunt: qualibus amnibus atque locis & *Insulæ* & plurimæ *Continents* provinciæ & olim abundarunt & hodie abundant. Plura de his *Acosta* lib. iv. Sed & veteres hoc observarunt uti videre est apud *Plinium*.

40

C A P. XVIII.

Ora maritima Quitensis Provinciae, promontoria, sinus, portus, flumina & insule continenti objectæ, præsertim Puna.

AD oram maritimam hujus *Conventus Juridici Quitensis*, hæc promontoria, sinus & flumina recensentur. Ab *Angulo de Manglares* de quo superiori libro egimus, ad sinum *S. Iacobi* ora producit se versus *Africum*, admittitque amplissimum sinum in quo primum se pandit recessus, vulgo *Ancon de Sardinias* quindecim à prædicto *Angulo* leuc. qui *Popajanæ* provinciæ extimus censetur.

Atque hîc descendit in mare Australe vastum flumen *S. Iacobi*, tam præruptis ripis ut navium proris vado hærentibus, sub puppibus non raro octuaginta orgyrum altitudo deprehendatur: flumen enim rapidissimo cursu per ostium se evolvens arenas egerit in summam altitudinem; naves tamen nullo discrimine subeunt flumen. Paulo ulterius alter sinus se aperit *S. Matthæo* dedicatus ad altitudinem unius gradus ab *Æquatore* versus *Arctum*, cui in *mediterraneis* oppidum *Quitense* pene respondet, ut *Herrera* observatum. *Richardus* autem *Hamkinus* *Eques* *Anglus*, scribit percom-

Vallodolid.

S. Iago.

l. 4. c. 4. Civitama.

S. Iago fl.

S. Matthæo.

percommodum hîc esse portum & fluvium satis profundum, utpote cujus undæ fluctu accedente ad quindecim aut sedecim pedes augeantur: Solum quod sinum ambit fertile & indigenis frequens, qui tam auro quam Smaragdis dicuntur abundare; Hispani qui urbem *Guayaquil* incolunt huc coloniam deduxerant, indigenis haud invititis: qui mox insolentiæ advenarum pertæsi, conjuratione cum Mulato quodam clam inita, Christianos ex improvise adorti, trucidarunt, duobus tantum exceptis, qui maximo periculo ad oppidum *Quitense* profugerunt. Idem *Hawkinus* inter hunc *S. Matthai* sinum & Promontorium *S. Francisci*, celebrat alterum sinum atque flumen septem à dicto Promontorio leucis: Angulo sinus imminet collis qui à longinquo intuentibus insula videtur: flumen quidem ingens, verum aquæ illius, in ipso ostio, ubi fluctus implevit, subamaræ deprehenduntur.

S. Francisci promont.

A sinu *S. Matthai* ad Promontorium *S. Francisci* ora tendit directe in occidentem, decem leucarum spacio: Promontorium autem ab edito colle & multis arboribus vestito descendit in altum, uno gradu ab Æquatore versus Arctum.

Passao.

A *S. Francisci* Promontorio ad alterum quod vulgo vocant *de Passao*, sub ipso pene Æquatore constitutum explicat se ora maritima versus Africum. Intermedio autem spacio, quatuor amnes erumpunt in mare, quos uno & communi nomine appellant *Quiximies*: *Didacus Fernandez* vocat *Elyces*, testaturque ad decem milliaria in Continentem invadere, & regionem ita interdum opplere, ut inviam faciant. Sub Promontorio modicus se aperit portus vulgo Hispanis *El Portete*, ubi & aquare & ligna cædere licet peropportune, quum ita necesse est. Promontorium ipsum mediocriter elatum, pone quod *Quaque* montes sese ostentant, qui ad provinciam *Chumbo* producuntur: Hîc uti & in *Quaque* montibus, *Franciscus Pizarrus* olim indigenis eripuit magnam auri & Smaragdorum copiam, quum prima in Peruviam expeditione barbaros hosce inopinantes oppressisset. Octuaginta aut circiter leucis ab hoc Promontorio versus occidentem aliquot insulæ in Oceano sparguntur, quos Hispani vocant *de los Gallopavos*, desertæ & infœcundæ, ut memoriæ tradidit *Richardus Hawkinus*.

cap. xi.

A Promontorio *de Passaos* inclinât littus paulo magis versus Austrum, intermedio spacio sinum admittens, quem vulgo vocant *de los Caragues*, à populis de quibus supra egimus: percommoda hîc navibus statio, & grandiores quoque & in siccum hîc subduci & refici possunt; facilis ingressus & egressus, ac licet insula quædam vel potius scopulus objaceat, tamen nihil hîc periculi, quod non & facile videri & vitari possit.

la Plata.

Quinque à *Portu Veteri* leucis secundum eundem littorum ductum, prominet Cornu *S. Laurentii*, cui versus Africum, trium leucarum intervallo, adjacet *la Plata*, parva Insula neque supra sesqui leucam ambitu complexa: in hac quondam fuit templum, *Guacam* vocabant sua lingua indigenæ, in quo etiam Continentis Indigenæ dæmonio sacra faciebant, & non modo oves sed & infantes suos immolabant: *Pizarrus* quum prima sua in Peruviam expeditione hîc forte appulisset, multum auri atque argenti, plurima monilia, magnum numerum vestium, qua lanearum quæ gossypinarum hîc repperit, vicinarum gentium donaria: unde & nomen huic Insulæ ab Hispanis impositum, nam *Plata* denotat illis argentum: cæterum ut à nostratibus anno 1510 observatum, sterilis est insula & præter paucas aridas arbusculas vix quicquam aliud exhibens.

S. Helena.

A Promontorio *S. Laurentii* ad Cornu *S. Helena*, numerantur leucæ quindecim: intermedio autem spacio, duo signantur portus *Callo* & *Zallango*, peropportuni navigantibus, quippe & aquam hîc haurire & ligna cædere percommode possunt & tutissimo in anchoris consistere. Cornu *S. Helena* prominet ad altitudinem duorum graduum Australium; & pone se aperit portum ad Septentriones, juxta quem puteus visitur, è quo bitumen effluit instar picis: *Acosta* meminit illius in hunc modum: Juxta Cornu *S. Helena* (inquit) scaturit fons bituminis, quod Peruviani vocant *Copey*, nautæ funes suos eo oblinunt uti & alia armamenta, est enim picis quoad usum perquam simile.

l. 3. c. 17.

Barbari narrant mirabilia de Gigantibus qui haud longe ab hoc cornu olim habitaverint & à juvene de cælo dilapso, simul omnes in quadam valle fuerint confecti & deleti:

& deleti: *Augustinus* autem de *Zarate*, reliquit scriptum in sua Peruviae historia; Praefectum Portus Veteris anno 1510 XLIII in hac valle scrobes agere jussisse, atque ita tum costas tum alia humani corporis ossa fuisse inventa ingentis magnitudinis & imprimis dentes tres digitos transversos latos, longos quatuor. Meminit & *Petrus de Cieça*, & *Iosephus Acosta*, alique prolixè autem *Garcilassus*.

l.9.c.9.

A Cornu *S. Helena* ad flumen *Tumbez* (tribus gradibus & triginta scrupulis ab Aequatore versus Austrum,) numerantur leucæ quinq; supra viginti, maximo sinu intermedio, in quem descendit flumen *Guayaquil*. Porro ab hoc flumine *Tumbezi*no XII leucis versus Boream (ut *Augustinus de Zarate* annotavit) intra sinum praedictum, occurrit Insula *Puna*, II gradibus & I scrupulis ab Aequatore versus Austrum, ut ab Anglis accuratè fuit observatum. Hæc, uti communis fert opinio, ambit leucas X aut XII (nam *Herrera* qui illi XX tribuit haud dubio fallitur) magnæ quondam apud omnes Continentis indigenas famæ, nam & omnibus rebus ad vitam humanam necessariis, abundabat, illiusque indigenæ & mercatores industrii & bellatores audiebant strenui: cum vicinis suis *Tumbezinis* olim maxima gesserunt bella, donec tandem à Peruviae Monarchis componerentur; modicæ erant staturæ, colore fusco: tam mares quam foeminae vestiebantur pannis gossypinis, ornabantque se Chaquiris, aliisque monilibus. Porro Insula & sylvestrium arborum lucis opaca est, & fruticibus conferta: *Mayzii* & *Yucæ* aliarumque; edulium radicum foecunda: nemora plena omnis generis volucris, praesertim psittacis, & *Guacamayis*; simiis quoque, vulpibus & aliis feris referta. Solum admodum liberaliter producit *Zaraparillam*. Cæterum dulcium & potabilium aquarum penuria hinc laborari scribit *Herrera*, incolasque; tam aquandi, quam sementem faciendi gratia, ad proximam se conferre Continentem: à qua multis locis tantum angusto freto dirimuntur: Portus tamen abest à Continente leucas circiter duas. Indigenæ jam amplectuntur religionem Christianam: & pleraque; navigia hinc fabricantur, quæ Mare Australe navigant; maximaque lignorum copia secundo flumine à *Guayaquil* descendens, subvehitur *Limæ* aliisque Peruviae portibus. *Thomas Candischius* anno 1532 LXXXVII hanc insulam ex improvise ingressus, ejusque compos factus, *Regulo* cum uxore atque familia, reliquisque pene incolis ad proximam Continentem dilapsis, eandem diripuit & concremavit pleraque domicilia. *Reguli* domus haud longè à portu splendide erat structa, cum suis pergulis atque apothecis, in quibus multum picis, quamplurimi funes nautici è corticibus arborum contorti fuerunt inventi; juxta autem vulgarium indigenarum ædes visebantur circiter ducentæ, & templum cum sua turri & æneis campanulis: in medio Insulae præterea habitabantur duo pagi.

Puna.

In patenti oceano alia cernitur Insula, quam Hispani vocant *S. Claram*, deserta plane & aquæ potabilis, lignorumque inops, in qua *Punenses* jam olim cadavera sua sepelire consueverant.

S.Clara.

A flumine *Tumbez* (ut ad Continentem regrediamur) ad promontorium *Blancum*, ora pene in Austrum se subducit, leucis XV: Situm est autem hoc Promontorium ad altitudinem IV grad. Australium ut *Herrera* annotavit, aut III grad. & XXX scrupul. ut *Cieça*. Ab hoc promontorio recta cursus in Austrum instituitur ad Insulam *de Lobos* in qua fons estejusdem bituminis, cujus ad *S. Helena* cornu meminimus. Inter utrumque; prominet alter Continentis angulus, nautis *Punta de Parina*, à quo littus ad Africum reflectitur usque ad *Paytam*, quemadmodum ab *Herrera* & *Cieça* proditur; ut vero ab Anglis aliisque, ad Euro-Austrum: omnes autem collocant hunc portum ad altitudinem quinque graduum; distatque à dicto promontorio octo leucis aut paulo amplius: Nobilissimus est portus & omnium Peruvianorum usitatissimus. Ab hoc ad promontorium *del Aguja* vergit ora recte ad Austrum, aperitque in medio sinum in quo duo sunt portus vel fortè stationes *Silla* & *Tangora*.

C.Blanc-co.

Payta.

A promontorio denique; duæ videntur Insulae, quas vocant *de Lobos Marinos*, quarum una tantum IV leuc. intervallo à Continente dirimitur, altera à priori decem: utraque ut à *Richardo Hawkino* observatum ad altitudinem VI grad. & XXX scrupul. Sunt autem admodum steriles, neque arbuta producunt neque ullam herbam; aquarum potabilium penitus indigæ, à lupis tantum marinis & pinguinis, aliisque; littoralibus avibus frequentantur. Hactenus ora maritima Conventus *Juridici Quitensis* pertinet.

Conventus Iuridici Limani limites descripti, oppida enumerata & viaque Regia per plana ab oppido S. Michaëlis ad urbem Truxillo.

SE C U N D U S Regni Peruviani Conventus Iuridicus, nomen sortitur à Metro-
poli *Lima* vel *los Reyes*; pertingitque inter arctum & austrum à sexto latitudinis
Australis gradu ad decimum sextum aut septimum: habetque in longitudine 10
quidem secundum littorum ductum leucas ducentas & viginti, (quanquam alii tre-
centas prodant) à Promontorio *del Aguja* ubi *Quitensis* conventus desinit, ad *Are-*
quipam & paulum ultra, ubi *Charcensis* orditur; In latitudine vero ab occasu in
ortum quibusdam locis circiter centum, alibi etiam plures præter vastissimas regio-
nes nondum satis illustratas aut cognitatas, versus *Brasiliam* & Fluminis *de la Plata*
Præfecturas, ad quas indefinitis limitibus se protendit. Oppida atque municipia
in hoc conventu numerantur ista; *Lima* five *Civitas Regum*, *Arnedo*, *Santa* quæ
& *Parilla*, *Truxillum*, *Miraflores*, *S. Ioannes de la Frontera*, *S. Iacobus de los Valles*, *Leon*
de Guanuco, *Guamanga*, *Cusco*, *S. Franciscus de la Vittoria*, *S. Ioannes del Oro*, *Arequipa*,
S. Michaël de la Ribera, *Valverde*, *Cannete* five *Guasco*, *Castrovirreina* atque *Oconna*. Ut 20
autem harum regionum situs melius intelligatur, descriptionem hujus Conventus
Iuridici à planicie ordiemur, & primo viam regiam per valles maritimas ab oppido
S. Michaëlis prosequemur.

Augustinus de Zarate in sua Peruvix Historia distinguit Planicie indigenas in
tres nationes, *Tungas* nimirum, *Tassanes* atque *Mochichas*, qui idiomate inter se
discrepant, licet omnes communem illam Cuscensem linguam promiscue intelli-
gant & loquantur. *Garcilassus* autem scribit, Peruvianos suo idiomate omnes ter-
ras littorales, atque adeo universas terras calidas appellasse *Tunca*, quod idem
nomen cum *Tunga*: unde incolæ planorum & calidarum vallium itidem diceban-
tur *Tunca* five *Tunga*: omnes denique littorales Peruviani, antequam ab *Yngis* sub- 30
jugarentur, inde à *Truxillo* ad *Tarapacam*, imprimis adorabant Mare, quod ap-
pellabant *Mamacocha*, uti & balenam, & alios quoque pisces: idque ob hanc cau-
sam, quod non modo ipsis nutrimentum præberent, sed & agros suos fœcundarent;
usitatissimum enim illis erat piscibus agros suos stercorare.

cap. XIII.
Motupe.

Ab oppido *S. Michaëlis* ad vallem *Motupe* (in qua *Olmos* pagus situs est, de quo
supra) duæ & viginti sunt leucæ, arenoso & permolesto itinere, præsertim qua nunc
agitur: nam inter tumulos & colles, subsidunt quædam valles, in quas varii quidem
torrentes à summis montium jugis descendunt, verum statim ab arenoso solo absor-
bentur, ut itinerantibus nullum aut perexiguum solatium præbeant: ut hæc viarum
difficultas opportunius superetur, plerumq; sub vesperam, discedunt ex oppido *S. Mi-* 40
chaëlis, progrediunturque totam noctem, ut summo mane perveniant ad certos pu-
teos five scaturigines aquarum, *Cieça* appellat *los Xaguyes*: hinc cum utribus aqua
plenis & lagenulis vino, procedunt, æstum quantum fieri potest devitantes: in *Mo-*
tupensi autem valle via regia occurrit, de qua ante. Lata & perfœcunda est vallis,
ad quam modicus amnis ex vicinis montibus allabatur, sed absorbetur ab arenis an-
tequam in Oceanum exeat: Nihilo tamen minus hic luxuriant arbores, ob copiam
humiditatis quam in imo solo offendunt: incolæ autem hauriunt aquam è puteis; pos-
sidentque quamplurimas arbusculas quæ gossypium ferunt, quo non modo in amictu
utuntur, sed & commercia exercent.

Xayan-
ca.

Quatuor à *Motupe* leucis, aditur pulcherrima & fœcundissima vallis *Xayanca*, 50
quatuor leucas lata: hanc intersecat fluviolus, è quo incolæ fossas deducunt ad arva
sua irriganda: Nobilitas Peruviana hinc olim prædia multa possedit & coluit agros
per suos servos.

Tuque-
me.

Ab hac transitur ad vallem *Tuqueme*, peramœnam & lucis arborum opacam,
quam olim frequentissimam fuisse, villarum rudera hodieque testantur. Hinc
dici itinere abest formosa vallis *Cinto*. Semel monendus est Lector inter has valles
nihil

Cinto.

nihil interesse præter arenarum tumulos & aridas petras, in quibus nulla animantia occurrunt, neque arbores neque quicquam herbidi, sed merum desertum, ita ut hac iter facientes, duces viarum gnaros sequi sit necesse.

A *Cintana* valle transitur ad *Colliquen*, quam fluvius secatur, qui vado non potest transiri nisi quum æstas est in montanis, & hyems in planicie: lata est vallis & nemorosa, sed incolarum pene inops, quos Hispanorum civilia bella olim pene deleverunt. *Augustinus de Zarate* scribit hanc vallem ab oppido *S. Michaelis* abesse leucas quadraginta.

Colliquen sequitur *Sana* vel *Zana*, haud dissimilis vallis, à qua duo itinera pertinent; unum ad *Truxillo*, alterum ad montana & *Caxamalca*, in quo occurrit municipium quod vocant *Pueblo Novo*, habens monasterium Augustinianorum, quod vocatur *Guadalupe*.

Zanam sequitur *Pascamayo* omnium vallium fecundissima & incolis longe frequentissima: indigenæ hujus vallis, antequam ab Ingis sub jugum mitterentur, potentissimi erant, & vicinis suis terribiles: plura templa construxerant, in quibus idolis suis immolabant, quæ jam penitus conciderunt: hodie complures sacerdotes & religiosi hic agunt, qui indigenas docent fundamenta religionis Christianæ. Pulcherrimus fluvius decurrit per hanc vallem, è quo incolæ varias fossas derivarunt ad agros suos irrigandos; per eandem & via Regia ducitur. Plurimi gossypini panni hic texuntur, & armenta hîc capiunt magnum incrementum, sues autem & capræ longe maximum.

A *Pascamayo* ad *Chacamam* vallem transitur, fecunditate haudquaquam inferiorem: ubi & Sacchari cannæ excoluntur; aliique fructus nascuntur abundè.

Quatuor à *Chacama* leucis aditur *Chimo* vel ut *Garcilassus Chimu*, amplissima vallis, & Peruviae Regibus quondam perchara, quod & Palatii rudera testantur & hortorum vestigia; urbs *Truxillo* hic hodie visitur. Hanc vallem primo subjugavit *Inga Pachacutec*, cui tum, uti & vicinis vallibus, princeps quidam imperabat *Chimu*, à cujus nomine principalis hæc vallis fuit appellata.

C A P. XX.

Municipium *Miraflores*, oppidum *Truxillo*, *Parilla*, *Arnedo*.

ANTE QUAM Vallium descriptionem ulterius prosequamur, necessarium erit oppidorum, quæ in illis spectantur, meminisse, ne quid forte inconsultò prætereamus.

Primum itaque oppidulum, quod in hac planicie ad Conventum Juridicum *Limanum* spectat, appellatur ab Hispanis *Miraflores*; conditum in valle *Zana* vel *Sana* (cujus nomine plerumque appellatur) haud procul à mari, & nonaginta quinque, (vel ut alii decem supra centum) leucis à Metropoli *Lima* versus Arcum: viginti à *Truxillo*: septuaginta à *Paita* versus meridiem. Municipium frequens & opulentum (prout accepi ab iis qui nuper viderunt) inter omnia quæ in planicie sita sunt: nascitur in agro illius multum tritici; etiam Sacchari cannæ: conficitur & *Anil*, sed inferioris notæ: Oppidum abest quinque leucas ab oceano, ad quem portum habet *Chencepen*: intermedio autem intervallo, nemora sunt amœna, & plures villæ rusticæ: portus haud admodum est commodus aut ab incertis ventorû & tempestatibus tutus, sed fluctuosior; quo fit ut naves in oneribus exponendis aut accipiendis diu multumque laborent.

Proxima est urbs *Trugillo* vel *Truxillo*, in valle *Chimo* ad ripam modici amnis, è quo Hispani atque indigenæ variis canalibus & fossis aquam derivant ad hortos suos & viridaria irriganda; & per aqueductus deducunt in ipsum oppidum. Ager suburbanus hujus urbis judicatur imprimis salubris; illustraturque undiquaque multis prædiis rusticis, in quibus Hispani & pecuariam exercent & sementem faciunt: Vineta hîc admodum frequentia, multæ ficus, & granatorum, aurantium malorum, atque adeo omnium fructuum Hispaniensium ingens abundantia: tritici uberrimæ messes: ita ut cives atque indigenæ abundent omni genere annonæ, & propter viciniam maris nunquam pene piscibus destituantur: Urbs sita est ad altitudinem VII grad. & xxx scrupul. citra Æquatorem versus Austrum; lxxx leucas à Metropoli *Lima*, ut tradit *Herrera*; in

planicie vallis exstructa, juxta petrosos atque aridos colliculos, plateis latis & contiguis ædificiis: barbari monticolæ descendunt tributim ad hanc urbem, ut civibus operam suam impendant & necessaria provideant. Inter præcipuas Peruvix urbes merito recensetur, & ut quidam tradunt, supra quingentas numerat domos; quatuor monasteria Dominicanorum, Franciscanorum atque Ordinis S. Augustini: Regii ministri hic habitant: in districtu illius habitant quinquaginta millia barbarorum vetigalium, ut censet *Herrera*. Saccharum quod in hisce regionibus conficitur in valle *Chacama* five *Chicama* potissimum crescere docet *Acosta*: Portus denique quem vocant *el Arrecife de Trugillo*, abest ab urbe duas leucas, in sinu patenti & adversus incerta ventorum nequaquam præmunito; statio carinis malefida. Qui nuper oppidum hoc viderunt, insigne emporium esse testantur, & opulentum, ob agri subur-¹⁶ bani & vallis imprimis *Chichama* insignem ubertatem: portumque illius vocari *Guan- chaco*, distareque ab oppido leucas quatuor: habitari denique urbem à mille quin- gentis Hispanis, & plurimis indigenis atque nigritis.

Parilla.

Municipium *la Parilla*, quod & *santa* dicitur à valle in qua situm est, distat à *Tru- xillo* viginti, vel ut alii viginti quinque leucas versus Austrum, & quinque supra quin- quaginta, vel ut alii sexaginta à metropoli Lima versus Arctum; ad altitudinem novem graduum Australium secundum *Herreram*: jacet juxta mare, ad ripas pulcherrimi flu- vii, & omnium qui hanc planiciem secant maximi, qui per opportunum navigantibus portum præbet, adeo ut hi qui has oras prætervehuntur, hinc aquare, ligna cædere, aliaq; ²⁰ necessaria cõparare consueverint. *Olyverius* à *Noordt* Belga ex aliorum relatione prodit in suo itinerario, haud lōge ab hoc municipio argenti metalla nuper esse inventa. Qui nuper locum viderunt testantur, *Santam* amnem singulari artificio transiri, nasci enim hic arbores quæ fructus ferunt instar cucurbitarum, sed utrimq; compressos & orbi- culares fere ad modum parmæ, quos indigenæ funibus trajiciant & inter se commit- tant instar ratis: huic autem moli merces & impedimenta hominesque imponi, & à barbaris prænantibus traduci, equis & jumentis juxta fluitantibus. Portum autem esse inter oppidum & amnem, in sinu adversus incerta ventorum satis munito. Agrum denique hujus oppidi fertilem esse longè optimi tritici, quod ut plurimum longe ma- jori precio venundetur in oppido *Lima*, quam cæterarum convallium fruges. Oppi- ³⁰ dumque habitari à septuaginta aut circiter familiis Hispanorum, & multis indigenis atque nigritis.

Arnedo.

Arnedo municipium situm est in vallè *Chanca*y, novem aut decem leucis à Me- tropoli *Lima* versus Arctum, & dimidia ab Oceano Australi; dives est vinetis: Do- minicani hic habent monasterium. Addunt qui nuper viderunt, numerare circi- ter centum familias Hispanorum & multas indigenarum: amnem habet adjun- ctum, ad cujus ripas multa jacent prædia rustica: plurimum Sacchari hic fit; nec vindemia illaudata.

C A P. XXI.

46

Via, quæ per plana ab oppido Truxillo ad Limam ducit, reliqua.

Guanape.

AB oppido *Truxillo* ad *Limam* à plurimis octuaginta numerantur leticæ. A valle nimirum *Chimo* ad *Guanapen* (quam *Garcilassus* vocat *Huanapu*;) leucæ septem: nobilis fuit hæc vallis & indigenis olim frequentissima, & ob bonitatem potus (quem *Chicam* vocant suo idiomate) haud minus hinc celebris, quam *Madrigal* in Hi- spania ob præstantiam vini, quod in agro illius nascitur: Indigenæ jam ad summam paucitatem redacti. Portus hinc est amplus atque peridoneus, quem naves à *Panama* versus *Limam* tendentes solent ingredi, annonæ restaurandæ gratia.

Guanapen excipit alia vallis parva cujus nomen non proditur, in qua tantum pu- ⁵⁰ teus visitur ad solatium itinerantium comparatus, cujus aquæ à fluvio subterlabente provenire credit vulgus.

Santa.

Hanc sequitur *Santa*, longissima & latissima vallis & indigenis olim frequentissi- ma, qui nunc ad extremam paucitatem devenerunt, ita ut multi agri, colonorum ino- pia, inculti & vasti jaceant. Vestimētis jam olim utebantur, & vittis peculiaribus sub- ligabant capillos, aliaque usurpabant capitis ornamenta, quibus à vicinis distingue- bantur:

hantur: fructuum hic magna abundantia tam peregrinorum, quam domesticorum; secatur à pernici fluvio & satis lato, qui quum plusculum pluit in montanis, plurimum inflatur & cum discrimine atque non raro cum exitio tentatur, de quo supra. Qui mare Australe navigant, plerumque hic appellant aquandi gratia. Cæterum ob nemorum & vepretorum in hac valle densitatem, tanta hic mosquitorum (culicum id genus) gignitur copia, ut iter hac habentibus atque incolis sint molestissimi.

A *Santa* biduo itinere (vel ut alii sex leucarum) transitur ad vallem *Guambacho*, quæ amne modico irrigatur: ab hoc porro sesqui diei itinere ad *Guarmey* vallem (quam *Garcilassus* videtur vocare *Huallmi*:) fuit & hæc olim frequens indigenis, nunc tantum pecuariorum receptus, qui plurimos hîc porcos, paucissima armenta alunt: habitantq; pagum ejusdem nominis, juxta portum per commodum & multarum navium capacem; ad quem *Spilbergius* noster anno cLo Io cxv, post Classem Pro-Regis Peruvix ab ipso profligatam, applicuit: observavitque eum distare ab Æquatore x gradus versus Austrum, sic satis illum commendans, licet nostri aquas è stagno haurire fuerint coacti: incolæ omnes cû suppellectile se subdixerant; hic visuntur rudera cujusdam castelli.

Sequitur deinceps vallis *Parmonga*, sive ut *Garcilassus* vocat *Parmunca*, quæ licet præcedentibus omnino similis sit, tamen antehac nunquam videtur fuisse habitata si lucorum densitatem & agrorum vastitatem spectes: nihilq; illustre sortita est præter rudera magnifici Palatii vel potius castelli (& prout res barbarorum erant) etiam bene muniti, & interius eleganter picti: multa hîc atria atque sellas fuisse apparet è vestigiis ruderum; quæ nunc penitus conciderunt, & plurimis locis sunt suffossa ab Hispanis, qui in defunctorum monumentis & ejuscemodi rudibus magnos credunt abscondi thesauros. Narrat *Garcilassus* vallē hanc, cum adjacentibus, imperio Cuscensi fuisse adjectas, ab *Inga Pachacutec*, per domito *Curaca Chimu*. *Ingas* autem imprimis magni fecisse vallem hanc *Parmuncam*, inque ea arcem condidisse, opere admirabili, ad memoriam victoriæ de præcipuis littoralium Regulorum partæ: quæ tamen jam diu penitus conciderit.

Duabus à *Parmonga* leucis, sequitur fluvius *Guaman*, sive ut *Garcilassus* effert *Huaman* (quæ vox barbaris notat accipitrem) qui descendit in mare Australe, per convallem ejusdem nominis, quam tamen Hispani nominant *la Barranca*, hic fluvius ita turgit dum pluit in montanis, ferturque tam præceps ut summa cum molestia & non levi discrimine transeat & non paucis exitio fuerit.

A *Guaman* transitur ad *Gauram*; & per hanc ad *Limam* ut *Pet. de Cieça* scriptum reliquit, quem hîc potissimum sequuti sumus: Verum obliviscitur vallis *Chancay* in qua situm est oppidum *Arnedo* quam inter *Gauram* & *Limam* mediam esse oportet: nam *Gauram* octodecim intervallo abesse à *Lima*, prodit *Augustinus de Zarate* in sua Historia. Qui nuper hac iter habuerunt, testantur; post *Santam* sequi *Guambachi*; & mox *Casmam* inferiorem & superiorem, loca indigenis tantum culta; quæ vinum ferant, frugesq; & nutriant pecora. Hinc perveniri ad *Guarmey*, itinere xii leuc., per arenosos tumulos, aridissimos, & vix quicquam herbidi sortitos: à *Guamey* ad *Barancam* iv esse leucas; inde iter esse ad *Parmongillam* amnem, juxta cujus ostium visitur mons editus & supra illius verticem ruinæ antiqui ædificii; hinc ad amnem *Barrancam*, qui distet xxiv leuc. à *Lima*: proximam esse *Gauram*, ubi optimæ sunt salinæ: in municipio autem habitare circiter centum familias Hispanorum, & longe plures indigenarum: Hîc sunt aliquot machinæ saccharo conficiendo aptæ. Distat à *Lima* leucas viginti. Sequuntur loca arenosa, planissima, & denique *Chancay* sive *Arnedo* novem leucas à *Lima*.

Lima vallis, omnium quæ inde à *Tumbez* hanc planiciem occupant, longe maxima & latissima; quam *Garcilassus* etiam *Rimac* vocatam antiquitus scribit.

Mira narrant, qui hîc diu habitaverunt, de cœli bonitate, & soli ubertate atq; amenitate; Temperiem enim aëris tantam esse, ut neque calor offendant, nec frigus sentiatur, aut unquam foco sit opus ne quidem infantibus primum natis. Maximus æstus sentitur mensibus Decemb. Januar. Febr. & Martio, hæc vera ipsorum æstas, dies autem ipsis sunt longissimi mense Januarii, & quidem quatuordecim horarum; brevissimus vix infra xii horas. Metunt triticum mensibus Decemb. & Jan. uvæ incipiunt formari circa festum Nativitatis, & maturantur mense Aprili, hoc enim mense vindemiam habent. A mense autem Mayo ad exitum Septembris hyemem suam patiuntur;

qua fit ut cœlum plerumque sit nubilum, & Sol interdum non videatur integro quadriduo, & ros quidam cadat instar nebulae, (*Garuam* vocari jam supra diximus) qui licet vix pulverem humectet, facit tamen ut colliculi, qui passim planiciem occupant, plurimum graminis producant, quo armenta & pecora mirum in modum faginantur: Atque hæc quidem tempestas longe jucundissima est; qua & oleæ & aliæ arbores fructiferæ fructus suos maturant; Platani, Paltæ, Lucumæ, & aliæ domesticæ plantæ juxta atque advenæ. Reperiuntur hic grandes (ut author meus loquitur) *Alfarfares*, id est, campi, in quibus nascitur herba quædam grossa & procerâ, qua equi & jumenta nutriuntur, (nam paleæ nullus hic est usus;) ex quibus plurimi patritii faciunt summum questum. Omnes campi hujus vallis rigantur è tribus 10
 amnibus spacio sex leucarum, interfecanturque plurimis pulcherrimis fossis; ita ut hic plurima visantur prædia rustica & amœnissimæ villæ, horti & pomaria. In toto deniq; agro suburbano nulli reperiuntur angues, aliave venenosa animantia: tantummodo plures hic sunt culices. In hac valle plurimæ nascuntur cannæ Sacchari; ita ut Saccharum hic admodum vili veneat, nimirum aroba Hispanica viginti quatuor aut viginti octo regalibus. Magna quoque hic copia ficuum & uvarum passarum; denique omnis annona hîc longe vilissima: nam aroba carnis bubulæ obesæ & optimæ venit sex regalibus; in montanis autem bos maximus quatuor pezis sive ducatis: ovis Lima quidem decem, in montanis quatuor regalibus, & alia ad eundem modum. Pisces hîc quoque viles & varii generis, longeque optimi; maxime ordinarii sunt quos Hispani vocant *Coruinas*, *Chitas* lingulacæ sive soleæ, rayæ, anchovæ, boniti & crusta- 20
 cei varii. Triticum in urbe admodum vile, venit enim Hanega, id est, modius decem aut duodecim regalibus; Mayzii idem pene est pretium. Sed jam tempus est ut de ipsa urbe dicamus.

C A P. XXII.

Lima sive civitas Regum, Peruvix hodie Metropolis.

METROPOLIS hujus Conventus Juridici, atque adeo hodie totius *Peruvia*, appellatur ab Hispanis *Cuidad de los Reyes*, id est, civitas Regum, & 30
 plerumque vallis ipsius nomine in qua sita est, Lima. Distat ab Æquatore duodecim gradus & triginta (vel ut alii quadraginta) scrupul. versus Austrum: à Meridiano Toletano octuaginta & duos gradus versus occidentem. Urbs & magnitudine & magnificentia nulli Peruvianarum urbium secunda (nisi forte *Cusco* excipias.) Operæpretium autem facturus videor, si illam paulo accuratius descripsero, prout accepi à quodam qui plures annos in illa vixit.

Urbs tota divisa est in regiones quadratas, centum & quadraginta passuum singulas, per quas ducuntur calles æqualis latitudinis, rectissimi omnes sine ullo flexu aut cubito; harum duæ & viginti quadræ jacent inter ortum & occasum; quatuordecim inter Arctum & Austrum: ad arctum præterlabitur grandis fluvius, lapideo 40
 ponte satis valido stratus, quum Marchio *de Montes Claros* has provincias Pro-Rege administraret: Ad eandem plagam jacet & suburbium, *S. Lazaro* dicatum, itidem in quadras partitum: Ad orientem autem suburbium alterum in quo circiter octingentæ degunt familiæ indigenarum, qui & Hispanicam linguam percallent & opibus affluunt: Cingitur id vallo terreno, suasque habet portas; habetque collegium Jesuitarum satis opulentum; proprium habet legatum, cui cum aliquot suburbicariis pagis parer. In Civitate porro est Tribunal regum, constans ad minimum octo judicibus, quatuor ministris quos vocant *Alcaldes de Corte*, duobus Advocatis Fisci; cæterisque ministris: Præsidet ut plurimum ipse Pro-Rex, qui & varios habet Secretarios: Percipit quotannis quadraginta millia pezorū sive ducatorum; & quoties 50
 ad portum Callao descendit, tria millia ad expensas itineris; si vero ad alias regni provincias proficiscatur, decem. Præfecti prætorianorum stipendium annuum sunt tria millia ducat. Præfecti portus; Auditorum; Tribunorum militum vocant *Mestres de Campo*, totidem. Munia hæc omnia, præter Auditores, mandat Pro-Rex quibus vult, & alia longe plura: inter quæ numerantur supra centum Vicariatus, sive ut ipsi vocant *Corregimientos*; magno amicorum suorum & familiarium emolumento;

lumento; sunt enim vicariatus, è quibus triennio, quo plerumque durant, centum millia ducatorum hauriri possunt: nec mirum quum ille quem sequor, sancte affirmet, se novisse Confessorem Pro-Regis, qui secum abduxerit tercentum millia ducatorum. Quid multa, innumera habet media Pro-Rex quibus & ipse rem faciat, & beneficus sit in suos. Habet & urbs suum Archiepiscopum, cujus annuus redditus accedit ad triginta millia ducatorum; plures prebendarios & Canonicos, quorum redditus annui sunt quinque aut sex millia; in summa omnes clerici opulentissimi sunt, ita ut hic Canonici sint qui possident trecenta millia ducatorum: Fide auctoris mei refero. Sed ad urbem redeamus. In medio habet aream majorem, ad cujus
 10 latus quod vergit versus Arctum, Palatium est extructum longe amplissimum, in quo & Pro-Rex Domicilium habet cum familia; & jus dicitur ab Auditoribus regiis; ibidem & *Gaza* regia custoditur. Ad orientale hujus areæ latus visitur domus Archiepiscopi & Ecclesia major facta ad normam Hispalensis: Ad Meridionale sunt officinæ variorum institorum; ad occidentale denique, officinæ aliquot institorum, & porticus scribarum publicorum; claudit prætorium Urbanum cum suo carcere: è regione armamentarii publici, in quo varia armorum genera, & largus belli apparatus reconduntur. In medio areæ pulcherrimus fons, aquas suas egerit in lapideum craterem. Porro ex hac Area ducuntur octo calles, qui omnes recta tendunt ad agros, ad singula latera bini, in hunc modum: primo callis qui secus prætorium Vr-
 20 banum & latus Palatii, itemque Armamentarium publicum ducit ad fluvium & pontem; nam inter pontem & Aream majorem, præter ipsum Palatium, interest tantum una quadra calle transverso à Palacio divisa: trans pontem transitur per suburbium *S. Lazari*, ad viam quidem regiam, declinando ad sinistram, quæ ducit per plurimos hortos & prædia ad alterum fluvium, ad cujus ripas jacet municipium *Caravaillo* quatuor ab urbe leucis. Ad dexteram transitur ad arboretum, vocant *Alamedam*, & montem sive collem *S. Christophori* qui multis arboribus fructiferis confitus est in medio hujus suburbii, cum quatuor fontibus, & pluribus canalibus è fluvio derivatis, ad hortos & agros irrigandos; ab hoc pertinent octo ordines arborum ad monasterium fratrum discalceatorum, ad radicem collis supradicti; inter quod
 30 & fluvium via ducit ad *Lurigancho* Indigenarum pagum, unam ab urbe leucam, & pertendit ad montana usque per plurima prædia rustica. Secundus callis orditur ab area ad plagam orientalem, & ab ipso Palatio, & tendit ad macellum publicum, secus monasterium *S. Francisci* longe maximum, occupat enim cum suo horto duas quadras; & secundum illius parietes ducitur callis ad monasterium *S. Clara*, quod est monialium, & recta tendit ad suburbium Indigenarum versus Arctum; perducitque ad stagnum, sive pulcherrimum fontem: è quo per fistulas subterraneas sive aquæductus, aqua deducitur ad reliquos fontes civitatis, nam lymphæ illius longe limpidiores & salubriores sunt, quam fluvii; pergit porro hic callis per multa prædia ad vallem *S. Ynes* longe amœnissimam, quæ distat ab urbe quinque leucas. Tertius callis orditur à latere Palatii, & domus Archiepiscopalis, & pergit recta ad areolam Inquisitionis ad quam visitur *Casa Charitatis*, quæ accipit puellas pauperulas & fœminas valetudinarias: atque inde ad areolam *S. Anne*, ad quam jacet cœnobium monialium discalceatarum, & Hospitale & parochialis Ecclesia *S. Anne*; In hoc Hospitali curantur indigenæ infirmi, habetque in annuo redditu triginta millia ducatorum: atque ita per alia loca, ducit ad viam regiam, quæ pertendit ad montana: de qua alibi dicemus. Quartus callis orditur ab area juxta Ecclesiam majorem, tenditque recta ad monasterium *de la Concepcion* longe maximum, & opulentam domum monialium: & porro ad Ecclesiam *S. Andrea* & opulentum Hospitale Hispanorum; & declinando ad sinistram quidem jungit se cum area *S. Anne*, & via regia ad mon-
 40 tana; ad dextram vero per aliam callem ad furna in quibus lateres fiunt; qui deinde descendit ad viam Regiam quæ per planiciem ducta est: Sequendo autem callem principalem versus orientem, pervenitur ad locum ubi optimus pulvis tormentarius conficitur, distantem ab urbe quartam leucæ partem, & denique per multa prædia ad *Seneguillam*. Quintus callis secat latus meridionale areæ majoris, & per plateam institorum qui pannos vendunt sive vestes, tendit recta ad meridiem, secus monasterium fratrum *de la Merced* & cœnobium *Incarnationis*, quod est monialium, occu-
 50 patque

patque duas quadras; atque ita ad cœnobium novum Dominicanorum quos vocant recolectos; & desinit in viam Regiam quæ ducitur per plana; per hunc quoque descendendi potest ad mare. Sextus callis orditur ab eodem latere, & post quadram institutorum, in qua circiter quadraginta officinæ numerantur prætiolissimarum mercium, radit monasterium fratrum *de la Mercede*, parochiam *S. Didaci*; & Hospitale convalescentium, ad quod ex Hospitali majori Hispani traducuntur ut ibidem hæreant donec laborem possint tolerare; pertenditque ad Magdalenam indigenarum pagum, dimidiam ab urbe leucam, & ad oram maris, quod ab hac plaga tantum tres quartas partes leucæ abest ab urbe. Septimus callis orditur à latere Areæ majoris occidentali, & complectitur primo plures institutorum officinas, deinde pergit ad Ecclesiam *de Monsecrate* (à qua alius callis declinat ad meridiem, qui desinit in viam quæ ducit ad *Callao*) & deinceps per hortos ad fluvium. Octavus denique callis orditur ab Area majore secundum latus Prætorii urbani, & una quadra intermedia, pertingit ad monasterium Dominicanorum, omnium longe opulentissimum; cujus muros ab arcto lambit fluvius; ad quem descenditur per hunc callem. Atque hi quidem sunt octo illi calles principales, quos ab Area majori ordiri diximus, sunt & alii, quos obiter attingemus. A monasterio *S. Francisci*, (de quo supra,) orditur callis qui pergit primo ad Collegium Jesuitarum, quos hîc vocant *Theatinos*, longe opulentissimum: pone quod alter callis ducit ad *S. Martinum*, alterum eorundem collegium, in quo sunt circiter quingenti collegiales, maximam partem filii magnatum hujus regni, qui ab ipsis instituuntur. Deinceps ad Trinitatem monialium cœnobium; ad domum orphanorum; & tertium collegium Sociorum Jesu, itidem locuples: porro ad *nostra Sennora de Guadalupe* monasterium Franciscanorum; & hinc salit viaregia quæ per plana ducit recte ad Austrum, habens mare ad dexteram; hic jacent *Surco* & *Surquillo* duo Indigenarum pagi, unam atque alteram leucam ab urbe, secus mare, & pergit hæc via ad Pachacamam, in transitu invisens Jesuitarum prædium, ubi & Sacchari cannas plantarunt, & olivetum. Est & alter callis secus Collegium Theatinorum, per aliquot quadras mercatorum, tendens ad opulentum Conventum Augustinianorum, & *S. Sebastianum* parochiam divitem. Alii duo calles secundum parochiam *S. Didaci* recta descendunt ad *Callao*, habentque in medio principalem parochiam *S. Marcelli*, & monasterium Augustinianorum recolectorum. In summa habet hæc urbs sex parochiales Ecclesias & alias plures; quindecim cœnobia monachorum, Societatis Jesu, & monialium; quatuor Hospitalia in usum infirmorum & pauperum. Per superiorem partem urbis sive ad orientem discurrunt duæ latæ fossæ, quæ molas agunt intra civitatem: è quibus canales derivantur per omnes civitatis quadras, ita ut vix ulla sit domus quæ non habeat suum aquæductum. Omnes domus habent atrium, & porticus, & pleræque hortos, qui per istos aquæductus rigantur. Attamen ædes ut plurimum tantum uno tabulato sunt substructæ, ob materiei vitium, quæ hîc pauculos annos durare dicitur & cito à carie corrumpi; parietes fere è trabibus aut tignis asseribusque compacti, & limo vel luto constipati; recta constant è rudibus tignis, quæ pictis linteaminibus inducunt, satis valido adversus aërem, quum nunquam hic pluat, remedio.

Opulentissima haud dubio est civitas, utpote & Regalis Cancellariæ sedes, & Pro-Regis aula, & Archiepiscopi & reliquorum regionum ministrorum domicilium: Eadem & Australis Americæ Emporium, atque adeo maris Meridionalis pene unicum: huc quippe omnis auri argentique gaza è vicinis Peruvia & Chiles regionibus conducitur; huc omnes pene Europææ merces à Panamensi oppido & aliunde subvehuntur; eadem & Novæ Hispaniæ merces accipit; ita ut quotidie maximus mercatorum numerus confluat, & officinæ institutorum omnigenis mercibus ad miraculum abundant. Hinc omnis auri atque argenti gaza semel ut plurimum quotannis ad Panamensem portum traducitur, quæ non raro plures aureorum myriades excedit. Tota autem urbs aperta est, nullo muro aut vallo cincta, nullis excubiis noctu aut interdiu aut ullo præsidio firmata, tantum in ambitu plures sunt horti, qui aggere terreo concluduntur. Oppidani gentis Hispanicæ, qua mares qua foemina, omnis ætatis, non dicuntur excedere quinque millia: quum Nigritarum tam in urbe quam in vicino agro quadraginta millia dicantur numerari, utriusque sexus & omnium ætatum; quos

quos Hispani plurimum omnino inermes tenent, quia metuunt ne quid hostile in ipsos moliantur. Militum in civitate perparum est; nam præter duas turmas equitum, quarum una lanceis, altera bombardis militat, quæ stipendium à Rege accipiunt; & Pro-Regem quum extra urbem procedit, comitantur: octo ut plurimum sunt vexilla peditum, quæ è numero honestiorum civium collecta, nulla stipendia merent; quæque singula constant centum & quinquaginta viris: & sexcenti equites utrique in armis parum exercitati. Urbanus Magistratus constat viginti quatuor viris, ex ordine eorum qui census & ministeria Indigenarum possident, & magnis opibus pollent.

C A P. XXIII.

Portus civitatis Limæ qui dicitur Callao.

PORTUS civitatis Regum, appellatur *Callao*; distat ab ea circiter duas leucas; accolunt circiter sexcentæ familiæ Hispanorum & aliquot nigritarum atque indigenarum; maximam partem nautæ, aut qui in mari questum faciunt: municipium extenditur in longitudinem secundum litus, habens diversos calles, quorum ii qui tendunt versus urbem sunt breviores: est monasterium hic unum atque alterum monachorum & domus patrum Societatis Jesu. Ædificia quæ ad oram spectant, sunt fere cellæ & penuaria, quibus vina, tabaccum, pix, funesque & alia conduntur; itemque apothecæ, quibus recipiuntur merces omnes, quæ ex Europa, Nova Hispania, aliisque orbis partibus afferuntur; quæque sine intermissione pene, ad urbem subvehuntur, carris, rhedis, atque jumentis: quorum quotidie iter hoc plenum videre est: neque ullum facile in toto orbe iter reperias, per quod eundo & redeundo, tanta gaza periclitetur. Ducitur autem totum hoc iter per hortos & prædia rustica, (quæ vocant hinc *Chacarás*;) ita ut aquarum inopia nusquam laboretur; ad aditum urbis, ubi carcer visitur Nigritarum, quem vocant *Peralvillo*, à quo deinde progredi licet, per omnes calles, qui allibuerint.

Portus ratio ita se habet; A Pachacama (de qua mox plura) extendit se ora ad pagum *Surco*, indigenis habitatum; ubi ora prærupta est instar muri, ita ut hic appellari aut exscendi non possit, inter medias tamen rupes exsiliunt dulces scaturigines: sequitur ad eandem oram *Surquillo*; & deinceps *la Magdalena* paulum à littore, & mox *Maranga* inter *Madalenam* & *Callao* (omnes hi sunt indigenarum pagi;) atque hinc prominet continens angusto veluti collo ad insulam *de Lobos*; quæ admittit angustum fretum, per quod liburnicæ & minora navigia quæ ab Austro adveniunt, in portum Limanum ingrediuntur; qui inde sese dilatat, cubito flexus intra continenterem. Portus autem est securissimus & capacissimus, nullis brevibus aut rupibus contaminatus: grandiores autem onerariæ quæ ab Austro allabuntur, superant dictam insulam de Lobos, atque ita subeunt portum: à portu porro pergit ora ad ostium fluvii qui Limam præterlabitur, & juxta se producit in altum, sinum molliens: quinque leucas ab urbe, ad quem tantum Piscatores degunt. Ad hunc portum pertinent quadraginta quæ majores quæ minores naves; quarum tantum duæ, videlicet Ammiralia & Vice-Ammiralia (Hispani vocant Capitaneam & Almirantam) æneis tormentis solent esse instructæ, reliquæ pene inermes: & una triremis, quæ tantummodo carcer est facinosorum & nigritarum. Municipium autem quod ad portum jacet, quod proprie dicitur *Callao*, nullis mœnibus diu fuit cinctum; sed postquam ab Anglis & nostratibus infestari cœpit, nonnihil valli adjectum, & duo castella juxta ædificata & circiter triginta ænea tormenta disposita, ante ædes aut apothecas Regias; supra præruptum clivum, qui à fluctibus marinis valide pulsatur.

Franciscus enim *Dracus* anno 1579 hunc portum ingressus quum duodecim naves in anchoris stantes invenisset, & in una illarum opulentam argenti gazam, præter varias omnis generis merces; maximam partem diripuit, & naves incisis rudentibus oceano committens, cum suis se contulit ad portum *Paité*.

Porro insula quæ hic continenti objicitur inter arctum atque Austrum in longitudinem diducta, communiter vocatur Insula *de Callao* vel etiam *de Lima*; oblonga & angusta. Hanc nostrates adjerunt cum Classe Nassovia, cui præerat *Jacobus*

Eremita

Eremita anno cLo Io c xxiv, mense Aprili, & in eadem se communiverunt: Est autem multis scopulis aspera & dulcium scaturiginum penitus expers in jugis tantum montium, reperitur herbæ cujusdam copia, quam nostri adversus scorbutum sument, præsentem remedio: dum hic hærent nostri & non satis virium haberent ad urbem aggrediendam, tentarunt aliquoties municipium Callao capere, sed frustra: E quinquaginta tamen aut circiter navibus, quas in portu stantes repererant, supra triginta incenderunt: nonnullas & ipsi Hispani ardentes postero die in nostrarum classem impulerunt, nullo nostrorum damno. Notandum denique è portu hoc quotannis solvere mense Februario Classem, ipsi vocant *la Armadilla*, quæ petit Aticam; atque inde revertitur sub finem, ut plurimum, Martii mensis, auro argentoque onusta; quæ à Potosianis fodinis, aliisque vicinis provinciis fuerunt deducta: omnis autem gaza exponitur in portu Limano, & ducitur carris & jumentis ad civitatem: eodem pene tempore accurrunt mercatores ex omnibus Regni Peruviani partibus, & advehitur aurum atque argentum à Cusco & intermediis provinciis, ita ut toto mense Aprili, ingens Thesaurus hic aggregetur: qui sub initium May altera classe ad Panamam destinatur. Arque hæc de urbe illiusque portu dicta sunt.

Unicum hic addam, omnem hanc oram valde obnoxiam esse terræmotibus; narrat author meus, anno cLo Io c ix mensis Octobr. die xix sub vesperam, tam gravem accidisse Civitati Limæ, uti supra quingentas ædes proueret, & pene omnes aliquo damno afficeret: anno autem cLo Io c v: xxvi Novemb. idem accidisse in oppido *Yca*: In *Arica* vero etiam mare se movisse in illum modum, ut subito fluctibus oppidum oppleret, plures ædes prosterneret, & apothecas arenis & limo oppleret. Narrant nostri se terræ motum sensisse in insula de Callao mense Junio.

C A P. XXIV.

Pachacama vallis, cæteraque usque ad Guarcensem, & de municipio Cannete.

Pachacama.

REVERTIMUR jam ad Planorum descriptionem: Limanam vallem excipit celeberrima vallis *Pachacama*, distans à Metropoli, ut plerisque placet, leucas quatuor: amœnitate & fœcunditate nulli secunda; in qua fuit templum illud, auro atque argento opulentissimum, è quo *Ferdinandus Pizarrus* supra nongenta millia ducatorum dicitur hausisse, præter ingentem gazam, quam aut milites ante abripuerant, aut Indigenarum sacerdotes ante Hispanorum adventum clam subdlexerant; nam communis opinio est, barbaros immensum argenti pondus, & quantum quadringenti validi homines humeris ferre possent studiose occultasse; quamvis hætenus nihil horum fuerit inventum, licet Hispani miseros barbaros variis tormentis haud semel miserum in modum laceraverint, ut thesauros hosce revelarent: extant adhuc hodie rudera magnifici hujus ædificii, quod olim templum fuit

l. 6. c. 30.

Chilca.

Conditoris universi, ut scribit *Garcilassus*, non autem Solis, ut alii fuerunt opinati. *Pachacamam* excipit *Chilca* vallis, quæ licet neque unquam pluviis humectetur, aut ullo amne aut torrente rigeretur, tamen Mayzio & edulibus radicibus admodum est fertilis & fructiferis arboribus haud infœcunda: idque singulari indigenarum industria ac labore; qui altas scrobes agunt, in iisque faciunt sementem; ut autem Mayzium lætius germinet, Sardarum (piscium id genus, quod proximum mare infinita pene copia subministrat) capita pro fimo scrobibus induunt, usu & experientia edocti id fœcunditati plurimum addere. Incolæ autem ex altissimis puteis aquam hauriunt ad potandum. Ingæ Peruvix monarchæ hic quoque Palatium, horrea & hortos habuerunt, & magnam annonæ vim congestam. Distat decem leucas ab urbe *Lima*, sex à *Pachacama*; habetque pagum indigenarum, qui gnaviter agris colendis dant operam.

Mala.

l. 4. c. 32.

Chilca trium leucarum intervallo proxima est *Mala* vel *Malla* vallis, quam dividit modicus amnis, & opacæ sylvæ pene totam obsident. *Acosta* in suis commentariis mirabile quiddam commemorat de hac valle. In *Mala* (inquit) tredecim leucis à Civitate Regum ficus arbor visitur, quæ ab uno quidem latere, quo Austrum & montanam regionem adspicit, germinat & fructus producit, iis mensibus quibus ætas

ætas est in montanis, ab altero latere vero contra, iis mensibus qui æstivi in planicie indicantur: miro naturæ alternantis in tam exiguo intervallo & in una arbore indicio: quanquam alii de pluribus hoc asserant.

Quinque porro leucis à valle *Mala*, aditur *Guarco* vel ut *Garcilassus Huarcu*, vallis Guarco. non minus in illis partibus celebris, quam præcedentes: maxima enim & latissima est, arboribusque plena, imprimis benevolentibus, delicatissimis *Guayavis* & longe pluribus *Guavis*. Solum tritici & Mayzii egregie est ferax, & reliquorum quæ seruntur admodum benigne patiens. Ingæ veteres Peruvix Monarchæ, hic sumtuosissimam & longe munitissimam arcem, ingentibus quadratis faxis substruxerant
10 super editum collem, qui convalli imminet, cum suis atriiis atque vestibulis: à summa arce descendunt ad mare gradus lapidei, ita ut fluctibus marinis verberarentur, ita ut mirum videatur, quo pacto ista moles primum jacta fuerit. Palatium elegantissimis sculpturis, pro barbarorum captu, erat ornatum, & ingens Regum Thesaurus hic custodiebatur; auget autem admirationem, quod tam vasta faxa, sine ulla calce aut cemento ita sint coagmentata, ut juncturæ vix conspiciantur; licet autem hæc moles ævo jam concesserit, tamen vel ipsa rudera, magnificentiam operis hodieque satis demonstrant. Meminerunt illius plerique scriptores, & imprimis *Garcilassus*, qui narrat, temporibus Ingæ *Pachacutec*, hanc vallem cum *Chilca* & *Mala*, ereptam fuisse Principi in illis partibus potenti, cui nomen erat *Chuquimancu*,
20 & imperio *Cuscensi* adjunctam: *Guarco* autem imprimis indigenis tum fuisse frequentem, ita ut circiter triginta millia incolarum numeraret: & adjunctas valles ad eundem pene modum; nunc vel frequentissimam illarum (loquitur de suo ævo) vix duo millia numerare. Ingam autem ædificium hoc mirabile propter situm, exstruxisse in victoriæ suæ memoriam & tanquam trophæum erexisse.

In hac valle hodie municipium ab Hispanis conditum, quod *Cannete* vel etiam antiquo nomine *Guarco* appellant; viginti quinque leucis à Metropoli *Lima* versus Austrum; sesqui autem leucam ab ipso Oceano Meridionali; ager hujus municipii tam est fertilis frumenti, & quidem optimi tritici, ut panis hic coctus plurimum celebretur; & maxima optimæ farinæ copia hinc ad alias Australis Americæ provincias navigiis transvehatur. Qui nuper hunc locum viderunt, testantur oppidulum incolæ à trecentis Hispanis, pluribus Indigenis & Nigris; ab hoc iter agi per oram maris ad diversorium *Asic* & inde ad *Malam*, ubi varia prædia rustica visuntur, quæ *Limanos* dominos agnoscunt. Cannete.

C A P. XXV.

Via per plana Peruvix secundum oram maris à Guarco ad Ycam municipium Valverde & Castro Virreyna, oppidum.

40 **D**UABUS ab Arce *Guarcensi* leucis versus Austrum, descendit in Oceanum Australem insignis fluvius, quem, quemadmodum & adjunctam vallem, vulgo appellant *Lunaguanam*, nomine, uti *Acosta* indicat, à *Guana* Luna-
guana.
l. 4. c. 37. mutato, quod barbarorum idiomate, maritimarum avium fimum designat, qualem littora hæc legentes observant in objectis Continenti insulis & scopulis, magna copia, in tumulos & monticellos coacervatum, qui à barbaris traducitur in Continentem ad agros stercorandos; utilissimam enim & opportunissimam hanc agrorum stercorationem docuit illos experientia, adeo ut valles hæc fecunditatem suam huic fimo debere vulgo fateantur. Author meus qui nuper has partes lustravit, monet fluvium hunc satis amplum esse, descendere autem è jugo *Pariacaca*, sive è deserto ad illius radices, quod vocant *Punam*, quatuor leucis à *Cannete*; vallem
50 autem *Lunaguanam*, ad radices montium sitam esse, & optimis fructibus abundare, (præsertim uvis, Granatensibus malis atque cydoneis) qui cæteris omnino Peruanis fructibus palmam præripiant; unde & optimum vinum hic premitur: non minus tritici, Mayzii & *Paparum* radicum fecundum esse solum: habitatur à pluribus indigenis, & paucis Hispanis.

Ad ripas autem hujus fluvii, supra ostium, jacere terras incultas, ob aquarum inopiam, rupto aquæductu cujus beneficio olim rigabantur; quæ tamen per se uberes sint,

sint, & magnam tritici & aliarum frugum copiam ferre possent, si industria & labor incolarum accederet.

Sex deinde à *Lunaguana* leucis visitur *Chinca*, magna & amœna vallis, & tam famosa per totum Peruvia regnum, ut *Pizarrus* quum hæc provincias regio diplomate sibi concedi impetrasset, limites præfecturæ suæ, *Tembopulla* quidem sive *S. Iacobi* flumine ad Arctum, *Chinca* vero ad Austrum definiri postulet; licet nondum eousque tum penetrasset, sola nominis fama permotus. Porro hæc vallis omnium littoriarum longe maxima est, arboribus opaca & imprimis fructiferis, tam domesticis, quam ex Hispania aut aliunde huc translatis: Tritici adhæc perfectæcunda, vitiumque quas Hispani intulerunt perbenigne tolerans. Indigenarum numerum, civilium bellorum rabies & Hispanorum sævitia multum imminuit, ita ut jam ad summam paucitatem sint redacti. Plurima rudera hic visuntur antiquorum ædificiorum; multaque monumenta in quibus cadavera visuntur pene integra, & juxta illa multæ divitiæ conspiciuntur. Scribit *Garcilassus*, vallem hanc olim frequentem fuisse, & proprium habuisse *Curacam*, quem *Inga Capac Ypangui* domuit, & pro numine huic genti peculiari, quod vocabant *Chinca Camac*, solem adorare docuit, condito in hac valle sumtuosissimo Solis templo, & vestalibus illi adjunctis. Hic hodie pagus est indigenarum, ad quem à *Guanca Velica Hydrargyron* deducitur, hinc navibus ad Aricam subvehendum. Ager est campestris ita ut plurimæ pecudes hic nutriantur, & plurimum casei fiat. Distat à Cannete novem leucas ut testatur

1.6. c. 18.
19.

Yca. A *Chinca* transitur ad *Ycam* vallem superioribus parem, tum soli ubertate, tum incolarum frequentia; secatur illam fluvius amœno blandus alveo, (*Pisco* vocat *Herrera*) verum æstivis mensibus & quum in montanis non pluit, tenuior, ita ut indigenæ tum aquarum inopiam patiantur: ut autem huic incommodo obviam irent, superioribus seculis, indefesso labore, in agros suos derivaverant fossam sive aquæductum inde à montium radicibus, qui jam temporum injuria penitus est collapsus; cæterum fructiferis arboribus perfectæcunda est vallis, & vini copia imprimis commendatur ab *Acosta*. Secatur mediam vallem fluvius è quo plurimæ & grandes fossæ derivantur, quæ vineas rigant; hic fluvius incipit intumescere & inflari mense Decembri; neque tamen par est toti valli rigandæ, sed plurimi agri aquarum inopia manent inculti. Sunt in ea aliquot indigenarum pagi, uti *S. Joannes* & *S. Martinus*; plurimi quoque barbari habitant circum oppidum: de quo jam dicam.

1.4. c. 31.

Valverde. Deducta ab Hispanis colonia in hanc vallem, oppidum vocant *Valverde*, à valle adjuncta ejus nominis longe amœnissima, quam ad sex leucas in longitudinem vineis plantatam tradunt, quæ generosissimum vinum maxima copia profundunt; sunt qui in hac valle quotannis quingenta millia botyarum (mensura est Hispanica æquans arobam unam liquidi, de qua alibi diximus) vini exprimi testentur. Oppidum est pulcherrimum & locuples; numerans circiter quingentos Hispanos, habet Ecclesiam majorem, tria monasteria religiosorum, & Hospitale. Aër hic serenus & imprimis salubris; & solum expers omnium animantium venenatorum. Fœminæ Peruvia universæ formosissimæ prædicantur. Habet portum ad mare Australe sex ab urbe leucis, quem vocant *puerto Quemado*, ad quem vina deducuntur, ut navigiis ad alias provincias & *Limam* imprimis deducantur. Vindemia incidit in mensem Septemb. & Octobrem: mustum primo funditur in grandia vasa, quæ vocant *Tinajas*, deinde transfunditur in utres; Utraque autem tam vasa, quam utres, fiunt in hac valle à Nigritis dextris in hac arte. Oppidum hoc habet Vicarium (vocant *Corregidor*) cui & *Lanasca* & *Pisco* parent: qui ab ipso Rege Hispaniarum constituitur; est enim magni emolumenti hic vicariatus, & imprimis opulentus. Distat oppidum à Metropoli *Lima*, ut *Herrera* tradit, triginta quinque leucis, ut alii, quinquaginta: à *Pisco* duodecim. In medio autem, ut ab idoneo authore accepi, harum duodecim leucarum, jacent quamplures *Mahamares*, id est, prata, cum aquis in usum jumentorum; mirabile autem, quum fluvius qui *Ycam* vallem secatur, intumescit, tunc aquas horum pratorum minui atque arefcere; & contra quando fluvii alveus tenuior est, tunc

est, tunc aquas in hisce pratis abundare. Inter arenosa loca & aquarum indiga jacet *Villacuri*, alia vallis, quæ licet & ipsa aquarum inopia laboret tamen abundat vineis, & optimum fert vinum. Fert quoque ficus; arborum autem ea est proprietas, ut medio anni spatio fructus ferant ad latus suum orientale, reliquo ad occidentale, quod supra de una tantum arbore retulimus ex *Acosta*. A *Villacuri* ad *Pisco* vel *Piscam*, numerant quatuor leucas: portus est ad mare Australe non incelebris, (qui versus *Puerto Quemado* de quo supra, habet Insulam *de Sangallam*, itemque alteram quam vocant *de Paxaros*;) & securissimus; stant naves in anchoris mediam leucam à littore, nam quotidie sub vesperam perflant venti satis impetuosus à terra, quos hic vocant *Paracas*: oppidum juxta portum ejusdem nominis circiter quadringentos Hispanos numerare dicitur; habet monasterium Franciscanorum extra oppidum: pluresque apothecas ad oram maris, quibus vina aliæque merces recipiuntur. Oppidum quondam nullis mœnibus fuit cinctum, verum postquam Angli & nostri in Mare Australe cœperunt penetrare, murum duxerunt oppidani, securitati suæ consulentes, circiter quindecim pedes altum; uti à nostris fuit deprehensum anno MDCCXXIV. Corregidor, ut vocant Hispani, *Valuerdes* sive *Yca* hic constituit qui suum teneat locum: habet & vallem adjunctam quæ ab amniculo rigatur, & vina fert præstantissima, & multo generosiora quam sunt *Ycensa*. Pertingit hæc vallis ad *Humay*, (quatuor leucarum distantia) municipium barbarorum, per quod Humay.
 20 iter ducitur ad *Chocolococham*, de qua mox dicemus, longe asperriimum ut fere sunt omnia montana, viginti sex leucis à *Pisco*. Sed ad *Valuerden* redeamus: quatuor leucis ab oppido versus orientem, secus viam quæ ducit ad montana, aditur vallis *Tingez*, quæ licet neque amnem neque rivus habeat, atque ne pluviis quidem unquam humectetur, fert tamen ciceres omnium Peruvianorum longe optimos, & plurimum vini, aliosque fructus: plurimum quoque gossypii; ita ut à frequentibus indigenis habitetur, quæ hic prædiola sua colunt: per hanc vallem transit via ad montana, & quidem primo ad pagum sive municipium *Cordubam*; à quo transitur ad *Lucanes*, provinciam indigenis habitatam; per quam iter habent, qui cum variis mercibus à *Lima* tendunt versus *Cusco*.
 30 Ab eadem urbe *Valuerde* pertinet iter ad *Guamangam*; ad *Chocolococham*; & *Guancabelicam*, & reflectitur ad vallem *Xauxam* & alias, nam vina *Ycana* pene ad omnes provincias montanas traducuntur.

C A P. XXV.

Chocolococha sive Castro Virreyna & reliquæ valles ab Yca ad Tarapacam & oppida aut municipia in eisdem sita.

40 **P**AULO ante diximus *Chocolococham*, quæ ab Hispanis vocatur *Castro Virreyna*, oppidum recentius, distare à *Pisco* leucas sex & viginti itinere asperriimo, versus ortum: idem ut plerique tradunt, abest à Metropoli *Lima* sexaginta leucas & à *Guancabelica* quatuordecim versus Meridiem. Celeberrimum est oppidum in hisce partibus ob magnam copiam absolutissimi argenti, quod eruitur è fodinis, quæ absunt ab oppido circiter duas leucas; sitæ autem sunt fodinæ istæ in jugo aridi montis sive punæ, jugiter nivibus tectæ, & supra modum frigidæ, ita ut omnes alias Peruvix punas nimio suo frigore dicatur anteire: regio nihilo secius fabulerrima est, & ab omnibus venenatis animantibus immunis, quæque indigenas nutriat imprimis proceros & robustos: fœminæ Hispanicæ hic parere detrectant, ob nimium algorem, itaque prægnantes & partui propinquæ descendunt ad plana:
 50 ob easdem causas & solum paucas alit arbores: labitur juxta oppidum exiguus amnis, qui tamen molas agit quibus metallum tundunt franguntque: est autem vena saxea, quæ maxime commendatur colore cæruleo obscuro, aut candido subfusco: ista saxa conjiciunt in furnos, uruntque *Ycho*, (quod est grammis quoddam genus oblongum, & ductile, quo in hisce regionibus ædium tecta solent concinnare:) adusta molunt tunduntque in pulverem; quem vasis indunt, diluuntque aqua & hydrargyro; quod argentum attrahit & cogit in massam, scoreis intactis; (è quibus
 F f tamen

tamen & quæstum facere norunt nonnulli; ex iis conficientes metalli quoddam genus quod vocant *Negrillo*: deinceps argentum vivum igne separant ab argento; quod denique fundunt in laminas, quas vocant *Barras*: ex deinceps feruntur ad exploratores regios, qui tributo regio prius recepto, imprimunt notas quibus & argenti qualitas, & annus & numerus laminarum exprimitur. Observandum autem fodinas hæcæ argenti minus fœcundas esse, quare Rex Hispaniarum hic tantum recipit decimas: attamen argentum longe absolutissimum generare, ita ut singulæ marcæ octo unciarum, æstimentur duobus millibus, trecentis & octuaginta maravediis: & quotannis edere circiter nongentas *Barras*, argenti decimati; præter illud quod clam subducitur aut ab argentariis usurpatur ad omnis generis vasa. Habet hoc oppidum suum Præfectum, qui maximas divitias hic valet coacervare. In oppido sunt plurimæ officinæ institorum; & vini cellaria, quod à planis huc adducitur, & (quod mireris) ibi etiam vulgare, hic evadit generosum, & optimum: est enim saluberrima & amœnissima cœli facies, ita ut etiam boves mactatos quam diutissime conservent incorruptos sine ullo falsi adminiculo. Ab hoc oppido pertinent calles ad *Piscum* & *Chincham* atque *Ycam*: itemque ad *Guamangam* per Regiam viam montensem: præcipue autem ad *Guanabelicam*; transeunt autem inter tres lacus, altissimos & terribiles; quorum singuli pene leucam unam sunt longi; atque inde tendunt ad molendinum argenti: & rursus secus magnum lacum, & per nivales montes, & tam tremendos ut vix universus orbis similes habeat; hi montes jungunt se cum *Pariacacca* (de qua alibi.) & mox per cœnosam paludem, ubi difficile est rectum trãmitem invenire; & per invios montes & vallem in qua plurimi guaci pascuntur, pervenitur ad *Guanavelicam*. Invenio ab aliis annotatum inter Sangallam & Cuscense oppidum interesse vastissima illa montium juga quæ vulgo ab Hispanis appellantur *la Sierra de Guaytara*, quæ ingens terræ spaciū occupare necesse est, si *Herrera* recte admonuit, haud supra quatuor leucas à *Lima* abesse. Sed ad valles littorarias regrediamur.

d.6.l.4.
c.1.Lanasca.
l.3.c.18.

cap.22.

Ycensem vallem excipiunt nobilissimæ & amœnissimæ valles, & limpidi amnes; vocant *Lanasca*, sive ut *Garcilassus*, *Nanasca*, (qui hanc vallem ab *Inca Capac Yupanqui* imperio *Cuscensi* adjunctam narrat;) infinito pene quondam incolarum numero celebres, quos Hispanorum seditiones & bella civilia penitus deleverunt. In una harum vallium, quæ peculiari nomine dicebatur *Caxanulca*, Ingæ quondam habuerunt stupenda ædificia & largam annonam in omnes usus sepositam: hodie excoluntur in hisce vallibus plurimæ Sacchari cannæ ab Hispanis, ita ut interdum annuus optimi Sacchari proventus, teste *Acosta*, ad triginta millia ducatorum ascendat, quod mirum in tanta Sacchari vilitate, quam supra indicavimus. *Augustinus de Zarate* scribit has valles distare ab urbe *Lima* quinquaginta leucas. Portum habent ad mare Australe, quem vocant *S. Nocalaum*, à quo ad principalem vallem & *Villacurin* leucæ numerantur octodecim. Per has uti & cæteros ducitur Regia via jam sæpius à nobis nominata; visunturque locis arenosis & impeditis adhuc vestigia columnarum, quæ rectam semitam demonstrabant.

l.3.c.9.

Atque ut hinc paulum digrediamur, ultra hanc vallem secundum viam quæ per montana ducit ad *Cusco*, habitant *Lucanes* populi, à quibus transitur ad provinciam *Parina cocham*, sive ut *Garcilassus* effert, *Parihuana cocham*, (id nomen sonat paludem volucrum quas Hispani vocant Flamencos;) grandem, fœcundam, & auri divitem.

l.3.c.8.

Ab hac autem per vastas solitudines, & nivosos colles ad *Aymaraum* provinciam: inde ad *Totoram*; à *Totora* ad regionem *Cumbibilcarum*, atque ita ad *Acham* super fluvium *Apurima*, uti observat *Herrera*. Invenio autem apud *Garcilassum*, *Incam* ponte strato super *Apurimam*, transisse in provinciam ut ille loquitur *Cumpivillcarum* ad occidentem ab urbe *Cusco*, viginti leucas longam & decem latam. Hinc per desertum & paludem, locaque uliginosa, sedecim leucarum itinere, promovisse ad *Allcam*; atque ita porro ad grandes provincias *Taurismam*, *Cotahuaci*, *Pumatampu*, *Parihuana cocham*: Ab hac per solitudinem *Coropuna* transisse ad provinciam *Arunni*, & porro *Collahuam* quæ fines vallis *Arequepa* attingit, de qua statim.

La Nascam excipit vallis *Hacari*, septuaginta leucis ab urbe *Lima*, ut *Didacus Fernandez* numerat: *Garcilassus* scribit, Ingam à *Guallaripa* (famoso monte ob copiam auri quæ ex illo fuit eruta) per solitudinem quinque supra triginta leucas latam, descendisse in hanc vallem, grandem, fertilem, & tum indigenis valde frequentem.

Hacarin sequitur *Oconna*, sive ut *Garcilassus* vocat *Vvinna*; inde *Camana* & *Quilca* valles quæ suos habent amnes, & olim fuerunt populosissimæ, nunc ob causas sæpe jam dictas pene desertæ.

In *Camanam* autem vallem colonia deducta fuit, *S. Michaëlis de Ribera* nomine, centum & tredecim leucis ab urbe *Lima*, versus Austrum: duas & viginti ab *Arequipa* versus Arctum, pertinet ad Episcopatum *Cuscensem*. Ager illius ficuum, vini, & frugum fecundus.

Arequipa oppidum conditum est in valle *Quilca*: distat ab urbe *Lima* secundum *Petrum de Cieça* leucas centum & viginti; secundum *August. de Zarate* & *Herreram* in descriptione Indiarum, centum & triginta; à *Cusco* septuaginta aut octuaginta: (quod iter dum res Ingarum starent pisces inde à mari subvehebantur, brevissimo tempore, quum per totum hoc spacium barbaris consistentibus, tantum veluti per manus traderentur, ut narrant Hispani) à mari denique Australi duodecim aut quatuordecim: agri bonitate & aëris temperie atque salubritate nulli Peruvianorum oppidorum concedens: nam & tritici perfertile est solum & optimi vini ferax: portum habet ad *Chile* fluvii ostium, quod secus oppidum descendit, ita ut mercibus Europæis & quæ è vicinis provinciis petuntur ut plurimum abundet. Distat autem ab argentifodinis *Potosianis* centum & quinquaginta leucas difficili atque impedito itinere; nihilo tamen secius olim omnis gaza per hoc oppidum deducebatur ad mare, uti hodie longe compendiosore via ad *Aricam*. Haud procul ab oppido visitur *Vulcanus*, de quo mira narrantur; Estque ager hujus oppidi, (ut & omnis planicies quod jam monuimus,) valde obnoxius terræmotibus ita ut anno *MDLXXXII* oppidum horribili concussu pene concideret: Anno autem *MDLCC* flammivomus hic mons tantum pumicum & cinerum eructavit, ut pene per totam Peruviam fructus omnes corrumpere, adeo late sese hunc cinerem dispersisse memorant: In agro suburbano vineæ ita fuerunt afflictæ ut quinquennio fructus suos negarent: murmur & horrendum boatum *Lime* auditum ferunt. Quid multa? ingens calamitas tunc urbem pluribus mensibus misere oppressit, quam prolixè describit *Ynca Garcilassus*. Habet oppidum suum Episcopum, & Corregidorem: Denique Diœcesis illius habet ab Arcto quidem *Hacarin* vallem, ab austro vero *Tarapacam*; ad orientem in provinciis *Condesuyo*, ut communi nomine ab Indigenis nominantur; complures pagos, quorum præcipui *Hubina*, *Chiqui-Guanita*, *Quimistaca*; & partem *Collaguarum* populorum: fuerunt autem hæ provinciæ olim indigenis frequentes, nunc Hispanorum discordiis & bellicis expeditionibus mirum in modum exhaustæ: licet *Herrera* scribat in hac Diœcesi quinquaginta millia barbarorum vectigalium numerari. Haud longe ab oppido juxta viam quæ ducit *Chuquitum*, jacet vallis *Moquegua* fertilis & amœna. Denique juxta viam quæ ab oppido ducit ad *Collao*, duo visuntur lacus, è quorum uno *Apurimam* amnem effluere credunt.

Quilcam vallem sequitur *Chuli*; inde *Tambopalla* atque *Ylo*; denique ditissimæ valles *Tarapacæ*, plures enim hic & opulentæ argentifodinæ reperiri ferunt: Indigenæ valde pauci, qui piscibus capiendis ut plurimum vacant, iisque victitant. *Garcilassus* has valles hoc ordine commemorat *Vvinnam*, *Camanam*, *Caravilli*, *Pictam*, *Quelcam*; dicitque valles istas in longitudinem, à montanis ad oram maritimam, ut plurimum extendi ad leucas viginti; in latitudinem vero haud amplius, quam fossis è fluviis derivatis rigari possunt; quod est pro fluviorum amplitudine nunc duas, nunc tres, plus minusve leucas; reperiri denique hic amnes, quos Indigenæ ita derivent, ut ad mare minime pertingant.

Provincia mediterranea; via regia per montana Peruvia à Guancabamba: provincia Chachapoja; & Moyobamba.

SUPERIORIBUS capitibus Planiciem *Peruvia* secundum oræ maritimæ ductum profecuti ad extremos Conventus Juridici *Limani* limites, ad mediterraneas, & montanas provincias nos convertemus, factò initio à *Guancabamba*, ad quam viam regiam supra deduximus, quum de *Quitensi* Conventu pertractarem: quæ porro sequuntur pertinent ad *Limanum* Conventum.

Caxa-
malca.

A *Guancabamba* ad *Caxamalcam* five *Cassamarcam* leucæ numerantur quinquaginta; via autem intermedia non describitur à *Petro de Cieça*; neque ex prima *Pizarri* expeditione satis potest intelligi. *Pizarrus* enim cum exercitu movens ex oppido *S. Michaëlis* in valle *Piura*, trajecto flumine, primo intravit provinciam *Curacæ Pavoris*, inter amœnas & herbidas valles, à quibus bidui itinere aberat *Caxa*, vel ut *Garcilassus Cassa*: à *Caxa* autem unius diei itinere *Guancabamba*; interjacet fluvius multis pontibus stratus, viaque regia hac ducitur. Ille autem provinciis hisce ad lævam relictis, è *Pavoris* provincia per desertum declinans ad pagum *Motux*, bidui itinere processit per frequentissimas valles, & postero die per arenosa & deserta loca pervenit ad fluvium: quo trajecto & tridui itinere per viam regiam, quæ per plana ducitur, absoluto, deflexit ad sinistram, atque ita per montana magnis itineribus contendit ad *Caxamalcam*.

Almagrus in eundem pene modum à *Caxamalca* ad oppidum *S. Michaëlis* revertens, iter habuit per vallem *Xayanque*. Ut liquido pateat hos duces, maximam partem per plana *Peruvia* profectos. Plures autem provinciæ montanæ interfunt inter *Guancabambam* & *Caxamalcam*, quarum situs atque conditio, ex oppidi *Yacn* & provinciarum *Chuquimayo* descriptione utcunque patuit.

cap. xiv.

Caxamalca provincia, ad quam pervenimus, longe maxima olim fuit & magni nominis dum res Ingarum starent; nunc etiam *Pizarri* victoria, & *Athualpa* postremi *Peruvia* Monarchæ, clade, carcere & supplicio nobilis. Ingæ etenim habuerunt hic sumtuosissimum Palatium, cum magnificentissimo Solis templo, balneis, aliisque regiis ædificiis, quorum hodie tantum rudera visuntur; provincia autem hæc Diocesi *S. Michaëlis* fuit adjuncta. Ager supra modum fertilis, & tritici haud minus ferax quam *Sicilia*; pascuis abundans & armentis; *Mayzii* & radicibus quibus barbari pro farre utuntur egregie tolerans, nullorumque fructuum quos hæc *Americæ* pars sponte producit, indigens: uti nec variorum metallorum venæ hic desiderantur. Indigenæ placido sunt ingenio, industrii & aulæorum, è lana ovium *Peruvianarum*, haud minus dextri textores, quam *Belgæ*. Municipium autem quod provinciæ nomen servat, ad radices montium situm est in patenti campo, qui à duobus annibus secatur, super quos pontes strati sunt. Distat hæc provincia nonaginta leucas à *Lima* & totidem à *Truxillo*. Qui autem à *Caxamalca* per montana, ut vocant, petunt *Limam*, iis iter est per provinciam *Guaylas*, in qua pauci degunt *Hispani*; plurimi autem barbari, quibus sunt ingentes pecudum greges, è quarum lana, varia pannorum genera texunt. Vicariatus est (*Corregimiento*) imprimis utilis & locuples.

l. 8. c. 1.

Præter hanc provinciam *Caxamalcam*, alia via à *Peruvia* Regibus strata est ad *Chachapoyarum* regionem, de qua antequam progrediamur pauca dicenda. *Garcilassus* describens nobis expeditionem *Ingæ Tupac Yupanqui*, qui *Chachas* vel *Chachapuyas* primus subjugavit; scribit illum primò ingressum provinciam cujus indigenæ vocabantur *Huacrachuci*, inde penetrasse in *Chacharum* regionem, superato prius asperrimo clivo *Pias*; & oppidum ejusdem nominis vacuum ingressos, diu hæsisse antequam transirent *Chirmac cassam*, nivofum per asperos montes aditum; cepisse postea *Cuntur marcã*, *Cassa marquillam*, *Papamarcã*, *Roymypampam*, *Sutam*, *Llevantu* pagos principales, præter plurimos minores. A *Llevantu* autem *Ingam* misisse copias in *Muyupampam*, eamque imperio suo adjecisse, uti & *Cassayuncam* & *Guancabambam*.

In Cha-

In *Chachapoyarum* terra oppidum ab Hispanis est conditum, *S. Ioannis de la Frontera*, centum viginti leucis à Lima versus Boream: primum quidem loco aspero & inæquali superstructum, quem indigenæ appellabant *Llevanto*, postea autem ad commodiorem locum in provinciam *Guancarum* translatum: (ita *Herrera*, credo affinitate nominum deceptum pro *Chachis Guancas* dixisse, nam *Guanca* incolunt *Xauxam* uti mox dicetur) pertinent autem ad Diœcesin hujus oppidi latissimæ *Chachapoyarum*, *Huacrachucorum* & *Cassayncæ* provinciæ: in quibus haud pauca sunt auri fodinæ; ingens armentorum & pecudum copia, è quarum lanis incolæ optimos faciunt pannos.

10 In hac provincia nascitur maxima copia, Amygdalarum quoddam genus, de quibus ita *Acosta*; Amygdalas omnes atque adeo cæteros Americæ fructus longe superant Amygdalæ *Chachapoyarum* (nam aliud nomen ipsis nequeo imponere:) delicatissimus est fructus, omnium quos unquam in America gustaverim, & doctissimi Medici iudicio omnes omnino tam Americanos quam Hispanienses fructus antecellens: Sunt autem Montensibus sive Andinis paulo minores, Hispanicis autem majores aut saltem crassiores, teneræ admodum atque molles, succi plenæ & suavissimæ: Arbor quæ has fert procera est & ramosa: fructus autem aculeato cortice relictus instar castanearum, sed majore paulum & spinosiore, qui postquam aruerit facile se pandit.

20 Porro hæc provincia *Chachapoyarum* fines habet ad orientem sublimia Andium juga, ultra quæ ingens fluvius *Moyobamba*, vel ut *Garcilassus* *Muyupampa*, aliique minores ex hisce montibus orti, ad mediterranea decurrunt. Denique in hujus oppidi agro viginti millia barbarorum vectigalium dicuntur habitare, gens magis industria & candidiore fere colore quam reliqui Americani; fœminæ autem formosæ, ita ut superioribus seculis in concubinas Peruvix monarchis submitterentur. Vicinæ provinciæ ad Orientem sunt *Longa*, *Charasmal*, & pagi *Gomora* & *Coxon*: ad aliam plagam provinciæ *Hafallao*, *Toncho* atque *Chillao*.

30 *Moyobambæ* indigenæ vicatim habitant, suntque ingenio obtusiore, & *Chanca-rum*, ut communis fert opinio, progenies. Hispani in hanc provinciam deduxerunt coloniam; municipio nomen *S. Iago de los Valles* vel etiam à provinciæ nomine *Moyobamba*, supra centum leucas ab urbe Lima versus Aquilonem: viginti quinque ab oppido *S. Ioannis de la Frontera*; in regione ob creberrimas pluvias quidem humida, sed pascuis læta. Cæterum hæc provincia insalubrior judicatur ob annium multitudinem, montium altitudinem & sylvarum pene inviam densitatem.

Inter utramque autem provinciam *Chachapoyam* & *Moyobambam*, interjacet altera quam Hispani vocant *los Morilones*, incolis infrequens, annonæ indiga, & multitudine intercurrentium annium admodum impedita.

C A P. XXVII.

40 *Via Regia per montana à Caxamalca ad Guanucum.*

AD *Caxamalcam* revertor, à qua ad *Xauxam* famosissimam totius Peruvix vallem plures quam octuaginta leucæ numerantur. Ab extremis enim hujus provinciæ finibus ad *Guamachuco* vel *Huamachucu*, ut vocat *Garcilassus* à nomine *Curacæ* qui illi imperabat, antequam ab Inca *Capac Yupanqui* subjugaretur; Amplissimam vallem atq; indigenis olim frequentissimam, undecim leucarum iter est. Interjacet autem altera vallis peramœna & fertilis, cujus nomen non proditur, quæ propter montes qui illam cingunt, fervidior existimatur: interfecat illam fluvius, cujus ripæ & tritici fertiles & vitibus, ficibus aliisque Europæis fructibus peropportuna. Veteres Peruvix monarchæ hic Palatium, horreaque construxerant, multaque arva in usum militaris annonæ seposuerant. Provinciæ *Guamachuco* incolæ neque lingua neque moribus quicquam differunt à *Caxamalcanis*, sed numerus illorum superioribus annis multum imminutus; cœlum magis frigidum quam calidum; Solum abunde subministrat omnia vitæ humanæ necessaria. Maxima Peruvianarum ovium copia hic quondam fuit, hodieque in montibus ingens *Guanacorum* & *Vicunnarum* vagatur multitudo. Ab hac provincia, alia via in eundem modum ab *Yngis* complanata

planata fuit quæ ad *Conchucorum* provinciam deflectit & in provincia *Bombon* de-
mum cum priori se conjungit.

Cõchu-
ci.

Conchucorum vel *Cunchucorum*, ut vocat *Garcilassus*, provincia abest bidui itinere
à *Guamachuco*; indigenæ illius statura sunt modica, olim quidem frequentes, nunc
Hispanorum vexationibus & crudelitate pene exhausti. Multa hic auri atque argenti
metalla esse dicuntur; & Ingæ quidem juxta viam regiam hospitia, in medio autem
Provinciæ habuerunt Palatium, quæ jam ævo concesserunt.

Piscobã-
ba.

A *Conchucis* ad *Piscobambam* vel *Piscopampam*, ut vocat *Garcilassus*, septemdecim
sunt leucæ, indigenæ hujus provinciæ sunt moribus bene compositis & amantes
Christianorum: ager illorum fertilis, omni genere frugum & fructuum abundans. 10

Guaraz.

A *Piscobamba* ad *Guaraz*, vel ut *Garcilassus* vocat, *Huaraz* sunt octo leucæ; provin-
cia hæc est montosa, adeoque aspera, ut mirum sit quomodo hic viam regiam po-
tuerint moliri: indigenæ duri & laborum patientes; ita ut ne à metallicis quidem
abhorreant. Arcis quadratæ vestigia hic videntur, è faxis satis eleganter pro bar-
barorum captu exstructæ.

Pincos.

A *Guaraz* transitur ad *Pincos*, sive ut *Garcilassus*, *Pincu*; quam provinciam interluit
fluvius; indigenæ & decora sunt facie & moribus minime inurbanis. *Garcilassus* me-
minit & alterius provinciæ prope *Pincos*, quam vocat *Chucurpu*.

1.6. c.12.

Guanco.

cap. 80.

Sequitur deinde longe maximum & sumtuosissimum Palatium post *Caxamalcam*,
quod appellant *Guanco* & *Garcilassus* *Huanucu*; de quo *Petrus de Cieça*; In *Guanucu* 20
(inquit) erat Palatium regium, operis admirabilis, nam & saxa erant prægrandia &
concinnè admodum coagmentata. Id erat caput vicinarum provinciarum usque
ad Andes; adjunctum erat Templum Solis, cum suis virginibus, & ministris & tantæ
fuit dignationis dum res Ingarum stabant, ut continuo hic ad triginta millia barba-
rorum ministrarent.

Hic jam cernitur colonia & oppidum Hispanorum, vulgo *Leon de Guanuco*, quin-
quaginta vel ut alii quadraginta leucis à Metropoli *Lima* versus Aquilonem, secus
viam regiam quæ ducit per montana. Urbs ab aliis vocatur *Guanuco de los Cavalleros*;
est imprimis locuples, & amœna, omnibusque rebus necessariis abundans tam ad
vitam quam voluptatem: circiter trecentas familias Hispanorum numerare testan- 30
tur, qui haud ita nuper videre, & plures barbaros atque Nigritas: habet suum *Cor-
regidorem*, & monasteria religiosorum, & Collegium Jesuitarum; & casas nobilium.
In ambitu jacent plures indigenarum pagi: & haud longe ab oppido argenti fodina,
quæ argentum edit minus absolutum. Haud longe quoque ab oppido labitur flu-
vius *Marannon*, ut vocant, qui in montibus *Bombon* oriens, labitur per *Xauxam*, pene
ad *Guamangam*, colligens in se omnes omnino amnes qui ex altissimis illis montibus
descendunt, & reflectens se præterlabitur *Guanucum*. Ager porro urbis, quem quidam
vocat *Paradysum*, & salubri gaudet cœlo & solo perquam fertili & pecorum sæcun-
do; nec argenti venarum inopi. Indigenæ sunt acri ingenio, impigro, docilique; jam
tritici sementem facere didicerunt ab Hispanis, *Mayzio* suo pene abdicato, quippe 40
quod & minus nutriat & crassiolem & magis copiosum gignat sanguinem, ut quidam
opinantur. Vitem quoque tolerat regio, & ficus aliasque domesticas & advenas
arbores fructiferas. Armentorum & jumentorum, pecorumque jam ad miraculum
dives: Sylvæ scatent perdicum aliarumque avium copia; montes vero & saltus feris,
leonibus, ursis & similibus. Diœcesi hujus oppidi comprehenduntur *Conchuci*, am-
plissima *Guaylarum* provincia, *Tamara*, *Bombon*, & plures aliæ: adeo ut triginta millia
barbarorum vestigialium intra fines illius contineri scribat *Herrera*. Quæ quidem
provinciæ & populi olim ad Metropolim *Limam* pertinuerunt, sed postquam Regni
utilitas postulavit alterum hoc oppidum condi, multum licet adversantibus *Limanis*,
ut scribit *Cieça*, *Guanuci* civibus fuerunt attributæ. 50

cap. 79.

Ad eandem quoque Diœcesin referuntur *Vitici* in summis Andium jugis, asper-
rima & impeditissima loca incolentes, ad quos *Mango Inga*, Hispanorum sævitiam
declinans postquam Ingarum imperio everso aliquot annos per ludibrium regnasset,
securitatis causa profugit, & Hispanis sæpe ex improvise magnam intulit cladem; ut
Historiæ Hispanorum testantur.

C A P. XXVIII.

*Via regia per montana, & provincia à Guanuco ad Guamangam;
itemque à Lima ad Xauxam.*

G*uanucensem* provinciam excipit *Bombon*, provincia & natura munitissima & Bombó.
situ locorum aspera, incolisque imprimis bellicosus & pugnacibus frequens:
editissimam esse totius Peruviae regionem & non minus planam, testatur
10 *Augustinus de Zarate*: ideoque & frigidissimam & multa grandine & assiduis ni-
vibus rigentem. Hic visitur Lacus decem leucas ambitu suo complectens, in solo
modice elato, & altissimis montibus in ambitu undiquaque septus; indigenae ripas
illius accolunt vicatim, olim quidem frequentissimi, nunc vero numero paulum
imminuto, praeterquam in montanis & asperis regionibus, ubi hodieque maxima
ferocissimorum barbarorum copia reperitur. Ob soli frigiditatem, Mayzii quidem
penuria hic laboratur, non desunt tamen radices, aliaque edulia humanis usibus
comparata. In ipso lacu eminent scopuli, multaeque perexiguae insulae, quae juncos,
aliasque ferunt herbas, quibus indigenae pecora sua non modo alunt, sed & faginant:
20 aquis autem hujus lacus famosum illud flumen, quod vulgo vocant *Marannon*,
cujus jam supra meminimus, nutriri volunt, nam è lacu profluens amnis & per
Xauxa vallem delatus, jam vastus per se, mox receptis aliis amnibus, *Parco*, *Bilca*,
Abancay, *Apurima* atque *Yucay* ad orientem citus fertur & pluribus fluminibus in
progressu auctus, descendit in *Marannon* ut vulgo credunt, ut autem magis veri-
simile judico in *Paraguayam*. Sunt qui provinciam *Bombon* tantum viginti quatuor
leucas abesse volunt ab urbe *Lima*. *Garcilassus* vocat hanc provinciam *Pum̃̃u*. La-
cum autem jam dictum appellant nonnulli *Laguna de Chinchacocha*. c.xxvii.

Bombon decem leucarum intervallo excipit provincia *Tarama*, caelo longe me- Tarama.
lior ideoque & Mayzii atque tritici fertilior, caeterorumque fructuum longè feracior:
Multa hic olim fuerunt regalia aedificia. Hujus latus claudit provincia *Atta-villorum*
30 & ad orientem in ipsis montibus aut paulo ultra *Chupachorum* regio, atque flumen,
per quam transitur in regionem *Mama*, ultra quam ad orientem densissimae occur-
runt sylvae & merae solitudines.

A *Tarama* per regiam viam pervenitur ad *Xauxam*, totius Peruviae celeberrima Xauxa.
mam provinciam, per quam *Xauxa* fluvius labitur, quem è lacu *Bombon* aut saltem
ex illius montibus oriri diximus; & qui vulgo in Peruvia appellatur *Marannon*; cre-
dunt enim longissimo intervallo per mediterraneas provincias dilapsum & pluri-
mis aliis fluminibus auctum in mare Septentrionale exire. Patet haec vallis qua-
tuordecim leucas in longitudinem, quatuor aut quinque in latitudinem; olim inco-
lis ita frequens, ut quum primum Hispani hac iter agerent, triginta millia barbaro-
40 rum hic habitasse credantur: nunc vero (inquit *Cieça* de ævo suo scribens) vix de-
cem supersunt millia. Indigenae uno nomine dicebantur *Guanca*, vel ut *Garcilassus*,
Huanca, licet *Herrera* eosdem etiam appellet *Yaos*; verum *Garcilassus* longe aliam pro-
vinciam videtur facere, in qua *Yauyu* ut ille scribit, habitarent: nam post *Xauxam* 1.6.c.16.
atque adeo *Caxamalcam* jam perdomitas, quum *Ynga* jam triumphabundus repe-
ret *Cusco*, ex itinere ad hanc divertisse provinciam, quam dicit asperam situ, & bel-
licosus barbaris frequentem fuisse. Eundem post *Xauxam* subjugatam, provinciam
divisisse in tres regiones, quarum prima dicta fuerit *Sausa* sive *Xauxa*, altera *Marica-*
bilca vel *Marcavilca*, tertia *Laxapalanga* vel *Lac̃apallanca*: in singulis autem condita
fuerunt regia Palatia, in priori autem ad ipsum vallis ingressum longe sumtuosissi-
50 mum: cingitur haec vallis undique à nivosis montibus; abest à Metropoli *Lima*,
ut *Herrera* numerat, leucas triginta & sex, vel ut alii quadraginta. Atque ut
hoc per digressionem moneamus, iter à *Lima* ad *Xauxam* instituitur in hunc
modum.

A *Lima* transitur per vallem *Seneguillam* (quae distat ab urbe quatuor leucas) ad
Chontajo del Mar, alteram vallem copiosam novem leucis à *Lima*; & deinceps supe-
rato amne venit *Siscayum*, indigenarum municipium, decem ab urbe leucis: mox

adversa fluvii ripa ascenditur ad *Chorillo*, indigenarum itidem pagum, loco edito situm, tredecim leucis ab urbe: hic jam pluere & tonare incipit. Hinc ad *Guadacheri* opulentum indigenarum municipium, qui in pluribus pagis habitant ad clivos & in convallibus, & communi nomine appellantur *Capiyunga*. Inde per valles & montes ascenditur ad editissimum horum montium jugum, quod appellatur *Pariacacca* duas & viginti leucas ab urbe; itinere longe difficillimo & periculossimo; & quidem duplici, uno quod vocatur *la Escarilla*, quia gradibus quibusdam è petra excisis ascenditur cum summo discrimine, ruendi in præceps, atque adeo in paludem admodum altam quæ subtus jacet; id iter exit ad *Atunxauxam*, ubi fluvius *Marannon*, ut vocant, lapideo transitur ponte. Altero (vocant *El Atajo*) quod per amnem (qui per plana delapsus in mare Australe egreditur juxta *Canneten*) ducit, qui se abscondens sub terra leucam unam, rursusque emergens, ponte ab ipsa natura strato transitur; & tendit porro callis ad rupem *Pacacacham*, ubi hic amnis de jugo se præcipitat per certam rupem in abyssum cum horrendo murmure; à *Pacacacha* per montes & solitudines tandem descenditur in vallem *Xauxam*.

Denique, uti accepi à quodam qui nuper viderat, in hac valle sunt hodie quatuordecim indigenarum pagi; est grande & amplum *Corregimiento*, ut vocant, in quo visuntur aliquot cœnobìa Franciscanorum & Dominicanorum; qui barbaros instituunt: Abundat vallis Mayzio & tritico; optimâ suillâ; & fructibus omnis generis. Inter pagos celebratur *Guancajo*, ubi diversorium sive *Tambo* visitur itinerantibus valde opportunum. Licet autem indigenæ hujus vallis, jam plerique Christianis Sacris sint initiati, sunt tamen inter eos non pauci qui antiquas gentilitatis suæ superstitiones retinent; quique Dæmonem adorant, quem vocant *Supay*, non quod malum esse diffiteantur, sed ne ipsis male faciat.

A *Xauxa* ad oppidum *Victoriam* sive *Guamangam* leucæ sunt triginta. Nam viam regiam sequentibus, primum occurrunt loca edita sive montes, qui vallem illam claudunt, in quibus veterum ædificiorum rudera visuntur: & deinceps pagus *Acos* juxta paludosum arundinetum: Indigenæ autem degunt paulum extra viam, in asperis atque incultis montibus qui ad dextram jacent.

Ab *Acos* transitur ad Palatium *Pico*, atque ita per editam planiciem sensim descenditur ad fluvium *Xauxam*, cujus ripæ hic junguntur ponte, quem barbari vocant *Angojaco*; juxta hunc olim fuit Palatium regium & balneum aquarum calidarum, quæ è vicina scaturigine ebulliunt: ab hoc ponte transitur ad alterum, qui stratus est super alterum amnem, æstivis quidem mensibus tenuem, sed qui hybernis in immensum augetur: adversæ ripæ adsidet pagus *Picoy*: à quo rursus ascenditur ad Palatium *Parcos*, quod situm est in vertice montis, & undique incultis, atque asperis collibus cinctum, quos indigenæ habitabant. Haud procul hinc in solitudine visuntur rudera *Pucara* cujusdam (nam nomen hoc commune est omnibus locis à natura aut arte munitis) regii quondam Castelli, ad quod vicini barbari tributa sua comportare jubebantur. Indigenæ autem harum Regionum, ut plurimum domicilia sua habent in nivosis montibus, in convallibus vero faciunt sementem, quæ ab altis montibus à frigore defenduntur: plurima hîc dicuntur reperiri argenti metalla.

A *Parcos* per montes & declives colles ad fluvium ejusdem nominis descenditur; qui ponte transitur super lapideas columnas strato. Hoc flumine superato, ducit via regia, primo ad *Affangaro*; deinde ad *Guamangam*: A *Parcos* autem ad *Guamangam* numerat *Herrera* leucas undecim; *Augustinus de Zarate* ad *Cuscense* oppidum quinquaginta.

Rationem hujus itineris in hunc modum descriptam accepi ab uno qui nuper viderat; E *Xauxa* nimirum venit *Acos*, diversorium sive *Tambo*; inde per certos clivos secundum ripam fluminis *Marannon*, ut vocant, venit *Casmam* ubi pulchri visuntur horti, & sequendo fluminis ductum per difficiles tramites, transitur pons lapideus, & relinquitur via ad levam qua itur ad *Guanca Velicam*, de qua mox: hinc ascenditur editum jugum & valde asperum, venitque ad diversorium *de Picois*, unde se aperiunt tanti & tam alti montes, ut nullus inde egressus videatur, in quibus tamen visuntur aliquot indigenarum pagi, & flumen ob profunditatem tam angustum apparet,

ut tantum rivulus esse videatur: hinc transitur ad diverforium *Parcos*, à quo clivus descendit, leucas duas & semissem, unde videtur Insula in medio fluminis *Maranon*, in qua est plumbifodina & frequens pagus indigenarum; atque hinc flumen quod hactenus, nimirum usque ad insulam, labitur ad orientem, cubito flectitur versus occidentem accipitque hic alterum fluvium, qui ad finem hujus clivi transitur ponte singulari industria facto: tendunt nimirum crassos funes ab una ripa ad alteram, & transversis alligant fasciis; quæ uti & funes contorti sunt è pita aut maguey; & supersternunt stoream è villis textam; muniuntque ad latera aliis rudentibus & fasciis: sustentant utrimque pontem hunc columnæ faxæ; in medio vero
 10 pender tremulus, ita ut sæpius Grue astringi opus habeat; ubi autem alveus fluminis tenuior est, vado transitur. Postilla pervenitur ad diverforium *Asangaro*, & relinquitur ad sinistram *Guanta* & alii pagi indigenarum, quæ suum habent *Corregidorem*. Hinc denique, si fluvius vado transiri possit, per vallem *Vinaquen* venit ad *Guamangam*, de qua jam dicemus. Guanta.

Guamanga sive *S. Iuan de la Vittoria* oppidum situm est ad altitudinem tredecim graduum ab Æquatore versus Austrum; Sexaginta vel ut alii octo supra septuaginta leucis ab oppido Lima versus Eurum, juxta regiam viam quæ per montana ducit, in patenti planicie ad radices monticulorum, qui uno & continuo ductu ad australem plagam urbi prætexuntur: ad ripam limpidissimi & potari aptissimi torrentis: ædes
 20 fere è saxi substructæ & tegulis desuper tectæ; tria in urbe templa, diversa monachorum cœnobia, multæque confraternitates, ut vocant, tam barbarorum quam Hispanorum: nec non una Nigritarum; & Hospitale quod cum pulcherrimis harum regionum facile certat: Habet suum Episcopum, & Corregidorem ut appellant. Cœlum hic admodum salubre nec solis ardore nec vespertino rore noxium, sed alternante frigore atque calore egregie temperatum: in agro multæ visuntur Hispanorum villæ, in quibus ob pascuorum bonitatem & amniculorum intercurrentium opportunitatem, ingentes pecorum greges pascunt. Amniculorum autem maximus dicitur *Vinaque*, ad cujus ripas visuntur rudera antiquissimorum ædificiorum, quæ barbari superioribus seculis ab alia natione extructa narrant; nec vero id absi-
 30 mile, nam Architecturæ modus longe differt ab eo quem posteriores Peruvix Reges sunt secuti. In vicinis flumini agris, copia colligitur optimi tritici, & quod cum Europæo certet, è quo præstantissimum panem coquunt. Æstivis mensibus nunquam pabuli inopiam patiuntur jumenta, præsertim quia in America nullum fœnum colligere consueverunt. Andium juga, quæ ab Hispanis appellantur *Cordilera*, absunt ab hoc oppido leucas octodecim.

Indigenæ hujus provinciæ, statura sunt mediocri, subfusco colore, tardo ingenio, pigri & mendaces; ad nequitiam satis industrii. Eorum numerus, qui quidem vestigales sunt, ad triginta millia dicitur ascendere. *Cocæ* magna copia colligitur in finibus hujus provinciæ, nec non mellis: medicis quoque herbis luxuriat tellus; una
 40 autem noxia & venenosa, *Mio* vocant, quæ animalia, si attigerint, enecat. Inter animalia humano victui apta, excellunt damæ, quarum carnes comparant vitulinis: inter noxia unum, cujus urina tam gravem atque adeo pestilentem fundit odorem, ut è longinquo sentiat, & nunquam è vestimentis elui possit. Multæ denique in hac provincia, auri, argenti, hydrargyri, æris, ferri, plumbi, sulphuris nec non magnetum fodinæ.

C A P. XXIX.

Reliquæ mediterraneæ provinciæ ab oppido Guamanga ad Cusco:
 50 *Guancabelicæ fodinæ; & Chocolococha sive*
Castro Virreyna.

A Provincia & oppido *Guamanga* ad Cuscensem Metropolin vulgo sexaginta numerantur leucæ, ab *Augustino* autem de *Zarate* octuaginta: aspero & permolesto itinere, ob montium vastitatem & petrarum asperitatem.

Duabus à *Guamanga* leucis planicies *Chupa* jacet; undecim vero Palatium longe
 maxi-

Bilcas; maximum *Bilcas*, quod in ipso regni Peruviani meditullio situm esse barbari jam olim judicarunt, & Hispanorum itineribus comprobatum, tantundem viæ esse à *Quitensi* oppido ad *Bilcas*, quantum à *Bilcas* ad regnum *Chile*. Palatium autem hoc totius regni longe maximum & splendidissimum fuit, hodie tantum rudera & miserum cadaver tantæ molis conspicitur. Hic jam visitur municipium indigenarum, multis pagis undiquaque cinctum, quod suum habet *Corregidorem*, ut vocant; Solum hoc totius Peruvix editissimum judicatur.

Vramarca. A *Bilcas* ad *Vramarcam* septem sunt leucæ, flumine intermedio, quod à superioris Palatii nomine *Bilcas* appellatur & ponte centum & sexaginta passus longo transitur. Hoc flumen oritur in provincia *Sorarum*, per fecunda & rebus omnibus necessariis affluente; indigenæ illius bellicosi, eademque lingua utuntur, qua *Eucaenes*, eodemque modo laneis vestibus amiciuntur, possidentque ditissimas auri & argenti fodinas. *Vramarca* indigenæ olim dicebantur *Chanca*, provincia autem *Andabayla* sive *Andaguayla*, in qua multa ædificia regalia fuerunt atque horrea. Maxima & latissima est provincia, armentorumque fecunda, tritici fertilis, & in calidioribus vallibus multorum fructuum. Jam maxima indigenarum pars sævitia & civilibus Hispanorum bellis pene est absumta. A *Guamanga* ad *Andaguaylam* viginti leucas numerat *Herrera*. *Garcilassus* vocat hanc provinciam *Antahuayla*, & scribit nationem *Chanca* olim plures populos comprehendisse, uti *Hancobuallu*, *Vtunfulla*, *Vramarca*, *Vilca* & alios. Notandum autem illarum gentium idiomate *Marcam* significare Castellum sive locum munitum. Per hanc provinciam labitur fluvius, eorum qui in *Marannon*, ut vocant, influunt fere maximus; ad cujus ripas plurimæ cannæ Sacchari nascuntur, vocatur *Vramarca* à vicino *Tambo*.

Ab *Andaguaylas* ad *Abancay* leucas numerant novem: iter jacet ad hunc modum; primo venit ad diverforium *Pingos*, & per editum clivum ascenditur ad *Guancavamam* ubi optimi fiunt focci, qui in plerisque provinciis Peruvix maximi fiunt.

Cochacaxas. Hinc per viam regiam, ascendendo, descendendoque editos & asperos colles transitur ad diverforium *Cochacaxas* sive *Cocachaca* (*Garcilassus* vocat *Cochacassam*) distans à flumine *Abancay* versus Arcum tres leucas, aut ut aliis placet, duas, itinere perdifficili, ob asperos & declives colles, ad quorum latera tamen terræ jacent tritici & *Mayzii* satis uberes.

Abancay. Flumen *Abancay* transitur lapideo ponte, super columnas lapideas barbara industria strato; haud procul à ripa visuntur rudera regalium ædificiorum. Vallis *Abancay* flumini contigua plurimas alit Sacchari cannas; distatque à *Cusco* leucas viginti duas secundum *Herreram*, aut viginti quatuor secundum alios: habet suum diverforium quod à fluvii nomine appellatur *Abancajo*, juxta quod altissimus mons visitur, quem argenti venis scatere opinantur, quæ tamen hæcenus non fodiuntur. Secundo flumine descenditur ad vallem *Cotabambam*, iter est duodecim leucarum.

Apurima. Ab *Abancay* ad *Apurima* fluvium numerant leucas octo. Itineris ratio, quemadmodum accepi ab eo qui nuper fecerat, ita se habet. Ab *Abancajo* transitur inter altos montes & profundas valles ad alterum diverforium & pagum indigenarum: à quo deinceps descenditur ad flumen *Apurima*, omnium Peruvianorum longe rapidissimum; ubi duo periculosissima loca transeunda; *la Laxa* nimirum, ut vocant, & pons *Apurimæ*: *Laxa* ista est trames quadringentorum passuum, inter durissimas petras excisus, qui instar scalæ descenditur, gradibus ita comparatis ut singula jumenta in iis possint consistere; ab uno latere habens petras & altissimos montes ad quatuor leucas, ab altero flumen, cujus ripa itidem petra est, præcipiti clivo, quæ veluti muro, aut vallo exciso ad latus est munita, ne viatores in præceps ruant: ad adversam fluminis ripam jacent montes, & nemora & saltus invii. Veteres tamen Peruvix Reges tramitem per asperrima hæc loca ita complanaverant, ut per illum, quatuor leucas ab *Laxa*, secundo flumine, crebro peterent secessum quendam, in profunda valle situm, juxta quem plurimum auri hodieque ferunt reperiri. Pons admirabili opere est factus, ab una enim parte sustentatur à petra, ab altera à mole lapidea; ipse autem est sublicius, centum & octuaginta passus longus, & tanto artificio annulis, clavis, cathenisque ferreis ita concinnatus & connexus, ut licet nullis columnis

columnis intermedio spacio sustentetur, tamen maxima onera sustineat: fluvius enim hic altissimus est, ita ut nullæ trabes in fundum adigi possint: huic ponti restaurando præest Hispanus, cum stipendio mille ducatorum: omnes autem merces solvunt dimidium ducatum pro singulis centenis.

Supra hunc pontem, haud procul à ripa hujus fluminis jacent plurimi pagi barbarorum quos vocant *Alimarranes* vel *Aymaraos*; ad Arctum autem ab ejusdem ripis sita est *Vilcabamba*, ubi fodina est argenti, sed minus absoluti, è qua quotannis, plus minusve, quingentæ barræ, ut vocant, sive laminæ argenti egeruntur: In hisce partibus pauci habitant Hispani, sed multi mercatores veniunt huc cum mercibus, redeuntque, qui magnum quæstum faciunt.

Ab *Apurima* ad Metropolin *Cusco* statuunt *Didacus Fernandes* & *Augustinus de Zarate* duodecim leucas. Nam superato ponte primum aditur diversorium sive *Tambo*: in jugis autem montium jacet *Mollopata* & plures indigenarum pagi. Hinc transitur ad *Limatambo* ubi plurima rudera visuntur regalium ædificiorum; distat novem leucas à *Cusco*. Hinc per *Bilcaconga* vasta juga descenditur in vallem *Xaquixaguanam*, (quam *Garcilassus* vocat *Sacsahuanam*;) inter altissimos montes angusto spacio conclusam. In qua veteres Peruvix reges hortos suos & viridaria habuerunt, in quæ sæpius secedebant animum relaxandi gratia; abest ab oppido leucas quinque. Aquæ fluvioli, qui è vicinis montibus oritur, restagnant hic in cœnosam paludem, perdifficilem transitu, nisi Reges per mediam paludem ingenti molimine, viam utrimque muro communivissent ac silicibus stravissent, ultra quam colles quidam ad oppidum usque transcenduntur. Hæc vallis superioribus seculis fuit frequentissima, arvis omnibus atque agris mirabilem in modum divisis atque distinctis: Hispani hic hodie ob insignem foli ubertatem & faciunt sementem, & exercent pecuariam. Antequam autem ad Cuscensis oppidi descriptionem procedamus, de Guancabelicæ fodinis necessario nobis dicendum.

Octo aut decem leucas à *Guamanga* versus *Corum*, sitæ sunt celeberrimæ fodinæ *Guancabelica*, quas Hispani hodie vocant *El Assiento de Dropesa*, è quibus ingens vis argenti vivi eruitur. Fuit sane id metalli genus Peruvix indigenis penitus incognitum, minium tantum effodiebant, quod ipsi vocant *Limpi*; eoque corpora sua inficiebant, sive embixabant (ut barbarorum vocabulo utar,) uti & hodie ad singularem ornatum usurpant. In hunc finem varios cuniculos (*Socabones* vocant Hispani) intra montis viscera per ampla spatia egerunt, qui hodieque visuntur, ita intricati, ut si quis ingrediatur, difficulter admodum se possit explicare. Argenti autem vivi, quod hinc minii venis continetur, nulla ratio habita fuit, ne quidem ab Hispanis, usque ad annum *MDLXVI* & *LXVII*, quibus res hæc primum in Peruvia inventa, ut *Acosta* testatur, hac occasione: *Henricus Garsias Lusitanus* à barbaro quodam dono acceperat massam *Limpi*, quam quum versaret, & rerum metallicarum scientiâ, quo pollebat, idem metallum esse judicaret è quo in Hispania & minium (quod barbare vermiliura vocatur) & hydrargyrum eruitur: ad ipsas fodinas proficiscitur, & periculo factò, ita se rem habere ut suspicabatur, invenit. Metallis *Palcarum*, in finibus oppidi *Guamange*, ad hunc modum detectis, magno numero accurrerunt Hispani, ut hydrargyrum elicerent ad Novam Hispaniam transportandum, ubi argenti vena hoc metallo perpurgatur: quæ res & multos opibus auxit, & locum ædificiis & accolis frequentissimum fecit. Inter fodinas autem excellit, quæ amedei *Cabrera* vel etiam *Sanctorum* nomen servat, durissima rupes, & infinitis hydrargyri venis per totam molem discurrentibus tumens, octuaginta quidem olnas Hispanicas in longitudinem, quadraginta in latitudinem occupans, & quaqua patet octuaginta cubitos in profundum suffossa, ita ut trecenti metallici hic simul operi possint vacare. Hanc *Amador Cabrera* à servo suo *Mavincopa* primum detectam, à Pro Rege Peruvix, Advocato Fisci nonnihilo licet reluctante, habendam atque possidendam accepit: eamque postilla ducentis & quinquaginta millibus ducatorum venditam, facti pœnitens (nam duplum valere judicabatur ab omnibus rei metallicæ gnaris) redhiberi sibi postulavit atque evicit: quum autem, *Francisco Toletano* Peruvix Pro Rege, *Franciscus Fernandez de Velasco*, in Nova Hispania hydrargyri usum in argento purgando edoctus, idem in *Potosia* feliciter tentasset, anno demum *MDLXXI* magnum

magnum argenti vivi pondus ad Potosianas fodinas subvehi cœpit; cujus ope non tantum metallum recens effossum majori compendio eliquatum, sed & vetera recrementa, quæ Hispani appellant *des Montes*, perpurgata sunt, major enim copia argenti, hujus metalli ope extrahitur, quam alias flamma educeret. E fodinis denique *Guancavelica* decies centena millia pondo hydrargyri quotannis hauriuntur, & terrestri itinere deducuntur Limam, dein, maritimo Aricam, & inde rursus Potosiam: unde ut plurimum Ærario Regis accedunt quadringenta millia ducatorum, præter alia emolumenta.

Haud procul à *Guancavelica*, visitur fons, cujus aquæ calidissimæ sunt & simulac profluunt, lapidescunt: hoc lapide plurimum utuntur ad ædificia, est enim mollior, facileque cæditur, haud secus quam lignum, & licet levis sit, ævi tamen haud minus patiens: Nec homo nec ullum animal has aquas haurit sine noxa, nam etiam intra viscera statim convertitur in lapides.

Qui haud ita nuper viderunt *Guancavelicam*, testantur oppidum esse imprimis opulentum, habitarique à duobus millibus Hispanorum, & longe pluribus barbaris qui in metallis occupantur. Hydrargyrum autem ab hoc loco deduci, ovium Peruvianarum ope ad portum Maris Australis, qui appellatur *Chincha*, atque inde navibus *Aricam* & ita porro *Potosiam*. Distat oppidum sexaginta leucas à *Lima*.

Porro quatuordecim leucas à *Guancavelica* aditur oppidum *Castro Virreyna* & barbarorum lingua *Chocolococha*; itidem sexaginta leucas distans à *Lima*, juxta hanc urbem jacent fodinæ argenti absolutissimi; quæ quotannis dant ad minimum non-gentas laminas argenti quintati: distant ab urbe duas leucas in vertice editi & deserti montis sive *Puna*, ut vocant, totius Peruvix longe frigidissimæ, saluberrimæ tamen, quippe ubi nulla animalia noxia generantur, ne quidem pulices aut araneæ; secus urbem labitur amniculus qui machinas agit, quibus argenti vena frangitur. Præfectum habet urbs, qui hic magnas divitias cogit. Ab ea variæ semitæ pertinent ad *Ycam*, *Piscamque* quæ ad mare Australe jacent.

C A P. XXX.

Cusco Peruvix quondam Metropolis: Regionum adjacentium situs
& qualitates: Oppidum S. Francisci de la Vittoria;
& S. Juan del Oro in Caravaya.

CUSCO, olim Regni Peruviani metropolis & *Yngarum* domicilium, nobilissima civitas, sita est ad decimum tertium gradum & semissem altitudinis Australis; ad septuagesimum autem octavum longitudinis à Meridiano Toletano, ut *Herrera* numerat, ad occidentem productæ; centum & viginti, vel ut alii quadraginta leucis ab oppido *Lima* versus ortum: in duro atque aspero solo & undique montibus incincto. Prima illius ædificia structa fuerunt in clivis montis *Sacsahuaman* qui jacet inter ortum & Arctum à civitate, in cujus fastigio sive vertice *Yngæ* moliti sunt mirabilem illam Arcem de qua post. Civitas autem divisa est in duas partes, *Hanam Cusco*, id est, superiorem, & *Hurin Cusco*, id est, inferiorem, per semitam *Antisuyo* quæ ducit ad orientiores provincias, ita ut illa pars ad septentriones vergeret, hæc ad Meridiem. Principalis regio Civitatis appellabatur *Collcampata*, in qua *Mancocapac* palatium suum extruxerat: altera huic ad ortum vicina *Cantutpata*: & tertia *Pumacurcu*; quam excipit quarta & maxima *Tococachi*; deinceps versus meridiem *Munaycenca*, & ad eandem plagam *Rimacpampa* in cujus medio area erat in qua præcones Regis mandata proclamabant; & demum *Pumapchupan*. Mille autem aut circiter passus ab hac regione, urbis suburbium erat *Cayaucachi*; & magis ad occidentem alterum *Chaquillchaca*, per quam salit semita *Cuntisuyo*. Ad arctum habuit *Pichu* & *Quillipatan*, utramque extra civitatem. Et paulo ulterius *Carmencam*, per hanc egreditur semita *Chinchasuyo*: declinando autem ad ortum occurrit regio *Huacapunca*, per quam ingreditur torrens qui secat principalem aream civitatis, & juxta illam trames latus & longus, qui sesquileucam extra civitatem se conjungit cum via regia *Collasuyo*. A *Sacsahuaman* itidem descendit tenuis rivus; secundum quem semita

semita *S. Augustini* urbem permeat ab Arcto ad Austrum, usque ad *Rimacpampam*. Tres præterea aut quatuor calles dividunt amplissimum illud spatium inter semitam illam & rivulum; ubi olim solebant habitare omnes à regia profapia, secundum suas *Ayllus*, ut vocabant, id est, gradus, quum totam regiam familiam appellarét *Capac-Ayllu*. Porro secundum semitam *S. Augustini* situs est conventus *S. Clara*: item domus Episcopi; & imprimis Ecclesia Cathedralis quæ exit in Aream principalem. Forum principale dicebatur *Haucaypata*, patens in longitudinem inter arctum & austrum passus quadringentos: & in latitudinem inter ortum & occasum centum quinquaginta. Atque hæc quidem ædificia & loca ab eo torrente pertinent ad ortum; ad occidentem primo
 10 jacet area *Cussipata*, quam hodie vocant *de Nuestra Sennora de las Mercedes*; & ita porro alia ædificia.

Diximus supra, *Yngas* munitissimam arcem molitos fuisse in vertice montis *Sacshuaman*, Garcilass. l.7. c.27. cujus licet hodie bona pars collapsa sit, satis tamen apparet stupendum opus fuisse; nam murus illius congestus est à tam ingentibus saxis, ut vix cogitatione quisquam assequi possit, quo modo barbari omnium ferramentorum indigi, tanta saxa potuerint excidere; aut sine jumentorum, carrorum aut similium machinarum ope sex aut decem & nonnunquam plures leucas deducere, & quidem trans flumina satis vasta, aut denique saxa mole & forma inter se minime congruentia, tamen ita inter se sine ulla calce aut cemento aptare. Nam quum Arx hæc structa sit in vertice montis qui civitati imminet ab Arcto, & ab hac parte ad perpendicularum præruptus est,
 20 hic tantum murum eduxerunt à grandibus saxis magna industria connexis, & politis, ducentas aut circiter orgyas longum; diversa autem parte, ubi mons leni clivo ascendit, tres muros struxerunt, æqualibus intervallis, qui semilunari forma cum prioro muro junguntur; extimus autem factus erat à grandioribus saxis & ita porro, quorum singula ita reliquerunt uti nata erant, nisi quod concava, aliis convexis implerent, & quatuor veluti digitis confererent: In medio uniuscujusque horum murorum porta erat, quam uno ingenti saxo concludere poterant; primam & extimam portam vocabant *Tiupuncu* (*Puncu* sonat portam, *Tiu* arenam) quia mons ea parte arenosus est: Secundam *Acabuana Puncu* ab Architecti nomine.
 30 Tertiam *Viracocha Puncu* ab Idoli sui aut Principis nomine: inter singulos muros intervallum erat viginti quinque aut triginta pedum, terra aut arena aggestum, usque ad fastigium, singuli autem habebant loricam sive antimurale ulnam unam altum. Intra muros area erat, & in illa tres turres sive castella, in triangulo disposita; quorum medium & principale vocabant *Moyoc Marca*, id est, castellum rotundum à formâ; in quo fons erat limpidus, à longinquo sub terra huc deductus: in hoc castello regis erat domicilium, parietibus auro atque argento obductis, variisque animalium formis ad tapeti modum variegatis: Secundum *Paucar marca*, & tertium *Sacllac marca*; utrumque quadratum: in quibus plurima erant conclavia in usum prædiorum. Ab uno autem castello ad alterum ibatur per cavernas subterra-
 40 neas, in quibus & plurimæ erant portæ & varii flexus atque reflexus instar labyrinthi. Quid multa; opus tam stupendum erat, ut magis à dæmoniis quam hominibus factum crederetur. Hispani mirabilem hanc structuram mirum in modum deformarunt, plurimis saxis ad ædificia intra civitatem traductis, ita ut hodie tantum muri qui ambiebant supersint, quorum saxa adeo sunt grandia ut ea amoliri minime potuerint. Sed de hisce antiquitatibus Peruvianorum hæc tenus.

Plateæ hujus civitatis longæ, sed angustæ; ædes lapideæ & à vivis saxis magnæ molis industriè concinnatæ: multa hic erant ædificia regia; & imprimis Templum Soli dedicatum, longe sumtuosissimum, quod vocabant *Curia canchen*; auro atque
 50 argento locupletissimum, cujus fundamentis hodie inædificatum cernitur monasterium *S. Dominici* longe famosissimum, nec ullum in tota hac Americæ parte oppidum inventum, quod aliquam urbis formam haberet præter hoc: cæterum omnium oppidorum Peruviæ longe opulentissimum fuisse, haud mirum debet videri, quum omnis auri atque argenti gaza ex diversis & longe distitis provinciis ad hanc regiam sedem deduceretur: multæ hodieque cavæ & subterraneæ cellæ visuntur, in quibus immensum auri atque argenti pondus à multis annis depositum Hispani repperunt.

1.7.c.12. Quatuor sunt hodie in urbe templa quatuorque monasteria ordinum mendican-
tium, collegiumque Societatis: Et Hospitalia aliquot, inter quæ unum Indigenarum
imprimis opulentum, de quo mira narrat *Garcilassus*. Aër licet hic frigidior sit, ta-
men longe saluberrimus: Annonæ atque omnium rerum quæ ad vitam humanam
necessariæ sunt, summa abundantia: Hispani autem qui hoc oppidum incolunt,
possident plures barbaros vectigales (*Encomiendas* vocant ipsi) quam usquam alibi
in tota Peruvia. Suburbantis ager & valles vicinæ non modo herbarum & florum
amœna varietate spectabiles, sed & fructiferarum arborum tam domesticarum quam
peregrinarum copia delectabiles. Super rivum qui oppidum dividit aliquot molæ
constructæ in usum oppidanorum: in medio denique urbis fons scaturit, cujus aquæ
in optimum & candidissimum salem coagulantur, è quo alibi maximus questus fieri
posset, hic ob copiam vilior est. Quatuor denique ab urbe leucis Lapidinæ sunt,
è quibus oppidani sibi lapides perunt ad structuræ. Accepi à quodam qui haud
ita nuper viderat, habitare in hac urbe circiter tria millia Hispanorum, & decem
millia barbarorum: Regi autem à Corregidore, ut vocant, magni imprimis nomi-
nis: Et Episcopatum habere, olim quidem longe opulentissimum, sed qui hodie, post-
quam *Guamangensis* & *Arequipensis*, Episcopatus sunt instituti, tantum quotannis per-
cipiat viginti millia ducatorum. Continet præterea in sua Diœcesi octo aut decem
Corregimientos, ut vocant, quæ sunt præfecturæ admodum questuosæ, ita ut inter eas sit,
quæ triennio valeat centum millia ducat.; conferuntur autem omnes à Pro-Rege. 10

Toyma. Ad oppidi hujus districtum pertinet vallis *Toyma*, pluresque aliæ in quibus *Coca*
illa tantopere barbaris dilecta, infinita carpitur copia: plura hic indicia venarum auri,
argenti, hydrargyri: Indigenarum centum millia, qui Hispanis tributum & operam
pendunt, ut *Herrera* scriptum reliquit.

Yucay. Vallis *Yucay* abest ab urbe quatuor leucas ut scribit *Garcilassus*, versus aquilonem;
inter arduos montes veluti conclusa & ab eisdem adversus omnes aëris injurias tam
insigniter munita, ut temperatissima & saluberrima merito æstimeretur: & Cuscenses
proceres sæpe deliberaverint oppidanos ad hanc vallem traducere: plurimi in illa
horti & viridaria; Ingæ hic olim secessum suum habuerunt, plurimaque ædificia
imprimis magnifica, quorum vestigia hodieque apparent, præsertim in *Tambo* tres 30
infra hanc vallem leucas, inter duos editos montes, ad ripam torrentis, qui è mon-
tibus descendit. Licet autem vallis ipsa tam egregie sit temperata, tamen cacumi-
na montium quibus cingitur, multa cadent nive, omnibus fere anni mensibus.
Ingæ in eadem valle arcem habuere à natura ita munitam ut à paucis contra ingen-
tem multitudinem defendi posset: erat enim edito scopulo superstructa, & duris-
simis petris in ambitu veluti vallo cincta, & à summo clivo ad imas radices, plu-
ribus ejusmodi petrarum ordinibus per intervalla circumdata, è quibus leonum alia-
rumque ferarum effigies excisæ erant, diversa arma unguis tenentium: singuli autem
petrarum ordines areas includebant ad sementem faciendam comparatas; parie-
tes denique Palatii ab una parte bitumine quodam cementati erant, è quo aureus 40
pulvis emicabat. Habet hæc vallis ad ortum quidem editissima montium juga,
quæ pars sive ramentum Andium creduntur; de quibus plures torrentes de-
scendunt, ad occasum autem montes editos quidem, sed leniter declives, ad quo-
rum radices labitur amnis *Yucay* placido alveo. Hispani hodieque maximi faciunt
hanc vallem & summa industria excolunt illius agros, in quibus plurimas Sac-
chari cannas jam conserunt: Creduntque Cuscenses male cum oppidanis actum,
qui non aliquid terrarum in hac possident: Denique ægros suos huc solent traducere
ut facilius & citius convalescant.

Versus occasum & mare Australe habet hæc civitas *Cumbibilcas*, quæ est provin-
cia ut scribit *Garcilassus*, viginti leucas longa & supra decem lata: *Vbinas*, *Aymeraes*, 50
aliosque populos, quorum aliqui superioribus seculis strenui fuere bellatores & pe-
coris divites, quod ob pascuorum bonitatem hic admodum proficiebat: in fluviis
quoque qui *Aymeraum* provinciam secant, multa auri ramenta olim inventa. In *Po-
matambo* autem & vicinis pagis, elegantissima texuntur aulea ob lanæ tenuitatem &
tincturarum quæ ibidem reperiuntur exquisitam varietatem juxta ac bonitatem.

Ad ortum & versus Andes habet vallem *Vilcabambam*; ubi in regione montosa atque
aspera,

aspera, Hispani condiderunt oppidum *S. Francisci de la Vittoria*, inter ipsa Andium juga, viginti pene leucis ab urbe *Cusco*: quæ præfectum accipit à Peruvix Pro-Rege Episcopum autem agnoscit Cuscensem. Tredecim autem leucis ab urbe directe ver-
sus ortum labitur amnis *Paucar tampu*, ut vocat *Garcilassus*.

S. Franci-
scus de la
Vittoria.

l. 3. c. 17.

Caravaya.

Ad Eurum & quidem quadraginta leucas ab urbe *Cusco*, habet *Caravayam*, sive
ut *Garcilassus* vocat *Callavayam*, vallem, inter asperrimos montes sitam, in quo repe-
riuntur famosissimæ fodinæ auri longe absolutissimi, (viginti quatuor aut viginti
trium & semis ceratiorum ut loquuntur metallici,) quod magnis interdum ramentis
eruitur: narrat *Garcilassus* anno 1516 hic saxum erutum, ex eorum genere,
quæ metalli venis annascuntur, mole capitis humani, colore pulmonis, atque adeo
forma non multum abludens, multis poris & foraminibus pervium, quibus auri ra-
menta inerant acuminata, quorum quædam extabant, alia intus concludebantur:
judicabant metallici futurum fuisse ut totum saxum in aurum converteretur, nisi
ante tempus fuisset exemptum è terræ venis. Hispani juxta has fodinas condiderunt
oppidum seu municipium *S. Ioannis del Oro*. quod *Herrera* scribit, octuaginta leucas
distare ab urbe *Cusco*, haud dubio falsus, nam *Garcilassus* & qui nuper viderat, con-
stanter ab urbe ad vallem *Caravayam* designant tantum quadraginta.

l. 8. c. 24.

C A P. XXXI.

*Itinera trans Andes ad varias provincias quæ nondum satis sunt
cognite, & expeditiones aliquot Hispanorum.*

QUIA ultra vasta Andium juga, cōplures provincias jacere fama erat, (quarum
quædam jam ab Hispanis habitantur) argenti divites & imprimis amcenas; di-
versa itinera quæsierunt & aperuerunt Hispani, quibus in easdem penetra-
rent: Quatuor autem enumerat *Herrera*, quæ omnes inter *Opotari* & *Cochabambam*,
spatio septuaginta leucarum, inter Arctum & Austrum, comprehenduntur. Eorum
primum vocant *Opotari*, tredecim ab Æquatore gradibus versus Austrum, per An-
dium juga, quæ peculiari nomine appellant *Tono*, xxx leucis vel ut scribit *Garcilassus* vi-
ginti & sex ab urbe *Cusco*: iter autem instituitur ad hunc modum: ab oppido *Cusco*
ad vallem *Paqual* leucas decem: à *Paqual* ad Andium radices, quinque; ad summum
Toni Jugum & ab eo ad flumen *Opotari*, tres, ubi quondam pagus indigenarum fuit,
valde frequens: deinceps per densa nemora, editissimos montes & præcipientes petras,
difficillimo atque impeditissimo itinere proceditur ad provinciam *Abiscam*, in qua
plures calidiores & commeatu abundantes valles reperiuntur, quæ à solitudine pene
invia clauduntur. Scribit *Garcilassus*, *Yncam Yupanqui* primum tentasse per Andes
pervadere in provincias transmontanas, de quarum divitiis multa acceperat; præfer-
tim de unâ quam barbari vocabant *Musu*, Hispani hodie *Moxos*; persuasisse autem sibi
facillime ad eas perveniri posse secundo flumine *Amarumayu*, quod ad ortum à *Cusco*
è compluribus fluviis in unum alveum colligitur, & fluere creditur versus Oceanum
Septentrionalem; nomen accepit ab angue, quem vocant *Amaru*; *Mayu* enim ipsis
sonat amnem. In hunc finem plures rates parasse è materie arboris, quam Hispani
vocant *Higuera* (non quod sit ficus, sed quod lignum illius sit levissimum:) quibus
secundo flumine *Amarumayo*, dimiserit plures duces è regia profapia; qui non sine
variis conflictibus, cum indigenis, qui dicebantur *Chunchu*, (à quorum nomine & flu-
men sæpe appellatur) iisque subjugatis pervenerint ad provinciam *Musu*, ducentas, ut
opinantur, leucas à *Cusco*; ibique confederint & indigenis permisti hodieq; habitent.

d. 6. l. 6. c. 2.

Tono.

Paqual.

Abisca.

l. 7. c. 13.

Moxos.

Secundum iter agitur per *Caravayæ* fines, secundum *Sandiam* & oppidum *S. Ioan-
nis del Oro*, triginta circiter leucis à priori versus Austrum: per quod Hispani sæpius
jam ab anno 1533 conati sunt penetrare in provincias ditissimas, quarum
obscura fama ad ipsos pervenerat. Eo enim anno, *Petrus Anzures*, quum per *Carava-
yam* in *Zama* provinciam non sine summa molestia penetrasset, asperrima juga, niveos
saltus & meram solitudinē offendit; iis tamen superatis *Tacanam* provinciam intravit,
& summo cum labore atq; discrimine pervenit ad flumen *Omopalcarum*, quod in *Mo-
xis* oriri creditur ad radices Andium qua orientem spectant; & in Oceanum Septen-
triona-

Omopal-
ca.

Cherio-
bonæ.
Marqui-
res.

trionalem descendere. Hinc per *Cheribonarum* fines profectus, ratibus in adversam fluminis ripam trajecit, illius accolis, quos *Marquires* vocant, acriter, sed incaſum repugnantibus: verum quum hic nihil præter ſolitudines & loca inviſiſ ſilvis horrida offendiſſet, adverſo flumine aſcendere viſum, ut ita per *Moxos* & *Cochabambam* in *Chiquiabo* penetrarent: ſed poſt longos errores, pluribus, partim morbis, partim inedia abſumtis, ad *Tacama* provinciam, & denique *Ayaviren*, provinciæ *Collao* pagum redierunt.

Camata.

Tertium iter tendit per *Camatam* octodecim aut viginti leucis à Sandia magis verſus Auſtrum.

Quartum denique per *Cochabambam* (de qua poſtea) ſeptemdecim ab Æquatore 10 gradibus verſus Auſtrum, & tribus ſupra viginti leucis à *Camata*. Hanc Hiſpani vulgo vocant *la Entrada de los Moxos*, quia per hoc iter primum aditus ad has gentes fuit apertus.

l. 7. c. 17.

Narrat *Garcilaſſus* anno cIo Io LXIV *Didacum Alemanum*, oppidi *de la Paz* civem, cum *Curaca* quodam & duodecim Hiſpanis iter ſuſcepſiſſe ad *Moxos*, quos perſuaſus fuerat ab hoc *Curaca*, multo auro abundare: profectum per *Cochabambam*, & poſtquam octo & viginti dies per montes & ſaltus ægre eſſet eluctatus, in conſpectu primi pagi provinciæ, quam quærebat, perveniſſe; atque inconſulto cum tam paucis in barbaros noctu impetum feciſſe; à quibus captus fuerit, pleriſque ſuorum cæſis, adeo ut tantum unus meſtiſus *Franciſcus Morenus* incolumis domum rediret. Ab 20 hoc plures fuiſſe permotos ut eandem expeditionem ſuſciperent, & inter primos *Gomeſium de Tordoya*, impetrata prius venia à Pro-Rege Comite de Nieva, & mox ſuſpenſa, quia militum ſeditio, qui plures ſe illi conjunxerant, metuebatur. Anno dein cIo Io LXVI eadem venia conceſſa, à Pro-Rege Licentiato de Caſtro, *Gaſpári de Sotelo*; qui plures delectos milites coëgit, & ſocietatem inſiit cum *Ynca Tupac amaru*, qui ſeceſſerat in *Vilcabambam*: propoſitum erat iſiſ ratibus descendere flumen *Vilcabambam*; ſed & huic venia abrogata, & denuo conceſſa *Ioanni Alvarez Maldonato*. Qui ſupra ducentos & quinquaginta milites coëgit, & ſupra centum equos, quos magnis ratibus impoſitos flumen *Amarumayo* deduxit. *Tordoya* qui rem familiarem graviter 30 apparatus ſuo afflixerat, ſibi injuriam factam queſtus, cum ſexaginta quos ægre adunaverat, invito licet Pro-Rege, expeditionem aggreditur, facto itinere per *Camatam*; & per aſperos montes & paludes eluctatus pervenit ad ripas *Amarumayo*; cognoscenſque æmulum ſuum nondum adveniſſe, hic illum ſtatuit operiri. *Maldonatus* interim ſecundo flumine descendens, incidit in *Tordoyam*; & ſine mora acre prælium inter ipſos fuit commiſſum; pugnatum fortiter ab utraque parte tribus diebus; ita ut plerique ab utraque parte caderent, & reliqui inutilis bello fierent. *Chunchi*, in quorum provincia hæc gerebantur, hac occasione utendum rati, faciunt impetum in reliquos, cæduntque omnes, atque inter eos ipſum *Tordoyam*: tres omnino ſuperſtites ab ipſis capti, *Maldonatus*, & frater *Didacus Martinus Luſitanus*, & *Simon Lopez* ſumma in bombardis concinnandis induſtria: quos tamen poſt duos annos in 40 *Caravayam* reduxerunt.

C A P. XXXII.

*Promontoria, ſinus, portus, flumina, atque ora omnis maritima
Conventus Iuridici Limani.*

ORA maritima hujus Conventus Juridici, ſumit exordium, ab Angulo ſive Promontorio *del Aguja*, ubi *Quitensis* deſinit: Atque hic primum objacent Continenti Inſulæ luporum marinorum, vulgo *de Lobos Marinos*, ſeptem gra- 50 dibus ab Æquatore verſus Auſtrum; quarum una abeſt quatuor leucis à Continente, altera paulo pluribus, (Angli collocant utramque ad altitudinem ſex graduum Auſtraliū.) Ab his verſus eorum abeſt Inſula *S. Rochi*, è regione fluminis *Pascamayo*. Noſtri Belgæ qui anno cIo Io xcix hæc littora legerunt, inſulam obſervarunt ad altitudinem ſex graduum & triginta ſcrupulorum, in qua infinitam volucrum copiam invenerunt, quas vulgo vocant *Penguins*, & vitulorum marino- rum;

S. Rocho.

rum; cæterum nec arbores neque quicquam herbidi ferentem, exterius quidem durissimis petris septam, interius arenosam; Angulo qui Eurum adspicit duæ adjacent insulæ vel potius scopuli, totidemque angulo qui ad Corum vergit.

Ad Continentem primo occurrit portus *Malabrigo*, adversus incerta vento-^{Malabri-}rum, quod nomen indicat, male munitus: *Richardo Hawkinso* observatus ad altitudi-^{go,}nem septem graduum ab Æquatore versus Austrum.

Decem à *Malabrigo* leucis, alia statio aditur, quam vocant *el Arrecife de Trugillo*, à tempestatibus minus tuta, abest ab hac *Truxillo* oppidum intra Continentem.
10 leucas duas: quod tamen & alterum habere portum, *Guanacho* nomine, supra^{cap. xx.} indicavimus.

Septem deinde leucas secundum orarum ductum provectis, occurrit *Guanape*^{Guana-} portus, distans ab Æquatore versus Austrum octo gradibus & viginti scrupula, ut^{pe.} *Petrus de Cieça* observat: in quo illum aut nonnihil falli, aut distantiam oportet esse majorem.

Hinc ad Austrum provectis obvius fit *Santa* portus ad altitudinem novem gra-^{Santa.}duum Australium, juxta quem amnis exit in Oceanum; ora hæc humilis est, sine montibus, arenosa & scopulorum atque vadorum expers.

A *Santa* portu ad *Ferrol* leucæ sunt quinque, commodus quidem hic est portus & ^{Ferrol.}20 tutus, sed neque aquationi neque lignationi opportunus.

Ab hoc ad *Cazma* portum, leucæ sunt sex; juxta hunc exit fluvius, è quo limpi-^{Cazma.}diffimæ aquæ peti possunt, & lignorum copia cædi, magno navigantium solatio. *Cieça* constituit ad altitudinem decem graduum. Hactenus pertinet ora ad Euro-^{au-}strum, uti à curiosis observatum invenio.

A *Casma* ad *Guarmey* leucas numerant octo, hinc quoque fluvius egreditur in Ocea-^{Guar-}num, cætera locus est ignobilior, & carbonum tantum copia notus, uti ab *Oliverio*^{mey-} nostrate est observatum, quum mare Australe enavigaret.

A *Guarmey* ad *Barrancam* numerantur viginti leucæ, quam *Oliverius* ad altitudi-^{Barranc-}nem undecim graduum agnoscit, & triticea messe testatur abundare. *Augustinus de*
30 *Zarate* scribit illam distare à Lima quatuor & viginti leucas.

A *Baranca* ad *Gaura* portum sunt sex leucæ, juxta hunc jacent salinæ, quas idem ^{Gaura.}*Oliverius* duas à portu leucas, octodecim autem dirimit à Lima: Scribit autem ex Hispanorum relatione, salem hic in valle quadam reperiri, ad quam marini fluctus neutiquam penetrent, magnis & durissimis massis in tumulos erectum.

A *Gaura* ad *Farallones* leucas constituunt quatuor; hi scopuli objacent continenti ^{Farallo-}longo intervallo: nam extimus octo leucis abesse dicitur versus Africum.^{nes.}

Sequitur deinde *Callao* portus, de quo jam ante diximus; intermedio autem spa-^{c. xxiii.}cio, sed propius ad *Callao*, jacet *Salmerina* vorticosum vadum, novem aut decem leucis à Continenti Peruvix.

40 Ab insula *Callao* ad promontorium *Guarco* colligunt viginti leucas, huic quoque ^{Guarco.}objacet insula parva luporum marinorum: Ab hoc autem promontorio ad portum *Sangalla* leucas quindecim. Portus hic tutissimus est & opportunissimus, di-^{Sangalla.}stans ab Æquatore quatuordecim gradus aut circiter: adjacet modica Insula *de Lobos* & septem octove aliæ minores, partim humiles, partim editæ, omnes autem portabilium aquarum indigæ, nec arbores neque quicquam herbidi fortitæ, phocarum tantum statio & littoralium volucrum.

Alia deinde modica insula occurrit, & ipsa nomen à lupis marinis fortita, qua-^{la Nasca.}tuordecim gradibus & viginti scrupulis ab Æquatore: à qua ad *la Nasca* promontorium, (quatuordecim gradibus & quinque supra quadraginta scrupulis ab Æquato-^{ore)}re) duodecim numerantur leucæ: Hic statio quidem navibus bene fida habetur, sed difficilis ad littus appulsus, oceano hic ingentes fluctus ad terram agente, qui scaphas evertunt nonnunquam.

Sequitur deinceps promontorium *S. Nicolai*, quindecim gradibus & viginti scrupulis ab Æquatore versus Austrum; à quo ad *Hacari* portum, duodecim constituunt ^{S. Nico-}leucas, sedecim gradibus ab Æquatore. Hic qui hoc mare navigant annonæ gra-^{las.}tia solent appellere, quam vicina vallis liberalissimè subministrat.^{Hacari.}

Oconna.

Hinc profectos excipit fluvius *Oconna* & modico intervallo *Camana* amnis, & denique *Quilca*; quemadmodum *Petrus de Cieça* hanc oram descripsit. *Oliverius* autem à *Noort*, Belga, *Nasca* adjungit tutissimum portum *S. Nicolai*, ubi præstantissima totius Peruvia vina in naves accipiuntur.

S. Laurentis.

Quilca autem vallis projicit in altum Promontorium *S. Laurentii*, pone quod fluvius, angusto ore & inter editos montes veluti concluso, portum pandit *Arequipa* (de qua mox) septendecim gradibus ab Æquatore versus Austrum.

Chuli.

A *Quilca* ad *Chuli* insulam, perexiguo quidem, sed satis alto freto à Continente divisam, duodecim numerantur leucæ; & ab hac ad flumen *Tambopallam* (quod hodie ab Hispanis appellatur *Nombre de Dios*) duæ: Hic terminatur ora *Conventus* Juridici *Limani*, & incipit *Charcensis*.

Ab Anglis atque Belgis nostris, aliquoties observatum, hanc Peruvia oram, inde à decimo tertio gradu & dimidio ab Æquatore versus Austrum, ad decimum octavum usque, sensim ad Eurum se subducere, licet *Cieça* aliique Hispani longe aliter prodiderint, quod non leves errores hactenus peperit in Tabulis Hydrographicis.

DESCRIPTIO

